

NAGY ISTVÁN

Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében

A szabad királyi városoknak, a feudális kori Magyarország e legfejlettebb városi településeinek gazdaságtörténeti vizsgálatánál fontos, s eddig eléggé figyelembe nem vett feladat magának, a szoros értelemben vett városi gazdálkodásnak, a városi háztartásnak a vizsgálata. A városok s elsősorban a szabad királyi városok ugyanis, a történeti korszak természetének megfelelően, egész sor olyan kiváltsággal, jogosítvánnyal rendelkeztek, amelyek a feudális korszak keretei között is meglehetősen széleskörű „községi” gazdálkodás alapjait vetették meg. Legfontosabb volt ezek közül a szabad királyi kiváltságok értelmében biztosított földesúri jog (ius territoriale), amelynek alapján a város a területén fekvő legértékesebb birtokok, legszámottevőbb gazdasági erőforrások (bánya, vízierő, fürdő stb.) községi tulajdonát igényelhetette magának. Ugyancsak a földesúri joghatóságból származtak a város igen fontos jövedelmei, az ún. kisebb királyi haszonvételek, az italmérés, sör- és szeszfőzés, a téglaegetés, a húskimérés, a halászat, vadászat, a malomjog bevételei. Ehhez járultak a különféle adók, a földadó, házi adó, telek- könyvi díjak, a vámok, a mérlegpénz, mértékhitelítési illetékek, a rév- díj stb. jövedelmei.¹

A városok e jövedelmi forrásai részben az állami terheket és adókat fedezték,² de jórészüket a város fejlesztésére fordították. A város jövedelmei, gazdagsága döntötték el, milyen mértékben javítható pl. a XVIII. században a város utcahálózata, hozzá lehet-e fogni csatornák építéséhez, a közvilágítás bevezetéséhez, kórházak, szegényházak építéséhez stb. Így a városi gazdálkodás kedvező alakulása sok tekintetben egyenlő volt a város megnyugtató fejlődésével.

Buda város esetében, melynek városi gazdálkodását a XVIII. sz. első felében e tanulmány tárgyalni kívánja, szintén lényegbevágóan fontos a „községi” gazdálkodás fejlődésének kihatása a város általános fejlődésére. A város XVIII. századi történetének számos dokumentuma tanúsítja, mily viszontagságos, keserves harcot folytatott a városi tanács (kivéve akkor, amikor épp ő volt a város válságos gazdasági helyzetének okozója) és a város polgársága a város pénzügyi egyensúlyának megteremtése végett, épp azért, mert ez volt a város fenntartásának, továbbfejlesztésének egyik legfontosabb tényezője. A magyar történet ama

korszakáról van szó, amelyben a töröktől visszafoglalt területek, így Buda gazdasági és társadalmi reorganizációja is folyik. Az ország, így Buda újjáéledését azonban nemcsak a török uralom okozta pusztítás, hanem az országra nehezedő Habsburg elnyomás is akadályozza. Az ország pusztulásából, elmaradottságából származó primitív gazdasági viszonyok, a Habsburg elnyomás különböző politikai és gazdasági rendszabályai, a nemesség és a városi polgárság közötti küzdelem, belső helyi harcok közepette kénytelen a magyar főváros bejárni azt az utat, amelynek célja egyelőre csak a feudális gazdasági és társadalmi fejlődés bizonyos kielégítő eredményének, a szabad királyi városi életforma viszonylag szilárd fokának elérése. Előbb azonban ahhoz azt kellett elérni, hogy Buda (majd testvérvárosai is) a kapitalizmus fejlődéséhez szükséges energiákat magába gyűjtse. Budának a török uralom utáni viszontagságos, nehéz küzdelmekben bővelkedő történetéhez sokatmondó részleteket, értékes és tanulságos következtetéseket adhat a városi gazdálkodás viszonyainak egykorú források alapján való bemutatása.

A városi gazdálkodás a kamarai igazgatás korában

Buda város története a török uralom után szorosan igazodik az országos történet határozottan elkülöníthető egyes szakaszaihoz. Magyarország történetében 1686-tól 1703-ig, Buda visszafoglalásától a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig terjedő korszak a török elleni felszabadító hadjáratok, majd a visszafoglalt területeken a neoacquistica commissio működésének, illetve a bécsi kamara által bevezetett kamarai igazgatás (budai kamarai adminisztráció) és a császári katonai uralom leplezetlen érvényesülésének korszaka. 1703-tól 1711-ig, a szatmári békéig az idegen uralom ellen folytatott Rákóczi-szabadságharc áll az országos történet középpontjában. A szatmári béke, amint ez jól ismeretes, megnyitja a Habsburg politikai és gazdasági elnyomás korlátai között a török által elpusztított területek újjászervezésének, a gazdasági élet és a termelőerők lassú fejlődésének³ korszakát.

Mindezek a történeti korszakok pontosan ráillenek Buda fejlődésére is. A Rákóczi-szabadságharc megindulásának éve, 1703 nemcsak önmagában zár le Budán is egy különálló fejlődési szakaszt. Ez az esztendő Buda életében azért is nagy jelentőségű, mert a Rákóczi-felkelés eseményeivel kapcsolatban ekkor jut a város a szabad királyi városi kiváltságlevél birtokába. A Rákóczi-szabadságharc idejét Buda már szabad királyi városként éli át, azonban a városi önkormányzat, a gazdasági élet ki-fejlődését akadályozzák a még kb. 1711-ig fennálló, bár lassan elsenyvedő budai kamarai adminisztráció, de főleg a Várban mint fő császári erősségben székelő várparancsnok uralma, azonkívül a szabadságharc alatt elzárt város gazdasági életének súlyos zavarai.⁴ Buda tulajdonképp 1711 után indul el az adott történeti körülmények között lehetséges normális fejlődés útján.

A városi gazdálkodás magán viseli e különálló történeti időszakaszok fejlődéstörténeti jellegzetességeit. Önként adódik a feladat, hogy először 1711-ig, a városnak a szabad királyi városi rangért és közjogi helyzetéért folytatott küzdelmének idejében megvizsgáljuk a városi gazdálkodás botladozó lépéseit, azt az eredményt és alapot, amelyből az 1711 utáni kedvezőbbnek mondható korszak fejlődésének kellett kiindulnia.

Vizsgáljuk meg először tehát azt, milyenek voltak a város gazdálkodásának körülményei a Rákóczi-szabadságharc kitörésének idejéig, illetve a Lipót-féle diploma kibocsátásáig, azaz 1703-ig. Ezekre a kérdésekre azonban csak annyiban térünk ki, amennyiben ezt fő feladatunknak, a városi gazdálkodás 1711 utáni vizsgálatának a megalapozása szükségessé teszi.

Buda fejlődésére ebben az időszakban elsősorban a bécsi udvari kamara szervének, a budai kamarai adminisztrációnak a fennhatósága nyomja rá bélyegét. A töröktől visszafoglalt területek, így Buda is, amint ismeretes, nem magyar, hanem bécsi hatóságok uralma alá kerültek. A magyar közjog szerinti állapotokat ezeken a területeken nem állították vissza. E területek kormányzására, jövedelmeik behajtására a fegyver jogán az uralkodó tartott igényt. A bécsi udvar — zilált pénzügyeinek rendezése és a török háborúk költségeinek megtérítése céljából — e területek hasznosítását vette tervbe. A lakosságra a császári katonaság eltartásával súlyos terheket rakott.⁵

Mindez a politika mélyreható következményekkel járt Buda további sorsára, s nem utolsósorban a városi gazdálkodás fejlődésére nézve is. E politika következtében a város nem nyerte vissza a közép-korban élvezett szabad királyi városi jogállását, közigazgatási és bíraskodási önkormányzatát. Az újonnan betelepült lakosságra, mely betelepedésekor ingyen házhelyek, telkek kiosztásával kapott ugyan kedvezményeket, a két ízben megadott adómentesség ellenére is súlyos adókat vetettek ki. A budai kamarai adminisztráció az adóterheken kívül azonban főleg a városi jövedelmek kisajátításával bénította meg a város fejlődését. Ellenértékül legfeljebb annyit nyújtott, hogy részben megakadályozta a császári katonaság — közelebről véve a budai várparancsnok — önkényeskedéseit, s a kamaraihoz képest általában súlyosabbnak mondható katonai kizsákmányolást.⁶

A városi gazdálkodást megbénító politikát meglepően mutatja a bécsi kamarának 1686. november 5-én a budai kamarai inspektorátus (neve csak 1690-től kamarai adminisztráció) részére kibocsátott instrukciója. Ennek értelmében Budán a hadijognál fogva minden birtok és jövedelem a kincstár tulajdonába kerül, minden haszonvétel és szolgáltatás az uralkodót, illetve a kincstárt illet meg.⁷ Más vélelmenyt tükröz a város által 1687-ben, a pozsonyi országgyűlés után, az uralkodóhoz felterjesztett eredménytelen memorandum, amelyben Buda kifejti, hogy a város felépítéséhez, gazdaságának megszervezéséhez kiváltságokra, jövedelmekre van szüksége. Ezért többek között adómentesség biztosítását,

birtokok, a fogyasztási adó, a telekkönyvi jövedelmek, a vámszedés átengedését s a vásártartás jogát kéri.⁸

Ebből is látható, hogy a központi kérdés, mely körül a városi gazdálkodás eseményei is csoportosulnak, az egész korszakban a kiváltságok kérdése. A szabad királyi kiváltságok elvesztéséből, illetve vissza nem adásából automatikusan következett a legfontosabb városi jövedelmek hiánya is. Buda névleg ugyan már a század utolsó tizedében szabad királyi városként szerepel, a valóságban azonban nem több, mint egyszerű kamarai város, amely ugyan rendelkezik némi önkormányzattal, hasonlóképp kisebb városi jövedelmekkel is, azonban korántsem a szabad királyi városokhoz hasonlóan. A budai kamarai adminisztráció, illetve a bécsi kamara csak annyi jövedelmet engedett át a városi tanácsnak, amennyit épp jónak látott, s amennyire a városi háztartáshoz multhatatlanul szükség volt.

A kiváltságok hiányából származott elsősorban a városi gazdálkodást legsúlyosabban érintő jogfosztottság, a szabad királyi városi kiváltságokkal együttjáró nemesi rang, földesúri jog s ebből kifolyólag a *ius territoriale* hiánya. A *ius territoriale*-t (a területi joghatóságot) Buda helyett ugyanis a budai kamarai adminisztráció gyakorolta. A városi tanácsnak nem sok befolyása volt pl. a birtokviszonyok kialakítására, az elpusztult város betelepítésének irányítására, a romos házhelyek kiosztására. A kamarai adminisztráció kezében volt a telekkönyv, mely a birtokviszonyok kialakítására és rögzítésére szolgált. Valóban, amint az egykorú császári telekkönyvek is tanúsítják, a telkeket, házakat, szőlőket nem a tanács, hanem a kamarai adminisztrátor „asszignálja” a telepéseknek.⁹

A *ius territoriale* gyakorlásának hiánya egész sor életbevágóan fontos anyagi erőforrástól, jövedelemtől fosztotta meg a várost. A tanács nem volt képes az adminisztrációval szemben ezeket községi tulajdonként magának megszerezni. Mindenekelőtt vonatkozott ez a földbirtokra, amelynek legértékesebb része (a szőlő kivételével) így, az egyébként is aránylag szűk határban, a kamarai adminisztráció tisztviselőinek, de főleg a császári katonatiszteknek kezébe került. Míg az alapos művelést kívánó szőlőket a lakosság akadálytalanul vehette birtokába s maga a város is szerzett magának $4\frac{1}{4}$ hold szőlőt,¹⁰ a szántókat és réteket megszálta a katonaság.¹¹ A városhoz legközelebb eső réteket, a mai Vérmező és a Városmajor környékén pl. a várparancsnokok ragadták magukhoz, s Buda 1700 júniusában azért panaszkodik, mert a Pálvölgy (a mai Pasarét, illetve a Pesthidegkút felé vezető völgy) felé a marhahajtást a várparancsnokok által elfoglalt rétek akadályozzák.¹² Az elfoglalt rétek miatt sok viszálya keletkezett Budának a katonai parancsnokokkal. A földfoglalások miatt Buda a város határán kívül kényszerült birtokok szerzésére, s így próbálta megalapozni a város gazdálkodását. 1695-ben Törökbálint és Feketeszentegyház pusztákat kérte és kapta meg a bécsi kamarától, a birtokok megszerzésében azonban a budai jezsuiták ügyesebbnek bizonyultak. Majd Budaörs és Csék pusztákat vette bérbe gróf

Zichy Ferencről, a gróf azonban, mivel rendetlenül fizettek, a bérletet felmondta.¹³ Megpróbálkozott Buda — ugyancsak eredménytelenül — Kiskovácsi és Páty birtokok megszerzésével is.¹⁴ Föld és birtokok hiánya miatt Buda tehát végeredményben nem tudott gazdaságot berendezni, holott abban az időben egyes városok óriási földterületekkel, hatalmas gazdaságokkal rendelkeztek (pl. az alföldi városok), s városi gazdálkodásuk alapja a földbirtok volt.

A kezében levő földesúri hatalom révén a bécsi kamara, illetve a budai kamarai adminisztráció azonban nemcsak Buda területére, hanem az e területen fekvő legértékesebb anyagi erőforrásokra is kiterjesztette hatalmát. Kirívóan mutatja ezt a budai melegfürdők esete. Közvetlenül a visszafoglalás után Buda híres melegfürdőiből pl. egyetlen egy sem került a város tulajdonába. Budán a török kitakarodásakor létezett öt fürdő közül kettőt, a mai Gellértfürdőt (akkori neve Blockbad, illetve Jungfrau-bad) és a mai Királyfürdőt (akkori nevén Altes Spitalbad) egy 1687. márc. 3-án kelt császári rendelet alapján Illmer Frigyes Ferdinánd, Lipót császár orvosa kapott meg, hármat pedig (a mai Rudas-, Rác- és Császárfürdőket) a császár magának, azaz a bécsi kamarának tartott fenn.¹⁵ A város nyomorúságát feltáró, számos panasz után a bécsi kamara 1691. július 7-én a fürdők közül kettőt, mégpedig a Rudas- és a Rácfürdőt, három esztendőre, helyreállítás kötelezettsége mellett átengedett ugyan a város használatába, de nem a tulajdonába. 1694-ben azonban a fürdőket visszavette. E két fürdőt Buda a kamarai adminisztrációnak 1696. december 1-én kelt, a városnak több fontos kedvezményt és adómentességet adományozó rendelete alapján 3 évi használatra újból megkapta, azonban csak a Rudasfürdőt tudta használni, mert a Rácfürdőt Lipót császár 400 Ft nyugdíj helyett Pergassi Károly kapitánynak adta át. Így végeredményben a város az öt fürdő közül csak a Rudasfürdőt tudta magának megszerezni.¹⁶

Ugyanígy jártak a budaiak a szintén a város territoriumán fekvő, a város gazdasági életére, illetve a városi gazdálkodásra nézve rendkívül fontos ún. Landmühl (a Császármalom) esetében. Ez — a mai Lukácsfürdő helyén állt vízimalom — az egykorú források szerint a török uralom alatt löpormalom volt. Werlein István János budai kamarai inspektor 1687. november 15-én már a malom hasznosítása céljából jelent a bécsi kamarának. Szerinte a Landmühl-t lisztőrlő malommá kellene átalakítani, mivel a melegforrásokból táplálkozó, a malom hajtásához vizet szolgáltatató tó sohasem fagy be, s így a malmot egész éven át üzemben tarthatja.¹⁷ A Császármalom valóban a budai kamarai adminisztráció, illetve a császári főhadbiztosság kezelésébe került, a katonaság számára örültek itt lisztet. A Császármalom a budaiak érvelése szerint régen is a város tulajdona volt, csakhogy a birtokjogot igazoló okmányok időközben elvesztek. Mindezek az érvek persze a bécsi kamarával szemben nem sokat használtak. A malom lefoglalása nemcsak városi jövedelem elvesztését jelentette Buda számára, nehézségeket okozott a város lisztellátásában is. Buda nagyon szegény malmokban (hajómalomokban) még ebben az idő-

ben, úgyhogy 1696-ban a városi tanács Reuther főhadbiztoshoz fordul, hogy engedje meg a budai pékek számára a Landmühl-ben való őrlést, mert Budán nagy liszthiány van és a pékek e miatt drága és rossz kenyeret sütnék.¹⁸

Nem volt semmi jövedelme a városnak ebben az időben a földesúri jog révén szintén őt illető s később jelentős hasznót biztosító dunai átkelésből sem. A Budát és Pestet összekötő hajóhidat (tulajdonképp már az ostrom előtt) a császári katonaság építette fel.¹⁹ A város elfoglalása után a hajóhíd a budai kamarai adminisztráció, illetve a császári hadbiztosság tulajdonába került, s azt főképp a katonaság használta. Az átkelésnél a budai és pesti polgároknak is vámot kellett fizetniük, ami ellen sok panasz hangzott el a városok részéről. A katonaság igényei szerint igazgatott dunai átkelés sok zavart okozott a Buda és Pest közötti forgalomban és jelentős kárt okozott a két városnak. A hajóhíd birtoklásának ügyét Buda és Pest annyira fontosnak tartotta, hogy 1701-ben bérbe vette a bécsi kamarától évi 3000 Ft-ért.²⁰

Amint említettük, a földesúri joghatóság egyik legfontosabb tartozéka, a telekkönyv, szintén nem a város, hanem a budai kamarai adminisztráció birtokába került. A kamarai adminisztrációnak kétségtelen érdeme az, hogy nem sokkal a török kiűzése után Budán és Pesten, az alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartás alapján, akkor aránylag modern telekkönyvi igazgatást vezetett be, amely úgyszólván az abszolutizmus koráig a városi telekkönyvvezetés alapjául szolgált. Persze az igazgatási szempontok mellett más célokat is látnunk kell ebben, egyrészt — amint már érintettük — a betelepítés irányításának szándékát, másrészt — s ez a legfontosabb — a számottevő telekkönyvi jövedelmek megszerzését. A városnak igen nagy fájdalmat okozott az, hogy ezeket az akkor annyira a városi kasszába tartozó jövedelmeket a császári telekhivatal szedte be. Budáról és Pestről rendszeresen 1694-től fogva kezdték meg különféle telekkönyvek készítését. A telekkönyvi jövedelmek adókból (föld- és házadó, hegyvám) és különféle telekkönyvi díjakból tevődtek össze. A telekkönyvi jövedelmek közül a föld- és házadó (Grund- und Hausdienst), a szőlő után fizetendő kilenced vagy hegyvám (Bergrecht) kifejezetten a földesuraság elismerése fejében fizetett adók voltak. A telekkönyvi díjakat, mégpedig a telekátírások alkalmával (tulajdonlevelek kiadásakor), az adásvétel és zálogjog bekebelezésekor, betáblázás alkalmával, másolatok, kivonatok kiadásakor szedett díjakat szintén ilyen alapon szedték. Budán, a gyorsan fejlődő szőlőművelés miatt, különösen az 1701-től behajtott hegyvám volt igen sérelmes a városra nézve. A császári telekhivatal pénztárának kimutatása szerint a telekkönyv a budai kamarai adminisztráció jövedelmeit a hegyvám nélkül évente kb. 1000 Ft-tal emelte. A telekkönyv jövedelmei közé tartoztak még a szőlőcsőszadó (Huetgeld) és a szüreti adó is (Lesezettl).²¹

Amint látható, a ius territoriale-nak a kamarai adminisztráció általi bitorlása igen mélyreható következményekkel járt a török uralom után éppen csak tengődő városi gazdálkodásra nézve. Hasonló eredményt

kapunk, ha a szabad királyi városi kiváltságok egy másik igen fontos tényezőjének, a kisebb királyi haszonvételek hovatartozásának kérdését vesszük ilyen szempontból vizsgálat alá.

A szabad királyi városok által élvezett ún. kisebb királyi haszonvételek: a sör- és szeszfőzés, az italkimérés, a mészárszéktartás, a malomtartás, a téглаégetés, halászat, vadászat jogosítványai közül főleg a sörfőzésnek, borkimérésnek, a malomjognak és a téглаégetésnek volt nagy jelentősége a városi gazdálkodás szempontjából, nemcsak a jövedelmek, hanem városi üzemek (sörház, téглаégető, malom) létesíthetése miatt is.²² A haszonélvezetek vagy saját kezelésben, vagy bérlet útján jövedelmeztek a városoknak.

A kamarai adminisztráció a városi kiváltságokkal járó haszonélvezetek jórészt is az osztrák kincstár számára foglalta le Budán. Először is sörházat építtetett a Tabánban, közel a Duna partjához, a Rudasfürdő mellett. A császári sörház, amint nevezték, élvezte a sörfőzés és a szeszfőzés monopóliumát, s Buda kísérlete, hogy legalább a sörfőzést megszerezze magának (a jogosultság nélkül), hosszú ideig eredménytelen maradt. Pedig a kamarai adminisztráció többször bérbe adta, sőt eladásra kínálta a sörházat, többek között a kremsmünsteri apátnak is. Az 1691. évi sikertelen kísérletek után, 1696-ban a város már csak a sörház bérletét szeretné megszerezni, de eme újabb próbálkozását sem koronázta siker. A tanács hajlandó lett volna új sörház építésére is, ezért 1700. március 4-én erre a célra a kamarai adminisztrációtól telket is kért. Ekkor sem ért el semmit, mert 1701. december 23-án újból folyamadik a sörház építésének engedélyezéséért és sörfőzési jogosultságért. Minden hiába, a városi sörház kérdése csak 1711 után oldódott meg.²³ A sörmérésből volt valami jövedelme a városi pénztárnak, mert a vámszedő a sör akója után a sörmérőtől 1 krajcárt szedett. A sörmérésből a sörházon kívül a kamarai adminisztráció még az italkimérés után fizetendő fogyasztási adó (accisa) révén is hasznot húzott.²⁴ Mindez a katonaság jogtalan italkimérésével együtt sok kárt okozott a városnak.

A bormérés jogosultságát szintén a városnak engedték át; a városháza épületében levő kocsmában mérte ki a város saját borait, azonkívül egyéb borokat is.²⁵ A bormérés esetében inkább az előbb említett fogyasztási adó és a katonai markotányosok versenye miatt panaszkodott sokat a tanács a kamarai adminisztrációnál, mert a katonaság adófizetésre nem volt kötelezve, s így olcsóbban mérhette az italt, azonkívül a katonaság, sőt a polgári lakosság fogyasztását is elvonta a városiaktól. Az 1702. és 1703. évi városi kamarási számadásokban vendéglők után szedett díjakkal is találkozunk.²⁶ A város szőlőt, pincéjét és kocsmáját, a város egyéb ingatlanával (ház) együtt egyébként egy külön tiszviselő, az alkamarás kezelte, szemben a főkamarrással, aki a pénztár, a pénzjövedelmek kezelője volt.

A borméréshez hasonlóan a város jövedelmét képezte a mészárszéktartás (ius macelli) jogosultságának a haszna is. Persze a mészárosoktól is kért fogyasztási adót a kamarai adminisztráció. A húskimérési

jogosultságát a város községi mészárszékek bérbeadása útján gyakorolta.²⁷

A fogyasztási adóval megterhelt italmérésen és a mészárszéktartási jogon kívül egyéb kisebb királyi haszonvételeknél nemigen mutatható ki, hogy azok a városnak ekkor bármi jövedelmet is hoztak volna. Az egykorú kamarási számadáskönyvek mélységesen hallgatnak pl. a tégláégetés, a malomjog, a halászat hozadékairól. Pedig nyilván ezek a jogok is jövedelmeztek valamit, csak nem a városnak, hanem a kamarai adminisztráció pénztárának.

A tégláégetésről Budán a Rákóczi-szabadságharc előtti időben igen kevés adatunk van. Annyi azonban bizonyos, hogy ez is a császáriak monopóliuma volt, már azért is, mert a Vár katonai újjáépítésénél elsősorban a császári közegeknek volt szükségük téglára. Valóban már 1691-ben arról olvashatunk, hogy a kamarai adminisztráció a katonai kórház létesítése ügyében rendelkezik, melynek helyét nem messze a császári tégláégetőtől jelöli ki.²⁸ A tégláégetés kezdetleges körülményeire és a nagy téglahiányra hívja fel a figyelmet a budai tanács 1695. évi emlékirata a kamarai adminisztrációhoz. Ebben előadják, hogy a Várban és a Vízivárosban sok háznak nincs kéménye, ami állandó tűzveszéllyel jár. A háztulajdonosok nem tudnak kéményt építtetni, mert Budán nagy a téglahiány. Ezért a tanács arra kéri az adminisztrátort, hogy a jezsuiták és Wilfersheimb hadbiztos telke között tégláégető számára térséget jelöljön ki.²⁹ Ha e kezdetleges körülmények között volt is valami jövedelem a tégláégetésből, az csak a kamarai adminisztrációé lehetett, mert a tégláégetők után szedett díj telekkönyvi jövedelemnek számított, ez pedig a császáré volt.

A malmok jövedelmeiről a Császármalom kérdésével kapcsolatban már részben megemlékeztünk. A malmokról szintén kevés adatunk van a kamarai adminisztráció korából. Wabler Ferenc budai polgár 1700-ban szélmalmára 5 évi adómentességet kér. A budai tanács a kamarai adminisztrációnak javasolja az adómentesség megadását, tekintettel arra, hogy Budán kevés a vízimalom. (Landsmühl, ezen patak által hajtott malmot kell érteni, nem pedig hajómalmot. Hajómalmok nyilván voltak a Dunán, de ezek télen a fagy miatt nem működhettek. Ezért volt szükség más malmokra is.) Wabler a kamarai adminisztrációtól meg is kapja az adómentességet, ami mutatja, hogy a malomjogosultság jövedelmei felett is az adminisztráció rendelkezhetett.³⁰ A dunai halászat, főleg a vízafogás haszonélvezetének a jövedelmét szintén a császári kincstár tartotta meg magának.³¹

Természetes, hogy a kisebb királyi haszonvételek nemcsak azért nem voltak a városi gazdálkodás számára hasznosíthatók, mert jórészüket a császári szervek foglalták le. Az újonnan betelepült város, nem utolsósorban a kamarai igazgatás miatt, akkor még olyan szegény volt, hogy pl. sörház berendezésére vagy pl. a hajóhíd felépítésére nemigen lett volna pénze. A város, a lakosság anyagi megerősödését akadályozták a bécsi kamara és a katonaság által kivetett súlyos adók és terhek, a

városnak és lakosságának is fő gondja elsősorban eme adók és szolgáltatások előteremtése volt.

A városi kiváltságok hiánya miatt tehát Buda városa igen komoly jövedelmi forrásoktól és lehetőségektől esett el. Nyilvánvaló, hogy Budán ilyen körülmények között nem lehetett szó komolyabb igényű városi gazdálkodásról. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha a városnak megmaradt bevételeket és az azokból adódó beruházási, gazdálkodási lehetőségeket áttekintjük.

Amint említettük, a kamarai adminisztráció átadott bizonyos jövedelmi forrásokat, elsősorban a város igazgatásának a költségeire, tisztviselők fizetésére, egyéb közszükségletekre. A város gazdálkodása, a pénzügyek kezelése is teljesen a kamarai adminisztráció ellenőrzése mellett folyt, úgyhogy az minden évben felkérte magához az eleinte a város polgármestere, 1694-től pedig a városi főkamrás által összeállított városi számadásokat s ezek alapján rendeletekkel szabályozhatta a bevételek hovafordítását. A kamarai adminisztrátor élt is ezzel a jogával, a tanács ezzel szemben vonakodva teljesítette ezt a kötelezettségét, mert ebben joggal a városi kiváltságok egyik legnagyobb sérelmét látta, s 1694-ben össze is tűzött e miatt a kamarai adminisztrátorral.³²

Összegezzük először a bevételeket. A város legnagyobb bevétele a porció volt (tulajdonképpen contributio), ez azonban nem számított városi jövedelemnek, mert továbbítani kellett a hadikasszába. A porciókontingenst mindenestre a városi tanács osztotta fel a lakosság között, s ő állapította meg az esetleges mentességeket is. A porcióval együtt vetették ki és szedték be a városi háziadót (rendes, rendkívüli adó). Ez már a városé maradt, s ez alkotta a városi gazdálkodás legnagyobb jövedelmét, amelynek jogalapja egy 1688. június 30-i kamarai adminisztrátori rendelet volt. A háziadó a porció összegének kb. egyharmada. 1698-ban pl. 2053, 1699-ben 3095, 1700-ban 2260, 1701-ben 2187 Ft összegben vetették ki a lakosságra. (A porció és a háziadó együttes összege 1698-ban 7863, 1691-ben 8284, 1700-ban 6285, 1701-ben 9423 Ft.)

A porción és a háziadón kívül külön adót fizettek a rácok és a zsidók (összesen 2), mégpedig az ún. védelmi díjat (Schutzthaler). A rácok védelmi díja évi 800 Ft volt, amelyet 1700-ig fizettek a városnak, utána a kamarai adminisztráció szedett be tőlük ilyen címen évi 300 Ft-ot. A rácok ezenkívül kötelesek voltak a városi szőlők művelésére évi 200 Ft robotmegváltási összeget is fizetni. A zsidókat a védelmi díjon kívül meglehetősen magas iparadó lerovására is kötelezték, úgyhogy e nagy adóztatás elől a kamarai adminisztrációnál kerestek menedéket, mint kamarai védett zsidók.³³

Az adón kívül számottevő jövedelmi forrást képeztek a különféle városi vámok, mérlegpénzek, piaci díjak, amelyeket kezdetben piaci helypénz és révdíj, később vásárdíj és kövezetvám címén számoltak el a számadáskönyvekben. E jövedelmeket a városi vámszedő szedte be vagy bérelte, sőt a kikötött hajók után szedett ún. révdíjat (Stegrecht)

a budai harmincados (a kamarai adminisztráció alkalmazottja) is kezelte bizonyos juttatás (discretio) ellenében. Buda 1696-ban megkapja a kövezetvám szedésének jogát és 1701-től kezdve vásárdíjat is szed. A piaci díjak, helypénz, kövezetvám, révdíj és vásárdíj neven szereplő városi vámok az összes bevételeknek kb. több mint egyötödét tették ki, úgyhogy a körülményekhez képest elég tekintélyes összeget jelentettek (kb. 600—700 Ft-ot évente). Budának egyébként 1689-től kezdve hetivásárok tartására, 1696-tól pedig országos vásárok tartására van joga. E fontos, a városi élettel szorosan összefüggő jogosítványok tehát még a kamarai adminisztráció korában a város tulajdonába jutottak, és ezek a jogosítványok alkották a vámok címén beszedett jövedelmek alapját.³⁴

A város legrégibb jövedelmi forrásai közé tartoztak a polgárjog elnyeréséért fizetett díjak. A város kötelékébe újonnan felvett polgár eleinte 5 Ft-ot, később 8 Ft 30 kr-t, 1700-tól kezdve már 20 Ft-ot fizetett; a tanács önkényesen emelte a taksát, nyilván a város jövedelmeinek növelése végett. A polgárok felvételi taksájának emelése sok panaszra adott okot. Polgárnak csak katolikus vallású, elsősorban német esetleg magyar nemzetiségű lakos volt felvehető, a polgárjog megszerzéséhez egyelőre különös vagyoni vagy ehhez hasonló feltételeket nem kötöttek. A rácok mint görögkeleti vagy görögkatolikus vallásúak egyelőre nem lehettek polgárok, ők a város protekturátusa alá tartoztak, amiért a már említett védelmi díjat fizették. Ezek voltak az adókból és a vámokból eredő jövedelmek.

A jövedelmek másik csoportja a kamarai adminisztráció által meghagyott haszonélvezetekből s kisebb, a városokban adódó bérletekből tevődött össze. Legfontosabbak voltak ezek közül az 5 városházi, a 3 várbeli és a 3 vízivárosi városi mézárszék után fizetett bérleti összegek. A városházán egyébként pékek és fűszeresek is béreltek bolthelyiséget. Ezek jövedelme pl. 1692-ben 240 Ft 39 kr, 1695-ben 138 Ft, 1698-ban 265 Ft 15 kr, 1702-ben 374 Ft 44 kr. Állandó, havonkénti jövedelmi forrást jelentettek a piaci bódék bérleti díjai, amelyek 1699-ben csak 25 Ft-ot, 1703-ban azonban már 108 Ft-ot jövedelmeztek a pénztár számára. A városnak falerakótelepe (Holzstadl) is volt, amelyet rendszerint az ácsok vagy fakereskedők béreltek évi 35, illetve 43 Ft-ért.

A városházi kocsmában mérték ki a városi szőlőkben termelt vagy a város által vett borokat. A borból tekintélyes jövedelemre tehetett volna szert a pénztár, de a borok jórészt elajándékozták, vagy tisztviselői fizetésekre használták fel. Így a városi kocsmá jövedelme 1692-ben csak 153 Ft 50 kr, 1696-ban pl. 440, 1698-ban 184, 1700-ban pedig csak 170 Ft, több esztendőben pedig semmi.

Ezek voltak a város bevételei általában 1703-ig; valóban igen kevésnek bizonyultak, nemcsak a városi gazdálkodás kiépítésére, de az elemi szükségletekre sem voltak elegendők.

A városi tanács nem is szűnik meg ezt állandóan felettesei, a bécsi kamara és a budai kamarai adminisztráció tudomására hozni. Sűrűn mennek az emlékiratok, beadványok, s a sok könyörgés, az alattvalói

hűségére, sőt a város némettségére való hivatkozás eredménye néha egy kis engedmény, valamely jövedelmi forrás átengedése. Így került a város használatába 1691-től 1694-ig a két rácvárosi melegfürdő s 1697-ben pedig — amint említettük — újból a Rudasfürdő. A fürdő csak 1700-ban hozott a városnak komolyabb hasznot, 450 Ft-ot, de már 1702-ben pl. 1202 Ft-ot fizetett érte a bérlő. Ugyancsak sok könyörgésre a kamarai adminisztrátor elengedte néha a városi szőlők utáni tizedet (az egyházi tizedet ebben az időben a kamarai adminisztráció szedte be), vagy a városi bor utáni fogyasztási adót. Persze a tanács mindennél sokkal többet kért, de kérelmeinek jórészt sokszor válasza sem méltatták.

Milyen kevés volt a város jövedelme, jól látható ez abból, ha összehasonlítjuk a porció és a városi bevételek összegét. A városi pénztárba 1693-tól 1703-ig összesen 115 132 Ft 36 kr folyt be, ebből a porció 83 725 Ft 30 kr. A város tiszta jövedelme csupán 31 407 Ft 06 kr volt, évi átlagban nem több, mint 3140 Ft. Ez a jövedelem, mégha az akkori Buda esetében csak néhány ezer lakossal rendelkező várossal is kell számolnunk, a város anyagi erőforrásaiból származható jövedelemnek csak igen szerény százalékát tette ki.

Mit lehetett ilyen csekély összeggel elérni? A városi jövedelmek több mint $\frac{2}{3}$ -át tisztviselői fizetésekre kellett fordítani, pedig a város tisztviselői közül nem is kapott mindenki fizetést. A polgármesternek is csak 1695-től van évi 200 Ft fizetése, a tanács tagjai pedig fizetés helyett beérték a porció és a katonai beszállásolás alól való mentességgel. Pedig a tisztviselői kar nem is volt, nem is lehetett nagy létszámú. A tanács pl. megfelelő anyagi eszközök hiányában alig fizetett valamit a városi tanítónak, 20 Ft volt az évi fizetése, holott a hóhér 38-at kapott. Nagyobb beruházások, építkezések nem is voltak 1703-ig Budán. Csupán a városháza építésére fordítottak nagyobb összeget, ami érthető is. Ezenkívül vett a város 79 Ft-ért szőlőt, ellátta a városi szőlők művelésének költségeit, 600 Ft-ért megvette a kamarai harmincadházat, elkészíttette 693 Ft-ért a verpadot. Aránylag sokat költött ajándékokra, tiszteletdíjakra és útiköltségekre, ezek azonban a város szemében igen fontos ügyért, a városi kiváltságokért kiadott összegek voltak. A kiváltságok megszerzésére pedig a város úgyszólván semmi kiadást sem sajnált. A kiadások fedezésére többször már ekkor kölcsönt vett fel a város (1695-ben pl. 1050, 1698-ban 1000, 1702-ben 900, 1703-ban pedig 1800 Ft kölcsön szerepel a számadáskönyvekben), bár a kamarai adminisztrátor tiltotta a kölcsönök felvételét.³⁵

A városi gazdálkodás kezdetleges viszonyai természetesen nem írhatók csupán a bécsi udvar kiváltságokat megvonó politikájának rovására. A török uralom utáni kezdetleges gazdasági viszonyok szintén kihatással voltak a város jövedelmeire. A városnál maradt jövedelmi források többet hoztak volna, ha a város lakói gazdagok és több adót fizethetnek, ha a gazdasági élet vérkeringése nagyobb vámjövedelmeket biztosít a városi pénztárnak. A városi tanács kezében maradt jövedelmi források csekély hozadéka is hozzátartozik tehát a primitív viszonyok

kialakulásához, mint ahogy a későbbi korszakokban is állandóan súlyosan befolyásolja az általános gazdasági helyzet a város gazdálkodását.

Végeredményben tehát megállapítható, hogy elsősorban a bécsi kormány gazdasági politikája miatt Budán a kamarai adminisztráció korában tulajdonképp nem alakulhatott ki szabad királyi városi élet és ennek megfelelő városi gazdálkodás sem. Az átadott kisebb jelentőségű jövedelmekben legfeljebb kezdeményét láthatjuk egy ilyen városi gazdálkodásnak. Budán ekkor nem városi, hanem kamarai gazdálkodást láthatunk, amelynek célja nem a város felemelése, hanem a kincstári jövedelmek biztosítása volt. A szabad királyi városi élet és gazdálkodás kifejlesztése Budán a következő évtizedekre hárult. A további fejlődéshez azonban igen kedvezőtlen előfeltételeket teremtett a kamarai adminisztráció előbb vázolt gazdasági politikája, mert a város teljesen szegényen, lerongyolódva került fejlődésének következő szakaszába, amikor ugyan már hozzájutott a szabad királyi városokat megillető jövedelmi forrásokhoz, azonban olyan terhek és kötelezettségek kíséretében, amelyek meglehetősen súlyos helyzetbe hozták a kamarai igazgatás és a katonaság által majdnem két évtizeden keresztül oly mostoha sorsban részesített városi háztartást.

Pénzügyi válság a Rákóczi-szabadságharc alatt

A kamarai adminisztráció éveiből, bár ekkor a bécsi kamara csak kisebb jövedelmeket biztosított a városi gazdálkodás számára, Buda lényegében különösebb adósságok nélkül lépett a Rákóczi-szabadságharc korába. A kamarai adminisztráció nem engedélyezte kölcsönök felvételét, egyébként a város sem mert komolyabb jövedelmi források híján kölcsönökhöz folyamodni.

A Rákóczi-szabadságharc elején döntő jelentőségű esemény volt hivatva a városi gazdálkodás fejlődésének az eddigiekkel szemben új irányt szabni, mégpedig 1703. október 23-án a Lipót-féle diploma kibocsátása, amely visszaállította Buda szabad királyi városi állapotát. Alapvető jelentőségű tény ez a város fejlődése, s így a városi gazdálkodás szempontjából is. A kiváltságlevél kibocsátásának körülményei ismeretesek. A két város (Buda és Pest) polgárai által közel két évtizeden keresztül szorgalmazott kiváltságok ügyét tulajdonképp a Rákóczi-felkeléssel kapcsolatos események érlelték meg. Egyrészt a forradalmi hangulattól megijedt bécsi kormánynak engedékenységre való hajlandósága, de főleg a háborús időkben a bécsi udvar nehéz pénzügyi helyzete. Az utóbbi miatt a *ius armorum*, azaz a török elleni háborúk költségeit megtérítő ún. fegyverváltság kifizetése ellenében Bécs hajlandónak mutatkozott a négy újszerzeményi városban, Budán, Pesten, Esztergomban és Székesfehérvárott a szabad királyi városi állapotok visszaállítására. Buda vállalta a reá kirótt 8600 Ft fegyverváltság kifizetését, így szabad királyi városi rangját visszanyerte.³⁶

A kiváltságokhoz fűzött remények azonban egyelőre nem valósultak meg. Bár a kiváltságlevél kibocsátásával úgy látszott, hogy megszűnnek azok az akadályok, amelyek a kamarai adminisztráció korában a városi gazdálkodás fejlődését gátolták — a város megkapta a *ius territoriale*-t, az ezzel kapcsolatos telekkönyvi jövedelmeket, a hajóhidat, a söradót és a kamarai adminisztráció birtokában levő kisebb királyi haszonvételeket, a malomtartási jog és a halászat jövedelmét —, a város pénzügyi viszonyai mégsem rendeződtek a Rákóczi-szabadságharc idején. A városi gazdálkodás kifejlődése elé újabb akadályok tornyosultak, amelyek súlyosbították a város pénzügyi nehézségeit. A kiváltságlevél kiadása lényegében nem tudta megállítani azt a válságos folyamatot, amely Buda életében a török uralom utáni újjászületés első évétől kezdve tapasztalható. Ennek okát nem utolsó sorban abban kell látnunk, hogy a kiváltságlevél előnyeit nagyban lerontották azok a súlyos kötelezettségek és terhek, amelyeket a 8600 Ft-ot kitevő *ius armorum*, azonkívül pl. a hajóhíd megváltásáért követelt 2000 Ft lefizetésével a város magára vállalt.³⁷

A városi pénzügyek válságos helyzetét fokozta az is, hogy a kiváltságokkal járó jogokat Buda tulajdonképp csak 1705 szeptemberében, a fegyverválság első részletének kifizetése után kapta meg, így a városi háztartásnak egészen eddig a régi városi jövedelmekre kellett támaszkodnia. A város régi jövedelmi forrásai a Rákóczi-szabadságharc alatt bekövetkezett nehéz gazdasági helyzet miatt elapadtak. A háború alatt megszűnt gazdasági kapcsolatok miatt elszegényedett lakosság nem tudott városi adót fizetni, a kereskedelem megszűnése miatt csökkentek a vámok, a város betelepülése lelassult, így a polgárok felvétele s ezzel a polgárdíjakból eredő jövedelem is kisebb lett. Bizonytalanabbá vált a Rudasfürdő jövedelme és a bolthelyiségek bérének fizetése is.

A Rákóczi-szabadságharc okozta gazdasági krízis — részben a város császárhűségének egyik következménye — tehát főleg a város által kezdetől fogva élvezett jövedelmeket csökkentette. Ez az állapot általában 1709-ig, a kurucok nyomásának enyhüléséig tartott. A régi jövedelmek ekkor kezdenek általában többet hozni. Eddig azonban a régi jövedelmi források csak félannyit jövedelmeztek a városnak, mint a kamarai adminisztráció korában. (Régi jövedelmek összege: 1693-ban 1421, 1696-ban 2891, 1698-ban 2878, 1700-ban 3685, 1704-ben 1424, 1705-ben 1504, 1706-ban 1481, 1708-ban 1552 Ft.) Mindez különösen 1705-ig érintette nagyon súlyosan a városi háztartást, mert a csökkent jövedelmek ellenére a város nyakába szakadtak a kiváltságok kibocsátásával kapcsolatos, már említett terhek, de ezenfelül a császári katonaság eltartásának és a város védelmének a költségei is.

A régi jövedelmi források hozadékának ily csökkenése mellett 1705-től a kiváltságok biztosította új jövedelmek nem voltak elegendők a városi háztartás kiadásainak és a Rákóczi-szabadságharc korában a városra háruló súlyos kötelezettségeknek a fedezésére. Az új jövedelmek

közül csupán a telekkönyvi jövedelmek jelentettek nagy bevételt a város számára. (A telekkönyvi hivatal tiszta jövedelme 1705-ben 1565, 1706-ban 2289, 1707-ben 3147, 1708-ban 2387, 1709-ben 2375, 1710-ben 3024, 1711-ben 3341 Ft, tehát több, mint a város régi jövedelmei összesen.) A jelentékeny összegű söradót a kórház költségei nyelték el, a malomtartási jog, a lágymányosi sziget bére, a vízfogás bérlete pedig nem sokat jövedelmezett a városnak.

Mindennek elsősorban az lett a következménye, hogy a városi célokra fordított kiadások még a kamarai adminisztráció korához képest is lecsökkentek. A bevételek csökkenését elsősorban a városi tisztviselők érezték meg. Fizetésük jórészt elmaradt, a hátralékos fizetéseket a pénztár csak 1709 után tudta folyósítani. Nagyon keveset fordított a város különféle beruházásokra, építkezésekre, csak 1709-től kezdve emelkednek az ilyen irányú kiadások. Csupán a városi szőlők műveléséről gondoskodott behatóan a város, s többet költött még a kamarai adminisztráció korához képest is ajándékokra, jutalmakra és útiköltségekre. Az utóbbi kiadásokra a kiváltságok körüli tárgyalások, pártfogók jóindulatának megnyerése miatt volt szükség.

E megszorítások mellett sem volt lehetséges a pénzügyi egyensúly biztosítása. A város fizetési nehézségei miatt kölcsönökhöz volt kénytelen folyamodni. Míg a kamarai adminisztráció korában felvett kölcsönök nem vonták maguk után a város eladósodását, a Rákóczi-szabadságharc alatt felvett összegek már komoly lépést jelentettek felé. Kölcsönt kellett felvenni mindenekelőtt a fegyverváltság kifizetésére. Először Pfeffershoven tábornok, budai várparancsnok nyitotta ki pénztárcáját és 8%-os kamatra 4000 Ft-ot kölcsönzött a *ius armorum* céljára. A telekkönyvtől, gazdagabb polgároktól, Herusch pesti polgártól felvett további összegekkel törlesztették a fegyverváltság hátralevő részletét. A hajóhid céljára már 1704-ben 2000 Ft adósságot csinált a város. Kölcsönt vett fel a város 1706-ban a császári katonaság ellátására, mivel az erre a célra kivetett adót sürgősen behajtani nem lehetett. Ez 2400 Ft-tal növelte a város adósságait. A városi háztartás szükségleteire is vettek fel pénzt. Bizonyos kiadások ugyanis elkerülhetetlenek voltak, így feltétlenül művelni kellett a komoly jövedelmet biztosító szőlőket. Szüretelni a kuruc becsapások miatt csak katonai biztosítás mellett lehetett, a katonai fedezet költségei (Bedeckungskosten) szintén nagymértékben igénybe vették a városi pénztárt. Buda mindinkább adósságokba bonyolódott, úgyhogy 1711-ben már kb. 16 000 Ft adósság és ennek kamatai terhelték a város jövedelmeit. A kölcsönök törlesztéséről egyelőre szó sem lehetett, a kamatok 1710–11-ben a városi jövedelmek 9–10%-át vették igénybe.³⁸ Nem segített ezen az állapoton már az sem, hogy 1709 után a gazdasági élet helyreállításával a városi bevételek megnövekedtek s lassanként túlhaladták a város eddigi jövedelmeit. Az 1709-ben kitört pestis újabb áldozatokat kívánt a pénztártól, s a pestis miatt létesített zár újból megzavarta a város helyreálló kereskedelmi kapcsolatait.³⁹

Buda városi gazdálkodása tehát a kamarai igazgatás korában majd a Rákóczi-szabadságharc idején nem sok sikert könyvelhetett el magának. A török hódoltság után az országban uralkodó kezdetleges gazdasági viszonyok mellett 1703-ig a városi haszonvételeket kisajátító budai kamarai adminisztráció tette lehetetlenné a város pénzügyi viszonyainak javulását. A kiváltságok megszerzése után az ezzel járó terhek, a Rákóczi-szabadságharc korának gazdasági krízise, a császári helyőrség eltartásának, a város védelmének költségei tették válságossá a városi gazdálkodás helyzetét. A város gazdasági törekvéseiben a kiváltságokon kívül alig ért el 1711-ig komolyabb eredményt, ezzel szemben a több mint 16 000 Ft-os adósság súlyos negatívumként nehezedett a város további fejlődésére.

A városi gazdálkodás fejlődése a szatmári béke után

A szatmári békét követő korszakban, amelybe Buda 16 000 Ft-os adósság súlyos örökségével lépett át, megváltozott körülmények, feltételek szabták meg a város és a városi gazdálkodás további fejlődését és sorsát. A Rákóczi-szabadságharc, mely az önálló nemzeti lét politikai és gazdasági alapjait lett volna hivatva lerakni, elbukott. A szabadságharcot követő közjogi kompromisszum következtében az ország újjáépítése a török pusztítás után csak a Habsburg politikai és gazdasági elnyomás állandósuló korlátai között indulhatott meg.

A szatmári békét követő korszak országosan fő jellemző vonása, az előző korokkal szemben mintegy a fejlődés pozitívuma, a gazdasági élet lassú újjászerveződése, a termelőerők fejlődésének lassú, akadozott megindulása.⁴⁰ Ez nem volt lehetséges a neoacquistica korszak kegyetlen katonai uralma, gazdasági kizsákmányolása alatt, s természetesen a Rákóczi-szabadságharc küzdelmei közepette sem. Ez a fejlődés azonban nélkülözte az önálló nemzeti lét alapvető feltételeit, a politikai és gazdasági önállóságot. Ennek következtében az ország elnéptelenedett területeit a bécsi kormány szempontjai szerint telepítették be, a földbirtokokat megbízható aulikusoknak osztották szét. A magyarságot lemondatták a nemzeti ellenállás egyetlen komoly lehetőségéről, az önálló nemzeti hadseregről, s helyébe császári vezetés alatt álló hadsereget állítottak fel, tartottak el a magyar jobbágyság és városi polgárság adóiból, szolgáltatásaiból. A súlyos adókból és terhekből származó állami jövedelmeket nem magyar, hanem birodalmi célokra fordították, főleg a Habsburgok politikai törekvéseivel kapcsolatos hatalmas államadósságok likvidálására. Az ország politikai kormányzása fölé pedig az udvar azzal terjesztette ki hatalmát, hogy a magyar kormányhatóságokat (kancellária, kamara, helytartótanács) valójában a bécsi kormányservek alá rendelte, holott az utóbbiakban a magyarság befolyása és akarata egyáltalán nem érvényesült.⁴¹

A magyar fejlődés eme jellegzetességei a tárgyalt korszakban a városi élet, így Buda fejlődési viszonyaiban is megfigyelhetők. Ilyen

fontos jelenség mindenekelőtt Budán is a gazdasági vérkeringés lassú megindulása. Ez tette lehetővé azt, hogy a városi gazdálkodás a török uralom után a lassú, fokozatos kialakulás, fejlődés útjára lépjen. A fejlődés mellett azonban megnyilvánulnak azok a súlyos zavarok és válságos jelenségek is, amelyeket a bécsi politikai, katonai és gazdasági elnyomás okozott az ország, így Buda gazdasági életében. Buda városi gazdálkodásában ezek a jelenségek a korszak fejlődési viszonyait, a bécsi politika hatását a magyar gazdasági fejlődésre, a városi fejlődésre feltűnő élességgel, szinte iskolapéldán keresztül mutatják meg.

A bécsi politikai és gazdasági elnyomás szerepét Buda városi gazdálkodásában, az 1686-tól 1711-ig terjedő korszak viszonyai között, már jellemeztük. A szatmári béke után megváltozott történeti viszonyok között szintén tüzetesen meg kell vizsgálnunk a bécsi elnyomó politika további hatását a városi gazdálkodás fejlődésére. Ki kell térnünk ezenkívül egy olyan jelenségre is, amelyet eddig a szabad királyi városi élet Budán tapasztalt fejletlensége miatt figyelemre nem méltattunk, mégpedig magának a városi magisztrátusnak a gazdálkodására. A városi tanács gazdálkodási módszerei, a városi önkormányzati jogokkal való visszaélései ugyanis igen nagy mértékben hozzájárultak a városi háztartás súlyos zavaraihoz, szinte felborulásához. A városi tanács ténykedése szintén kapcsolatos az egykorú történeti viszonyokkal, de bizonyos tekintetben véletlen s nem törvényszerű jelensége Buda város közéletének a XVIII. század első felében.

Ilyen körülmények között feladatunk lesz a továbbiakban annak a megvizsgálása, hogyan alakultak ki a városi kiváltságok alapján Buda város jövedelmi forrásai, bevételei most már állandóbb jelleggel. Milyen hasznos kiadásokra fordította a városi tanács ezeket a jövedelmeket, milyen gazdasági, városfejlesztési és egyéb célokat tudott belőlük megvalósítani és ezt hogyan hajtotta végre? Utána megvizsgáljuk azt, hogyan próbálta leküzdeni a város a bécsi gazdasági politika által a gazdasági fejlődés elé gördített akadályokat, milyen hatással voltak ezek a város anyagi helyzetére? Végül azt kell megvilágítani, mi volt a szerepe a városi tanács vagyon- és pénzkezelésének a XVIII. század első felében a városi gazdálkodás kétségtelenül igen nehéz helyzetével kapcsolatban.

A város jövedelmei

Buda 1705-ben tulajdonképp a városi kiváltságok és az azokkal járó jövedelmek tényleges birtokába jutott, mindazonáltal a kiváltságok kérdése ekkor még nem intéződött el végérvényesen. A budai kamarai adminisztráció nem egykönnyen engedte ki a várost joghatósága alól, s a Rákóczi-szabadságharc idején a Lipót-féle diploma rendelkezéseinek tényleges életbeléptetése elé további akadályokat gördített. Az 1705. évi polgármesterválasztás alkalmával emiatt éles összecsapásra

került sor a budai tanács és a kamarai adminisztráció között, melyben a kamarai tisztviselőkre mindig ferde szemmel néző Pfeffershoven budai várparancsnok a tanács oldalára állott és a város lelépő polgármesterét, Bösinger Ferencet, aki a tanács ellen és az adminisztráció mellett foglalt állást, börtönbe vetette⁴². A városi tanács — kiváltságainak védelme céljából — a magyar kancelláriánál, illetve végső fokon Lipót császár özvegyénél, Eleonóra császárnénál keresett oltalmat. A császárné a város panaszait az 1711. évi privilégiumlevélben orvosolta. E privilégiumlevél — az 1703. évi kiegészítője — véglegesen rendezte a kiváltságokkal kapcsolatos jogviszonyokat, véglegesen felszabadította Budát a budai kamarai adminisztráció uralma alól, védelmet ígért a budai katonai parancsnokok beavatkozásaival és hatalmaskodásaival szemben és szabályozta a kiváltságok egyes függőben maradt kérdéseit is. Ezek szerint Buda szabad királyi városi élete a gyakorlatban csak 1711-ben vette kezdetét, ekkor sikerült likvidálni bizonyos mértékben a bécsi kamara fennhatóságát s korlátot emelni némileg a várparancsnokok beavatkozásaival szemben is.⁴³

Az Eleonóra-féle privilégiumlevelet 1711. augusztus 26-án, hat hónappal a szatmári béke megkötése után bocsátották ki. Így könnyen besorolható azok közé a közjogi engedmények közé, amelyeket a császári kormányzat elsősorban a császárhű nemesek vagy várcsok részére tett. Buda császárhúségével a Rákóczi-szabadságharc alatt a bécsi kormány szemében komoly érdemeket szerzett. Nyilván eme érdemei is közrejátszottak a kiváltságlevél megszerzésében. A városi gazdálkodás szempontjából a kiváltságlevél számos rendelkezésének van jelentősége. Így elengedte a városnak még a budai kamarai adminisztráció korából fennálló telekkönyvi díjhátralékokat, végleg átadta a városnak a söradót, megerősítette az 1705-ben átadott jövedelmek, különösen a dunai átkelési jog és a halászat élvezetében. Biztosította a rációk, zsidók és cigányok felett a város joghatóságát és azok adófizetési kötelezettségét. Ugyancsak biztosította a császári tisztek, a kamarai tisztviselők polgári vagyonának adózási kötelezettségét a városi pénztár számára. A svábhegyi vízvezetékét és a dunai vízemelőszerkezetet átadta a városnak,⁴⁴ ezzel szemben kötelezte a várost ezek helyreállítására. A két vízmű helyreállítására elsősorban a Vár és a katonaság vízellátása szempontjából volt szükség. A helyreállítási munkák a városi háztartás számára mindenestre igen súlyos megterhelést jelentettek az elkövetkező évek során.

A szabad királyi városi kiváltságok szerinti állapot teljes helyreállításával Buda mint „királyi birtok” most már közvetlenül a magyar kormányhatóságok, elsősorban a magyar királyi kancellária, gazdasági és pénzügyi kérdésekben pedig a magyar királyi kamara ellenőrzése alá került. A megszűnt budai kamarai adminisztráció helyett felállított, most már nem a bécsi, hanem a magyar kamara szerveként működő, s a magyar kamarai jövedelmeket kezelő budai kamarai inspektorátussal annyiban volt a városnak kapcsolata, amennyiben a budai kamarai

inspektort, Zennegg Kristóf Györgyöt a magyar kamara bizonyos budai vonatkozású ügyek végrehajtásával megbízta.

Ilyen közjogi keretek között kezdte el a városi magisztrátus működését 1711 után, s ezek a keretek szabták meg a városi gazdálkodás fejlődését is. A városi gazdálkodás, a jövedelmek hovafordításának ellenőrzése most már a magyar kancellária és a magyar kamara feladata lett. E kormányhatóságok a városi közigazgatást és gazdálkodást a tisztújítás alkalmával, általában két évenként leküldött királyi biztosok segítségével ellenőrizték. A királyi biztosokat a magyar kancellária rendelte alapján a magyar kamara küldötte ki.⁴⁵ A gazdasági ügyek intézése egyébként teljesen a városi tanács hatáskörébe került, elvileg a tanácsülés és a polgármester döntött a jövedelmek beszedése, a kiadások jóváhagyása ügyében. A pénzkezelésre, a gazdasági ügyek gyakorlati vezetésére a városnak a tanácstól függő tisztviselői voltak. Ezek a főkamarás (pénztárnok), később az adók (porció, háziadó) behajtásával megbízott adószedő, a vámok beszedésével megbízott vámszedő, a telekhivatali igazgató, aki gondoskodott a telekkönyvi jövedelmek behajtásáról is, a városi házak, ingatlanok, szőlők kezelésével foglalkozó alkamarás. Külön számadói voltak a városi tanács gondjaira bízott, de nem a város jövedelmeit, vagyontát jelentő árvavagyonnak, a kórházi, szegényházi alapítványi pénzeknek, a plébániák vagyonának.⁴⁶ A városi gazdálkodás ellenőrzése a polgárság által ebben az időben még nem volt megoldott kérdés. A városi tanács működését, főleg pénzügyi gazdálkodását ellenőrző választott polgárság intézménye ekkor még nem alakult meg Budán. Létrehoztak ugyan mindjárt 1705-ben egy külső tanácsot, mely később a választott polgárság magját képezte. A külső tanácsot azonban maga a (belső) tanács nevezte ki, az ettől függött, úgyhogy a tanács gazdálkodásának ellenőrzésére nem volt alkalmas. Elvileg a polgárság egyeteme ellenőrizhette a tanács gazdálkodását, a tanács azonban nemigen engedte meg, hogy a polgárság ezzel a jogával éljen. Mindez súlyos visszásságokra vezetett később a városi gazdálkodás vitele terén.

A város jövedelmei az összes egyéb számadásra kötelezett, pénzkezeléssel megbízott tisztviselőktől, illetve hivataloktól (adóhivatal, telekhivatal, vámhivatal) végeredményben a főkamarási hivatalba (Oberkammeramt) gyűltek össze. Ezek szerint a város jövedelmeiről, bevételeiről és kiadásairól a főkamarás által vezetett számadások (Oberkammeramtsrechnung) alapján nyerhetünk világos képet. E számadásokat évenként, bevételi és kiadási tételek szerint szerkesztették.

A város kiváltságaival, közjogi helyzetével kapcsolatos kérdések, a városi gazdálkodást intéző igazgatási szervezet e rövid áttekintése után vizsgáljuk meg közelebbről a város bevételeit az 1711 utáni időszakban. Vizsgálódásunk tárgya elsősorban és döntő súllyal az 1712-től 1737-ig terjedő korszak. Vonatkozik ez nemcsak a városi bevételekre, hanem a városi gazdálkodással kapcsolatos összes kérdésekre is. Az 1737. esztendő ugyanis nevezetes és emlékezetes időpont a város és a városi gazdálkodás fejlődésében. Eddig tart a városi gazdálkodás rendkívül viszontagságos,

súlyos belső társadalmi ellentétekkel és zavarokkal tarkított fejlődési folyamata, melynek végére 1737-ben erélyes intézkedés, a városi tanácsnak a királyi biztos által történt elcsapása tett pontot. Az 1712—1737-ig terjedő korszak különösen alkalmas tehát a városi gazdálkodás jelenségeinek vizsgálatára. Megjegyezzük, hogy a város jövedelmeit és kiadásait részletesen csak 1732-ig tekintjük át, ugyanis az 1732-ig tartó gazdálkodás képezte az 1734—37. évi kamarai vizsgálat tárgyát.

A városi jövedelmek viszonylagos növekedése, mely általában az 1711 utáni korszakot jellemzi, tulajdonképp — amint már említettük — a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben megkezdődött. A városi bevételek ekkor már elérték az 1702. és 1703. évi összeget, sőt túl is lépték azt. A bevétel 1702-ben 16014 Ft, 1703-ban 10432 Ft, 1710-ben 16633 Ft, 1711-ben 15159 Ft.⁴⁷ Ugrásszerűen emelkedett a városi pénztár bevétele 1712-ben, amikor is a pénztári számadáskönyv 32583 Ft 56 kr bevételt mutat ki. Mindenesetre ez a bevételi összeg már tükrözi a Rákóczi-szabadságharc utáni bizonyos fokig megélenkülő gazdasági életet. A bevétel a következő években nem igen szállt ez alá, hanem ezt inkább fokozatosan túlszárnyalta.

Részletezzük elsősorban azt, hogy miből tevődtek össze ezek a jövedelmek. Nyilvánvaló, hogy a város jövedelmi forrásai egyelőre jórészt azok, amelyek a Rákóczi-szabadságharc alatt voltak, illetve azok, amelyeket a városnak a kiváltságosokkal járó jogosítványok és haszonélvezetek jelentettek. A városi tanács szemmelláthatólag kettős célt tűzött ki maga elé, egyrészt a régi jövedelmi források biztosította bevételek növelését, másrészt azonban új jövedelmi források megszerzését a város számára. Mindezt lehetővé tette részben a város fokozatos fejlődése, ami a jövedelmek automatikus növekedésével járt együtt. Viszont a városi tanácsnak kötelessége volt az is, hogy most már tüzetesen hozzájárasson a privilégiumok alapján a városi gazdálkodás kiépítéséhez.

A régi, 1711 előtt is élvezett jövedelmek közül továbbra is a legfontosabb a porcióval együtt beszedett városi, illetve háziadó. A Rákóczi-szabadságharc alatt, tekintettel a súlyos gazdasági viszonyokra, a császár felmentette a várost a porció alól. Igaz ugyan, hogy a császári katonaság eltartására a polgárságnak kellett rendkívüli adót fizetnie, ez azonban nem érte el sem az 1703 előtti, sem pedig az 1710—11 utáni porció nagyságát. (1705-ben pl. 2503, 1707-ben 897, 1708-ban 2990 Ft.) A súlyos anyagi helyzetben lévő lakosság eme adózás ellen is zúgolódott és számtalanszor felhánytorgatta a tanácsnak a későbbi évek folyamán. A porciót (s a vele együtt beszedett városi adót) a szabadságharc vége felé újból kivetették, mégpedig 1710-ben 7696, 1711-ben 6546 Ft-nyi összegben.⁴⁸

A szatmári béke után rögtön felszökken a porció és a városi adó együttes összege: 1712-ben 15050, 1713-ban 10318, 1714-ben 11821, 1711-ben 18843, 1716-ban 21103, 1717-ben 19399 Ft kerek összegben a főkamaraesi számadáskönyvek szerint. A további években is 17—20000 Ft között szedték be ezt az adót.⁴⁹ A porció tehát súlyos teher, de nem

annyira, mint a kamarai adminisztráció korában, amikor a beszedett porció nem egy esztendőben megközelítette a fenti összegeket, holott a város lakossága akkor jóval kevesebb volt, mint az 1710-es évek után. Összefüggésben van ez azzal is, hogy az egész országra kivetett hadiadó III. Károly alatt általában csak 2,5 millió Ft, tehát kevesebb, mint az I. Lipót-féle abszolutizmus alatt, amikor az országra kivetett contributio általában 3—4 millió Ft volt.⁵⁰

Még kevesebbnek tűnik a lakosságra kivetett porció, ha a porció és háziadó együtt beszedett összegéből levonjuk azt az összeget, amit a tanács városi adó címén tartott vissza. Az egykorú források nem teljesen egybehangzó véleménye alapján úgy látszik, hogy a városi tanács meglehetősen nagy összeget vetett ki a porción felül városi adó címén, amiért a lakosság igen sokat panaszkodott a tanács ellen. Az 1717. évi királyi biztosi jelentés szerint az utolsó öt év alatt (nyilván 1712-től 1716-ig) 88 433 Ft 53 kr-t szedtek be porció gyanánt a városi adóval együtt, és ebből csak 44 312 Ft 52 kr-t fizettek be a hadipénztárba.⁵¹ Az 1721. évi királyi biztosi vizsgálat alatt készült bizonyos kimutatásból kitűnik, hogy a városi adó a porción felül 1717-ben 6447, 1718-ban 6993, 1719-ben 5645, 1720-ban 7476 Ft-ot tett ki kerek összegben.⁵² Ebből nemcsak az látható, hogy a városnak elég magas jövedelme volt a városi adóból, hanem az is, hogy a tanács az államnak beszedett adóval gazdálkodott, azt nem mindig fizette be egyenesen a hadipénztárba, hanem úgy látszik egyéb célokra használta fel. Éppen ezért mondotta ki az 1722. december 15-i királyi biztosi rendelet, hogy ezentúl a hadiadót teljesen külön kell kezelni a város egyéb jövedelmeitől és az a város pénzügyeitől elkülönítve csak tisztán hadicélokra használható fel.⁵³

A fenti és az 1727. május 5-i királyi biztosi rendelet megszorításokat tartalmaz a városi adó kivetésére vonatkozólag is, amennyiben kimondja, hogy ezentúl a tanács csak akkor jogosult a polgárságra külön adót kivetni, ha a város jövedelmei a városi kiadások fedezésére nem elegendők. Úgy látszik, hogy a polgárság panaszai meghozták eredményüket és a város felsőbb hatóságai is megelégtették a lakosság adóztatását.⁵⁴ Mindezeknek a rendelkezéseknek egyik következménye az lett, hogy 1724-től kezdve a főkamarasi számadásokból eltűntek a nagy porcióösszegek (csupán az 1724 előtti hátralékokat számolták el itt), s azok a városi adószámadásokban (Steueramtsrechnung) találhatók csak meg. Ez valóban a hadiadó ügyének a városi jövedelmektől való határozott elkülönítését mutatja. Még fontosabb következménye a rendeleteknek az, hogy kb. 1724-től 1734-ig nem vetettek ki a polgárságra városi adót, amint ezt a Budára leküldött kamarai bizottság 1735-ben megállapította.⁵⁵ A városi adó kivetése részben jogtalannak s a polgárságra nézve terhesnek bizonyult, azonkívül — amint látni fogjuk — a tanács egyéb adók címén is igénybe vette a lakosság anyagi erejét.

A városi tanács tehát — amint látható — elég alaposan felhasználta a városi adót a jövedelmek fokozására és pénzügyi műveleteinek céljára addig, míg felsőbb hatóságai ezt a lehetőséget — nem ok nélkül — meg

nem vonták tőle. A porció körüli manipulációkra élénk fényt vetnek 1716-ban a királyi biztos által a tanácsnak feltett kérdőpontok, amelyekben a porcióval kapcsolatban megkérdezték a tanácstól: a porciót, a rendes és rendkívüli adókat milyen összegben vetette ki, hogyan állapította meg az összeget és miként vetette ki? Vajon csak a porció kifizetésére fordította a beszedett összeget vagy pedig más célokra is és melyekre történetesen, mégpedig az egész városi közönség tudtával és beleegyezésével-e?⁵⁶

Természetes, hogy a városi tanács igyekezett a városi adót másféle jövedelmekkel pótolni, s van valami érdekesség abban, hogy éppen a városi adó beszedésének megszűnése után (kb. 1724) jelennek meg egyéb házi (nem állami) adók. Ezek közül az egyiket a főkamarási számadáskönyvek Gewerbsteuernek, Gewerbanschlagnak nevezik (ipari, kereseti adó), 1726-ban 2984, 1727-ben 2886, 1728-ban 2038, 1730-ban 4546, 1731-ben 4852, 1732-ben 4826 Ft az ily címen beszedett összeg. Persze ez az adó sem teljesen a városi kasszába folyt be. Az 1735. évi kamarai bizottság jegyzőkönyve szerint a kamara megállapodott a várossal, hogy ebből az adóból csupán 2000 Ft legyen a városi pénztár jövedelme, a többit a hadipénztárba fizessék be. Sőt 1731-től kezdve az egészet a hadikasszába fizették be.⁵⁷

A városi tanács, amikor nem volt elég pénz a kasszában, szívesen vette igénybe a budai rácok megadóztatásának a módszerét. Épp 1725-ben jelenik meg újból a számadáskönyvekben a rácok védelmi díja, amit 1700 óta a városnak nem fizettek. A rácokra ezt az adót 1725-ben 1771, 1726-ban 1700, 1730-ban 1818 Ft-ban vetették ki, annak ellenére, hogy a budai rác község 1724-ben panaszt emelt súlyos terhei, többek között a védelmi díj ellen is,⁵⁸ sőt 1727-ben a kamara fel is mentette őket a védelmi díj fizetése alól.⁵⁹ A védelmi díjat (Schutzgeld) tulajdonképp minden inquilinus (zsellér) és egyéb nem polgár lakosnak fizetnie kellett, persze az összeg zöme a rácok adójából gyűlt össze. Ez a „Schutzgeld” vagy „protectionalis gaba” fejenként 1 Ft 30 kr-t tett ki.⁶⁰ A budai rácok sokat felpanaszolt terhe volt még a tőlük beszedett ún. kvártélypénz, amelyet a tanács a katonai beszállásolás alatt megrongálódott polgári házak javítására, polgároknak szállásbérek fizetésére, tisztai szállások rendbehozatalára szedett be tőlük. A rácok szálláspénze 1713-ban 1390, 1714-ben 785, a következő években egészen 1723-ig évi 800 Ft volt. Amikor a rácokat 1725-ben védelmi díjjal is megterhelték, a kvártélypénz összege lecsökkent, 1726-ban pl. már csak 175, 1728-ban pedig 100 Ft. Ebből is látható, hogy a tanács többféle címen tudott adót beszedni a lakosságtól, s az adóztatás módzatait változtatta. A nem rác lakosságra kivetett külön kvártélypénzt a számadáskönyvek nem tüntetnek fel, úgy látszik, ilyenféle hozzájárulást a lakosság egyéb része a városi adóba beleszámítva fizetett, amikor ilyen adót egyáltalán fizetnie kellett.⁶¹

Buda régi jövedelmei közül az adók után a vámok jövedelmét kell kiemelnünk, mint az adókhoz hasonló természetű bevételi forrást.

A különféle városi vámok jövedelme, amint már említettük, a Rákóczi-szabadságharc alatt nagyon lecsökkent, csupán 1709 táján, a kereskedelmi kapcsolatok helyreállásakor kezdett ez a bevétel növekedni. Az 1720-as évekig azonban nem mondható túl nagynak a vámok hozadéka, 1713-ban pl. 1193, 1714-ben 1165 Ft, 1715-től 1721-ig a Rákóczi-szabadságharc alatti nívóra süllyedt le. (Legkevesebb 1717-ben, összesen 236 Ft 42 kr.) A vámjövedelmek ilymértű csökkenése valóban meglepően mutatja Buda nagyon vérszegény kereskedelmi életét, amit a számadáskönyveken kívül egyéb források is alátámasztanak. Az 1716. évi királybiztosi vizsgálatnál is keveslik a vámok és vásárok bevételeit, a tanácsnak magának is lesújtó a véleménye a budai vásárokról, amelyek szerinte nem is érdemlik meg a vásár nevet, mert jó, ha egy vásár 6 Ft-ot jövedelmezett. A tanácsnak a királyi biztoshoz intézett válasza szerint igen sokat ártott a budai vásárok jóhírének a budai várparancsnok, ki a vásárra jövő vidéki lakosságot (jobbágyokat) erőszakkal trágya- és fahordásra fogta be s ezzel a vásárosokat elijesztette. A budai harmincados is közreműködött a vásárra jövők elijesztésében a túlzott behajtásokkal.⁶² A vámok és vásárok jövedelme csupán 1722 után emelkedett fel annyira, hogy ebből a város kereskedelmi életének némi fellendülésére lehessen következtetni. A vámok jövedelme ebben az időben általában évi másfélszer Ft körül volt, a 2000 Ft-ot nem érte el egy esztendőben sem. A vámokat (kövezetvám, piaci helypénzek, mérlegdíj, kikötővám vagy révdíj, vásárdíjak stb.) egyébként két vámszedő, a vízivárosi és a tabáni szedte be. A tabáni tulajdonképp bérelte az ottani vámok jövedelmét.⁶³

A vámokhoz hasonló jellegű jövedelem volt a városba behozott sörre, illetve a városban főzött sörre kivetett söradó, az ún. Bieranschlag, azonkívül a Buda területére behozott idegen borok után szedett vám.

A söradót 1703-ban a kiváltságokkal együtt kapta meg a város, s amint említettük, ezt a jövedelmet Budának kórház céljaira kellett fordítania. A szatmári béke után a söradó továbbra is jelentős jövedelmi ágat képvisel, bár a tanács nem mindig engedélyezte idegen sör bevitelét a városba. A városi sörház felépítése után (a Vízivárosban) 1712-ben pl. Buda megtiltotta idegen sör behozatalát s ezt a tilalmat az akónként fizetendő 15 kr söradó ellenében sem volt hajlandó feloldani. Sőt a tanács helybeli sörfőzőknek sem engedélyezte, hogy a helybeli vendéglősöknek sört adjanak el, annyira monopolizálni igyekezett a sörfőzés jogát saját maga számára. A tilalom miatt elsősorban az akkor Budára sört szállító pesti, váci uradalmi, óbudai, szentendrei, ráckevei és budafoki sörfőzők hördültek fel, de panaszt emeltek maguk a budai sörfőzők is, és a királyi biztostól kérték a sörbehozatal zárjának feloldását. A királyi biztos nyomására a tanács a tilalmat megszüntette, bár közben hangoztatta, hogy ökonómiájuk érdekében szabad királyi városoknak ilyesmire joguk van⁶⁴.

A főkamarási számadáskönyvekben 1711 után először 1716-ban találkozunk a söradó tételével, akkor csupán 57 Ft a bevétel. 1717-ben

azonban a bevétel már 5819 Ft, 1718-ban pedig 4669 Ft. A további években már nem ilyen nagy a söradó összege, bár teljesen változó. A söradót a város területére rendszerint az előbb említett vidéki sörházak által behozott és a városban főzött, sőt a sörbehozatal megtiltása miatt elmaradt söradó pótlása végett a bérbeadott városi sörházban főzött sör után is egyformán, akónként 15 kr-jával vetették ki. A városi sörházban főzött sör utáni adót néhányszor a sörház jövedelmei között számolták el, mint pl. 1727-ben. A söradót nem használták fel mindig rendeltetésszerűen kórházi, ill. szegényházi célokra. A tanács 1721. évi közlése szerint pl. a söradókból sok mindenre jutott: városi kiadásokra, a szegényház, a kórház költségeire, alamizsnákra, rabok ellátására, a városháza építési költségeire, mesteremberek fizetésére stb.⁶⁵ Ez az eljárás a kiváltságok értelmében nem volt jogszerű, amiért a polgárság és a királyi biztos meg is vádolta a tanácsot.⁶⁶

A város területére behozott idegen borok utáni vámot a számadáskönyvekben csupán a budai lakosoknak — rendszerint rácoknak — Buda határán túlról, főleg budafoki, budaörsi szőlőikből behozott boraikra vonatkozólag találunk. A ráckevei Savojai- és a budaörsi Zichy-uradalomban ugyanis budai lakosoknak — természetesen jobbágyi kötelezettségek mellett — szőlők voltak, a termést onnan csak borvám ellenében lehetett hazaszállítani. Buda városa egyébként idegen bor behozatalát általában megtiltotta, hogy ezzel a budai boroknak Budán kizárólagos piacot biztosítson. A borvámot csak 1714-től kezdve szedték, azelőtt, elsősorban rác szőlőbirtokosok, vámmentesen hozhatták be Buda határán kívül termett boraikat. A tanács azonban — a kiváltságokban biztosított joga alapján — 1714-től kezdve akónként 15 kr vámmal terhelte meg ezeket a borokat. A rác lakosság nagyon felzúdul a megterhelésre, fűt-fát megmozgatott, felment egészen a kancelláriáig, azonban a felsőbb hatóságok a budai tanácsnak adtak igazat. A borvám ugyanis szokásos dolog volt, Budafokon pl. Buda borait vámostak meg.⁶⁷ A rácok ügyét a ráckevei uradalom is pártfogolta, s Buda később úgylátszik valamivel mérsékelte a borvámot, mert 1727-ben egy negyed szőlő (800 □ öl) után csupán 1 Ft 15 kr-t kért.⁶⁸ (Egy negyed szőlőn 5 akónál rendszerint több termett.) A főkamarási számadáskönyvekben eleinte a rendkívüli bevételeknél számolták el a borvámot, 1726-tól kezdve azonban külön tételt kapott. A borvám csak néhány száz forintot tett ki évente, tehát nem volt jelentős bevétel.

A város fejlődésével, lakosságának növekedésével kapcsolatosan emelkedést mutat a városi pénztár hagyományos, a polgárdíjakból származó jövedelme is. A polgárdíjakból származó bevétel különféle nagyságú az egyes években. A számadáskönyvek pl. 1712-ben 576, 1714-ben 1356, 1719-ben 394, 1722-ben 221, 1728-ban 1337, 1732-ben 1098 Ft-ot számoltak el ilyen címen. A bevétel egy 1735. évi kimutatás szerint 1724-től 1732-ig 7633 Ft volt, 150 Ft hátralék és 181 Ft behajthatatlan hátralék mellett.⁶⁹ A tanácsnak sikerült elérnie a kamarai adminisztráció korában szokásos polgárdíj felemelését. A polgárdíj 1716-ban pl. egy

polgárfiúttól 12 Ft 30 kr, idegentől 25 Ft.⁷⁰ Ugyanennyi volt a polgárdíj a további években is, csak az újonnan felvett polgároknak e taksán kívül még 2 tűzoltó csöbör fejében 2 Ft 48 kr-t is kellett fizetniök.⁷¹ A városi főkamarási számadáskönyvek 1712-ben és 1713-ban bizonyos Schutzbürgerrecht nevű, a védett polgároktól beszedett polgárdíjakról is beszámolnak.⁷² (Védett polgárok pl. a védelmi díj fizetésére kötelezett rácok voltak.) A polgárdíjak jövedelmét a tanács közlése szerint városi célokra fordították, bár — amint a tanács mondotta — ezt más városokban a tanácsnokok között szokták szétosztani. Úgy látszik a budai tanács is élt ezzel a szokással, mert 1714-ben egy számadási melléklet szerint pl. 14 Ft 9 kr Schutzbürgerrechtet a bevétel után rögtön szét is osztották a tanács tagjai között.⁷³

A polgárdíjakból származó jövedelmet a tanács minden eszközzel emelni próbálta. Ezt a lehetőséget pl. 1714-ben a rendes polgárjog után mindig áhítozó budai rácok fel is használták, s különösen megkönnyítette a helyzetüket az, hogy a tanács akkor igen nagy pénzszűkében volt. A városi kiváltságok értelmében nem katolikust, így pl. görög keleti és görög katolikus rácokat polgárnak felvenni nem lehetett. Ennek ellenére a városi tanács harminc egynéhány görög keleti rácot, egész jó pénzért, kb 900 Ft-ért polgárnak vett fel, azzal az ürüggyel, hogy a városi pénztárnak pénzre van szüksége. A városi tanács eljárása nagy botrányt okozott. A polgárság kiváltságainak sérelmét látta a rácok felvételében, s a város felsőbb hatóságai, elsősorban a magyar kamara éktelen haragra gerjedtek a tanács e pénzszerző akciója miatt. Az 1715. január 24-i keletű kamarai leiratból jól látható, miért haragudott meg ezért a kamara a tanácsra. A budai polgárjog vám-, elsősorban harmincadmentességgel járt együtt. A Tabánban lakó rácok között sok volt az ún. görög kereskedő, akik Belgrád és Temesvár felé a török birodalommal élénk kereskedést folytattak, amiből a kincstárnak, azaz a kamarának jelentős haszna lehetett. A polgárjoggal járó vámmmentesség miatt a kamara elesett ettől a jövedelmétől. Persze a kamara érvei között felemlíti a városi kiváltságok, így a jövedelmek sérelmét, azonkívül azt is, hogy a városi polgárság „tisztos közösséget” eretnekekkel fertőzik meg. Mindenesetre a kamara beavatkozása már későnek bizonyult, mert a tanács a polgárdíjként befizetett összeget visszafizetni nem tudta, így a felvett rácok megmaradtak polgárnak. A kamara — mivel a rácoktól kapott pénztlényegében állami teher, az országgyűlési taksa fizetésére fordították — ezek után megelégedett annyival, hogy a már felvetteket polgárjogukban halálukig megtúrta, de új rác polgárok felvételét szigorúan megtiltotta, „nehogy a katolikus város görög vallásúaktól, vagy eretnekektől megfertőztessék”.⁷⁴ Az egész ügy 1727-ben végül is a budai rácok javára rendeződött, mert az 1727. május 5-i királyi biztosi leirat megengedte, hogy rácokat polgárokkul felvehessenek.⁷⁵ Persze ebben nagy része volt a Budán súlyos terheket viselő rácok állandó panaszainak s az azzal kapcsolatos folytonos zavaroknak és ellenségeskedéseknek.

Tulajdonképp főleg adókból és egyéb díjakból tevődtek össze a városnak talán legnagyobb hasznát hozó, ún. telekkönyvi jövedelmek is. Rámutattunk arra, hogy már a Rákóczi-szabadságharc alatt ez volt a város egyik legkomolyabb bevételi forrása. A szatmári béke után hasonló a helyzet. A telekkönyv jövedelme általában 4—5—6000 Ft-ra emelkedett évente, ami kevés más jövedelmi ágánál tapasztalható. (Pl. 1712-ben 5585, 1713-ben 5892, 1714-ben 5900, 1716-ban 3027, 1727-ban 4268, 1724-ben 6620, 1732-ben 7311 Ft volt a telekkönyv hozadéka.) A hétezeren felüli összeg 1730 után valóban a telekkönyvi jövedelmek terén is határozott emelkedést mutat. Ez tulajdonképp a városi telekkönyvi hivatal összbevételéből a városi pénztárnak, a kiadások leszámítása után beszolgáltatott tiszta jövedelme. Az 1717. évi 6541 Ft összbevételből a városi pénztárnak átadtak 3923 Ft-t, 2125 Ft-ot fordítottak nem rendszeres fizetésekre, a csőszök fizetésére, lőporvételre, út- és kútjavításra, 492 Ft pedig az elengedett hátralék. A városi pénztár tiszta jövedelme az 1718. évi 6973 Ft telekkönyvi összbevételből 4350 Ft, az 1719. évi 6966 Ft összbevételből 3605 Ft.⁷⁶ A telekkönyvi bevételekkel szemben a városi pénztári (főkamarási) számadáskönyveknek csupán 1724-től kezdve vannak a telekkönyvi hivatalra külön kiadási tételei is, amelyek általában másfél ezer forint körül mozognak.

A telekkönyvi hivatalnak magának egyébként külön pénztára volt, amely külön számadásokat vezetett (Grundbuchsrechnung). A telekkönyvi számadásokban megtalálhatók a különféle telekkönyvi adók és járandóságok összeíró, kivetési könyvei is. E különféle számadási segédleteket összevetve, úgy látszik, mintha a telekhivatal talán nagyobb számadási apparátussal dolgozott volna, mint maga a főkamarási hivatal. A telekhivatal vezetője tényleg igen tekintélyes városi hivatalnok volt, 1722-ben pl. őt rendelték ki a városi főkamarás állandó ellenőrzésére is.⁷⁷ A telekhivatali vezető persze ennek ellenére a telekkönyv jövedelmeit a főkamarásnak beszolgáltatni tartozott.

A telekkönyv jövedelme már a kamarai adminisztráció és a Rákóczi-szabadságharc korában is meglehetősen sokrétű volt. A teleklevelekért, záloglevelekért, másolatokért szedett díjak stb. 1711 után is változatlanul megmaradtak. A telekátírás díja (Gewöhrtax, Pfundgeld) 1733-ban pl. 1 Ft 30 kr. A telekadó minden négyszögöl után 3 denár. A hegyvám egy szőlőnegyed után 50 dénár (30 krajcár). Ez önmaga is igen tekintélyes jövedelmet jelentett, mert pl. Budán 1732-ben már 4820 negyed és 6 nyolcad szőlő volt.⁷⁸ Egyébként a hegyvámot, a csőszadót (Huetgeld) és a szüreti adót a telekkönyv „Lesjurien” néven szedte be. A különféle telekkönyvi díjakon és az adókon kívül egyéb jövedelmeket is a telekkönyvi pénztár kezelte. Ide kellett befizetni pl. a tégláégetés, mint regale bérletéért járó ún. „Zieglofenzins”-t, a kőbányák használatáért a „Steinbruchzins”-t, azonkívül főleg külföldre való költözködés esetében a városból kivitt vagyon után fizetendő vagyoni illetéket (ius detractus, Abfahrtgeld). Itt számolták el az eladott városi telkekért kapott, vagy a városra caducitasként háramló ingatlanok eladásából

származó összegeket,⁷⁹ a tabáni birkalegelő bérleti díjait és még esetleg más apróbb bevételeket is. Sőt a telekkönyv intézte az egyházi tized ügyeit is. Ezenkívül a telekkönyvi hivatal Buda város mezőgazdaságát, főleg a szőlőtermelést (szüret, határrendészet, csőszök, utak, kutak javítása) szabályozó intézmény is volt.

Az előbb áttekintett, általában adókból és vámokból összetevődő jövedelmek esetében különösebb gazdálkodási tevékenységet nem fejthetett ki a tanács. Sokkal inkább alkalom nyílt erre a városi birtokokkal vagy a kiváltságok által biztosított haszonvételekkel, beneficiumokkal kapcsolatban. A városi gazdálkodás fejlődése tehát ezen a vonalon sokkal jobban megfigyelhető, ezzel szemben persze alaposabban kielemezhetők a fejlődés korlátai is, amelyek a termelőrök lassú fejlődéséből, s a bécsi adó-, illetve gazdasági politikából adódtak a város gazdasági fejlődése számára.

Említettük, hogy a kamarai adminisztráció korában a ius territorii gyakorlásának a hiánya miatt Buda nem tudott számottevő birtokot szerezni magának, kivéve azt a néhány negyed szőlőt, amiről az előbbieken megemlékeztünk. Birtokokra, elsősorban szőlőre a városnak ezzel szemben szüksége volt, mert nem mondhatott le a bortermelés budai viszonylatban komoly jövedelméről. Magától értetődő, hogy a városnak a mezőgazdaságból származó jövedelme ebben a korszakban is túlnyomórészt a bortermelésből származott. Szőlőállományát a város főleg az örökös nélkül elhalt polgárok hagyatékaiból (caducitas),⁸⁰ kisebb részben pedig vásárlás útján gyarapította. A hagyatékokból származó szőlőket Buda több esetben nem is tartotta meg, hanem azokat, ha a városi pénztár üres volt, gondolkodás nélkül pénzzé tette. A hagyatékok miatt Buda szőlőbirtokainak nagysága állandóan változott, úgyhogy nehéz a szőlők terjedelméről pontos képet kapni. A főkamarási számadáskönyvek szerint 1718-ban a Székesfehérvári-hegyen (Naphegy) 17 negyed (egy negyed 800□-öl) és a Pálvölgyben (a mai Malinovszki-fasor és a Pasarét mentén húzódó völgy) négy negyed városi szőlőt műveltek meg.⁸¹ A városi szőlők terjedelme 1722-ben kb. változatlanul ekkora, 17 negyed a Székesfehérvári-hegyen, és hozzá a báró Kurtz-féle három negyed és hat nyolcad (egy nyolcad 100□-öl) szőlő.⁸² Egy évtized múlva, 1732-ben sincs sokkal több szőlője a városnak, mégpedig a Székesfehérvári-hegyen 17 negyed, a Svábhegyen egy negyed, a Gellérthegyen 3 negyed, a Ferenchegyen 2 negyed, s a kórház mellett (a mai Széna-tér közelében) 6 nyolcad.⁸³ A városi tanács szőlőt vásárolt 1719-ben, amikor a Sárosfürdőt (Blockbad) tartozékaival, többek között egy szőlővel együtt megvette.⁸⁴ Ugyancsak 3 negyed és 6 nyolcad szőlőt vett 1719-ben özv. Kurtz bárónétól, erről már fentebb megemlékeztünk.⁸⁵ A többi szőlő hagyatékokból származott, kivéve már a kamarai adminisztráció korában és a Rákóczi-szabadságharc alatt szerzett szőlőket.

A körülményekhez képest a városnak így sem volt sok szőleje. Mindenesetre a bor kezelésére és tárolására pincészetet, a bor eladására több kocsmát tartott fenn. A szőlők, a pince és a kocsmák azonban nem

sokat jövedelmeztek a városi pénztárnak. Az eladott borokból származó jövedelem az 1712, 1713, 1729, 1730, 1731, 1732. esztendőben évente néhány száz forint, a többi években pedig semmi. Hová folyt el Buda városának, ha nem is sokra becsülhető, mégis tetemes mennyiségű bora? A városi levéltár számos irata ad erről tájékoztatást. Bort a városi tisztviselők néha fizetésül, egyébként pedig a pénzfizetésen kívül rendszeresen természetbeni járandóság (deputatum) gyanánt kaptak. Azonkívül Buda rengeteg bort osztogatott el ajándék, jutalom, külön juttatás, honorárium alakjában kormányiszéki tisztviselők, császári tisztek, vagy egyéb patrónusok jóindulatának megszerzése céljából,⁸⁶ sőt nem egyszer ezek megvesztegetésére is.

Egyéb földbirtok dolgában a város még rosszabbul állt, mint a szőlők terén. Annyira, hogy a városi gazdálkodás 1711 után még jóideig nem is foglalkozott a szőlőtermelésen kívül más mezőgazdasági ággal. Tudjuk, hogy még a kamarai adminisztráció korában Buda többször kísérelte meg sikertelenül birtokok szerzését, amit akkor még pénz nélkül remélt. Ebben a korszakban szintén voltak ilyen törekvései, ezek azonban rendszerint kisebb-nagyobb pénzáldozatokkal jártak. A városi főkamaraí számadáskönyvekben eleinte csak a kamarai adminisztrációtól átvett, a Gellérthegy alatt levő kis szigetnek, mint kaszáló-nak minimális bérleti díjáról (8,12 Ft) olvashatunk, más hasonló jövedelmeknek alig van nyoma. Pedig a város 1711 után szerzett még néhány kisebb rétet és szántót, pl. a Sárosfürdővel együtt 1719-ben.⁸⁷ Ugyanebben az esztendőben, hogy végre gazdálkodhassék, a tanács nagyobb ingatlanok vásárlására határozta el magát. Az 1719. június 1-i szerződés szerint özv. Kurtz bárónétól 11 000 Ft-ért megvette a már említett szőlőket, azonkívül egy házat az Országúton (a mai Mártírok útja) kerttel, majossal, romos házzal, Hidegkúton egy majort felszereléssel és állatokkal, azonkívül 20 hold szántót és rétet a Gellérthegy mögött. A városnak sok pénzébe került ez a vétel, sőt a fizetés miatt az eladóval hosszú pörbe is keveredett.⁸⁸ Ennek ellenére a számadáskönyvek semmi jövedelmet nem mutatnak ki e birtokokból.

A Kurtz-féle ingatlanok megvétele után 1729-ben került sor, meglehetősen bonyodalmas körülmények között, a Városmajor megvételére. Gróf Daun Henrik József, budai várparancsnok a szerződés értelmében Budának ingyen visszaadta a tőle elvett városi rétet s 3000 Ft-ért eladta a városi réten fekvő vendéglőt, majort és egyéb épületeket, kertet, gazdasági felszerelést, állatokat és szénát.⁸⁹ Buda tulajdonképp csak a Városmajor megvételével jutott olyan gazdasághoz, amely némi jövedelmet is hozott a pénztár számára. A számadáskönyvek 1731-ben 240, 1732-ben 183 Ft-ot tüntetnek fel a gazdaság jövedelmé címén (eladott állatok, kimért borok, némi termés). Más adatok szerint a Városmajor jövedelme 1731-ben 153, 1732-ben 739 Ft.⁹⁰ Későbbi adatok szerint Buda a Városmajorra ráfizetett.⁹¹ A város birtokaira vonatkozólag — kivéve a szőlőket — az 1735. évi kamarai vizsgálóbizottság jegyzőkönyvei nyújtanak pontos adatokat. Ezek szerint 1733-ban Buda allo-

diuma a Városmajor, melyhez 88 hold föld (főleg kaszáló) tartozik, állatállománya 6 ökör, 23 tehén, 368 juh. A városnak volt ezenkívül a Gellért-hegy alatt, Hidegkúton, Budaörsön még 68 hold kaszálója, amely évente 43 szekér szénát adott. A jegyzőkönyv városi erdőről is beszámol, de az erdők a városi tanács közlése szerint semmi jövedelmet nem hoztak. Hasznosításukra az első lépéseket csupán 1730 után kezdték megtenni.⁹²

A városi földbirtokokkal kapcsolatban tehát megállapítható, hogy ezekből ugyan a városi pénztár nem sok hasznot húzott. A bort városi fizetésekre s ajándékokra használták fel, az egyéb birtokok közül csupán a Városmajor hozott az 1730-as években némi jövedelmet. A mezőgazdaság tehát — a tanács erőfeszítései ellenére — a továbbiakban sem vitt jelentős szerepet a város gazdálkodásában, s a városi tanács kétségtelenül megmutatkozó gazdálkodási készségét sem koronázta kellő siker. A bortermelésből a városnak mindenesetre több jövedelmet kellett volna előteremtenie, a mezőgazdaság egyéb ágaiban a szűk határ és a föld terméketlensége miatt úgysem lehetett számottevő eredményt elérni.

Bár Buda határát, földjét mezőgazdasági szempontból (a szőlőművelés kivételével) különösebben kiaknázni nem igen lehetett, a városban voltak más értékes természeti kincsek, melyek a természetet mostohaságát pótolták, mégpedig a melegforrások. A melegforrások mellett épült fürdők közül a kamarai adminisztráció idején csak a Rudasfürdő került a város tulajdonába. A Rákóczi-szabadságharc alatt a fürdő jövedelme szintén lecsökkent. A szatmári béke után pedig az évi 1000 Ft bért a város azért nem kapta teljesen kézhez, mert részben a pestis, részben a bérlő által eszközölt átalakítások miatt a bérleti összeg bizonyos részét elengedték. Így a Rudasfürdő jövedelme 1712-ben semmi, 1713-ban 420, 1714-ben 1150 Ft, 1715-ben semmi, 1716-ban 210, 1717-től kezdve általában évi 1000 Ft, 1728-tól pedig évi 1200 Ft.⁹³ (1722-ben és 1723-ban a bérleti összeget szintén elengedték.) A fürdő bérlője Christen Antal fürdőmester és sebész volt.⁹⁴ Amint látható, a Rudasfürdő állandó és az 1730-as évek vége felé kissé emelkedő jövedelmet biztosított a városi pénztár számára.

A városi tanács a szatmári béke után a többi melegfürdőt is a városnak akarta megszerezni, e törekvése azonban csak a Sárosfürdő (Blockbad, a mai Gellértfürdő helyén) esetében sikerült. Hosszú huza-vona után, bonyodalmak körülmények között — amelyekre még visszatérünk — került a Sárosfürdő 1719-ben a város tulajdonába, persze nem ingyen, mint a Rudasfürdő, hanem 3800 Ft-ért Höbling Keresztély bécsi kereskedőtől. A fürdővel együtt szőlőt, szántót, rétet és 2 (romos) házat is vett a tanács. Így nem sokat fizetett érte, de a rossz állapotban lévő fürdő nem is ért sokat.⁹⁵ Meglátszik ez a bérleti összegben is. A Sárosfürdőért 1720-ban 116, 1721-ben 20, 1717-ben 280 Ft, 1723-tól kezdve évi 180 Ft, 1728-tól évi 280 Ft bért kapott a város, tehát jóval kevesebbet, mint a Rudasfürdőért. Pedig a vételáron kívül a helyre-

hozatalra is kölcsönt kellett felvennie.⁹⁶ A három másik budai fürdő, a Rácfürdő, a régi Kórházfürdő (később Királyfürdő) és a Császárfürdő ebben az időben a bécsi kamara jóvoltából már magánkézen volt.

Buda tehát a területén fekvő birtokokból, illetve az ott lelhető természeti kincsekből, a kiváltságokkal együtt megkapott földesúri fennhatósága ellenére, csak pénzáldozatok révén tudott új jövedelmi forrásokat a városi gazdálkodás számára megnyitni. Ebből is látszik, hogy a *ius territorii* ilyen vonatkozásban a városnak pénz nélkül nem sokat ért. Hasonló megállapításra juthatunk, ha a kiváltságokkal együtt megkapott egyéb jövedelmi források, az ún. kisebb királyi haszonvételek, a városi beneficiumok által hozott jövedelmek kérdését megvizsgáljuk.

A haszonvételek közül egyik legfontosabb a sörfőzés (és pálinka-égetés) jogosultsága. A kiváltság ehhez 1705 után már megvolt, de nem volt sörház, ahol azt hasznosítani lehetett volna. A város ezért 1711-ben a Vízivárosban (a későbbi „Három nyúl laktanya” helyén) sörház építéséhez fogott hozzá, amelyet 1713-ban már üzembehelyeztek, mert ekkor a jövedelme a számadáskönyvek szerint 608 Ft 1.5 kr volt.⁹⁷ Ehhez Buda 1722-ben megszerezte a régi tabáni császári sörházat, amelynek tulajdonosa közben a Hessen-darmstadti herceg lett. A herceg a sörházat az összes tartozékokkal együtt az 1722. június 11-i szerződés szerint 13 000 Ft-ért adta el a városnak.⁹⁸ Így ez két sörházat is szerzett, de melléje sok adósságot is.

A sörházak felépítése és megszerzése a városi gazdálkodás egyik legnagyobb vállalkozása a szatmári béke után. A városi számadáskönyvek mégsem mutatnak ki ezekkel az áldozatokkal arányban álló jövedelmeket. A sörházak jövedelme a számadáskönyvek szerint 1732-ig : 1714-ben 608, 1715-ben 540, 1716-ban 300, 1719-ben 9353, 1720-ban 1729, 1721-ben 521, 1722-ben 2192, 1723-ban 9657, 1724-ben 7520, 1725-ben 7500, 1731-ben 4096, 1732-ben 3843 Ft, a többi években semmi. E bevételek mellett a városnak a sörházakra kiadásai is voltak. A vízi-városi sörház eleinte Eyerl Mátyás sörfőzőmesternek volt bérbeadva, akinek a sörházban foganatosítandó beruházások miatt eleinte nem nagy bért kellett fizetnie. A sörházban pl. 1717—1718-ban már elég nagy mennyiségű sört főztek, a két évben összesen 45 571 akót. Ebből Eyerl járandósága (minden főzés után 2 akó) 1360, a sörfőző legények járandósága ugyancsak 1360 akó volt. A városi tanácsnokok 288 akót kaptak természetbeni járandóság gyanánt, kamarai tisztviselőknek, katonatiszteknek és más patrónusoknak pedig elajándékoztak (*discretio*) 1720 akót. Eladtak vendéglősöknek összesen 40843 akó sört.⁹⁹ Ebből származott — úgy látszik — az 1719. évi igen magas, 9657 Ft-nyi bevétel. A következő években megint csökkent a bevétel, mert Eyerl sörfőző meghalt, s a város új bérletét egyelőre nem talált, a meglévő sörkészletet adogatták el s a pénzt rendszert befektették a sörházba.¹⁰⁰ A sörfőzés jövedelmei 1723-tól — a darmstadti hercegi sörfőző megvétele következtében — egy ideig erősen emelkedtek. A sörfőzőket a város akkor házikezelésbe vette. A további évek folyamán többször volt arról szó, hogy a sörháza-

kat bérbe adják, mivel (úgy látszik a házikezelés miatt) 1726-tól 1729-ig újból semmi jövedelmet nem hoztak.¹⁰¹ A vízivárosi sörfőzőt 1733-ban Balauff József sörfőzőnek 3000 Ft-ért adták bérbe, a tabáni sörfőző ekkor nem volt üzemben.¹⁰²

A sörházak a városnak rengeteg pénzbe kerültek, úgyhogy a fent ismertetett jövedelem nem ért fel a költségekkel. Hogy miért nem tudott a tanács a sörfőzőkkel eredményesen gazdálkodni, annak számos oka volt. A piac nem hiányzott a sör fogyasztásához, ilyen panaszokról nem tudunk. Ezzel szemben egyes iratok arról számolnak be, hogy Budán nem tudták a sört olcsón előállítani, mert a sörházakat nagy költséggel építették fel és tartották fenn. A sörfőzés nyersanyaga drágább volt, mint falun; a város a céhszabályok értelmében csak jó sört főzhetett, amihez drágább kerti komlót kellett használnia. A fa is drága volt Budán. Azonkívül a szakképzett személyzet is többbe került, mint vidéken. Mindezeket az érveket a budai tanács hozta fel akkor, amikor Pest megye a saját, olcsóbb sörárakat megállapító árlimitációját Budára akarta kényszeríteni. A város erélyesen védte a magasabb budai sörárakat, s ezt kiváltságaira hivatkozva el is érte.¹⁰³ A sörházakból azonban a magasabb árak mellett sem tudott nagyobb jövedelemre szert tenni. Nem is volt ez lehetséges, mert a sörházaknál a városi tanács egyes tagjai súlyos visszaéléseket követtek el. Erre azonban a későbbiekben térünk ki részletesen.

A város másik, nagyobb igényű és komolyabb összegeket hozó beneficiuma a Pest városával közösen birtokolt hajóhíd volt. A hajóhíd jövedelme lényegében a dunai átkelésért szedett vámbevétel, de azonkívül a két város tulajdonában lévő hídmű használatáért befolyó jövedelem is. A Rákóczi-szabadságharc alatt a hajóhíd nem sokat jövedelmezett, ezzel szemben megváltása céljából — amint említettük — Buda 2000 Ft-os kölcsönt vett fel. A kiadások a hajóhídra e kölcsön nélkül is túlhaladták a bevételeket. A szatmári béke után — a szükséges reparációk miatt — a hajóhíd jövedelme eleinte nem emelkedett túl magasra, 1717-től kezdve azonban rendszeren befolyt az évi 1500 Ft bérleti összeg.¹⁰⁴ Ez a bevétel 1720 után 2000 Ft fölé (pl. 1726-ban 2460) és 1730 után néha 3000 Ft fölé is emelkedett. Ez a jövedelem eléggé biztosnak látszott, mert a városi számadáskönyvek szerint kiadás a hajóhídra ezekben az esztendőkből alig volt. A hajóhidat (a régi katonai szerkezetűt) Lenner János pesti bíró bérelte, eleinte évi 3000 Ft-ért, amelynek felét Buda városa kapta meg.

A város egyéb haszonvételei az előbb említetteknél jóval kevesebbet jövedelmeztek. Néhány száz forintot jelentettek a városi pénztár számára a mészárszéktartási jogosultság alapján a városi mészárszékek után szedett díjak. Ez a jövedelem emelkedett, mert a lakosság szaporodásával a mészárszékek száma is nőtt. A város 1713-ban egy mészárszék után 20 Ft-ot kért. A Várban 2, a Vízivárosban 5, a Tabánban 8 mészárszék volt (összesen 15). A mészárszékek száma 1733-ban már 26 volt, a bevétel utánuk pl. 1732-ben 395 Ft.¹⁰⁵

Hasonlóan szerény, de állandó bevételt jelentettek a város számára a malomdíjak. A dunai hajómalmok mindegyikéért a céhes molnárok évi 5 Ft-ot fizettek. Ez a bevétel 1712-ben 80 Ft, 1732-ben évi 110 Ft, amiből lehet a malmok számára következtetni. Maga a város is építtetett hajómalmokat a tabáni sörház mellett, két városi malom jövedelmeként a főkamrási számadáskönyvek 1731-ben 240 Ft 55 kr-t és 1732-ben 183 Ft 44 kr-t számoltak el.¹⁰⁵

A városi haszonvételek közé vehetők Budán a kőbányák jövedelmei is. A harmincas évek elején 5 kőbánya volt Budán. Ezek közül a svábhegyi kőbánya volt a legnagyobb, mely a haszon hatodrésze fejében 1729-ben 75, 1730-ban 165, 1731-ben 200 és 1732-ben 250 Ft-ot jövedelmezett. A többi négy kőbányáért (a Gellérthegyen, a Svábhegy mögött, a Mátyáshegyen, az Orbánhegyen, s a Józsefhegyen) a bérlők egyenként évi 10–20 Ft-ot kitevő ún. „Steinbruchzins”-t fizettek,¹⁰⁷ amelyeket a telekkönyvi jövedelmek között számoltak el.

A város haszonvételei közé tartozott a halászat joga is. A halászatot illetve a vizafogást teljesen elhanyagolták. Még a Rákóczi-szabadságharc idején a Gellérthegy alatt vizafogót építettek, melynek béreként 1711-ben 100 Ft folyt be. A későbbi évek folyamán a vizafogóból semmi jövedelme nem volt a városnak, ami a tanács helytelen gazdálkodását mutatja, s kb. évi 200 Ft haszon elmaradását jelentette.¹⁰⁸ A tanács az 1716. évi királyi biztosi vizsgálatnál is e könnyed felelettel intézte el a halászat kérdését: „Sicut nulla Budae piscatura, ita modo nullus proventus.”¹⁰⁹

Évente néhány száz forint városi bevételt jelentettek az üzlet-helyiségek, a kenyérárusító bódék, a piaci elárusítóbódék, a falerakóhely után szedett bérleti díjak. Az üzletek és az árusító bódék után a legtöbbet 1728-ban kapott a városi pénztár, 608 Ft 23.5 kr-t. Meg lehet még említeni a vízvárosi vízműért szedett csekély bérösszeget (pl. 1715-ben 25 Ft Piaty Pétertől).

Meglehetősen magas bevételeket számoltak el évenként a főkamrási (pénztári) számadáskönyvek az ún. „rendkívüli jövedelmek” c. bevételi tételben. Ide általában azokat a jövedelmeket írták be, amelyek nem jelentettek rendszeres bevételeket a város számára. Megtörtént azonban, hogy az ide bevezetett bevételek később külön bevételi tételt kaptak. Mindez részben az egykorú főkamrási számadáskönyvek évenként nem egyöntetű, többször bizony összevisszaságot eláruló szerkesztésének a következménye volt. E miatt a „rendkívüli bevételek” alatt nagyon sokféle, s nem egy esetben külön tételbe kívánczó bevételt találhatunk. Itt számlálták el pl. a vallásos célzatú hagyatékok, a caducitasok utáni, a városi házak béréből befolyó, a legelőbérek utáni, a katonaságnak adott szolgáltatások (service) megtérítéséből befolyó, a rácok budafoki borai után szedett borbevételi vámból befolyó, a sóeladás bérbeadásából származó jövedelmeket. Ezek közül pl. a behozott borok utáni és a sóeladás bérletéből keletkezett jövedelem később külön bevételi tételt kapott. A „rendkívüli bevételek” alatt pl. 1719-ben

2506, 1720-ban 2751 és 1728-ban 2441 Ft-ot számolt el a pénztár (főkamarási hivatal).¹¹⁰

Van a városi számadáskönyveknek mindezen kívül még egy, talán a porció kivételével a legnagyobb összegeket felmutató „bevételi tétele”, mely a város által felvett kölcsöntőkéket tünteti fel. Tanulságos bizonyítéka annak, hogy a városi tanács a városi gazdálkodás vitelénél ilyen „bevételek” igénybevételével is élt. A felvett kölcsönök jelentőségéről, a városi gazdálkodásban vitt szerepéről azonban másutt, külön fejezetben emlékezünk meg. A kölcsönöket tulajdonképp nem is lehet városi bevételeknek, jövedelmeknek minősíteni.

Buda városa bevételi forrásainak, jövedelmeinek eme áttekintéséből megállapítható, hogy a városi gazdálkodás a szatmári béke után valóban lassú fejlődésnek indult. A bevételi források száma megnövekedett, az egyes jövedelmi ágak hozadéka általában évről-évre nagyobb lett.

A szatmári béke után a termelőerők lassú fejlődésének megindulása tehát a városi gazdálkodás fejlődésén is lemérhető. A város bevételei 1711 után kétségtelenül ezt bizonyítják. A városi pénztár összbevétele 1712-től kezdve, leszámítva a felvett kölcsönöket és az előző évi pénztári maradványt, évenként forintokban a következőképp alakult:

1712	23 743	1719	42 221	1726	21 451
1713	22 384	1720	33 550	1727	19 568
1714	24 699	1721	28 945	1728	21 289
1715	27 602	1722	31 880	1729	18 328
1716	27 222	1723	29 908	1730	20 037
1717	34 516	1724	24 493	1731	24 728
1718	32 182	1725	27 090	1732	25 776

Az évi bevételek általában magasan felülmúlják a Rákóczi-szabadságharc alatti bevételeket. Ezek évenként kb. 1720-ig emelkedést mutatnak. Az 1725 utáni aránylag kisebb összegek nem a tényleges bevételek csökkenését mutatják, hanem azt, hogy a porció ekkor már nem igen szerepelt a városi bevételeket feltüntető főkamarási számadáskönyvekben. Az 1719. évi 42 221 Ft-ot kitevő összbevételből pl. 20 601 Ft volt a porció, és a háziadó, amely csak részben (a városi adó összege révén) volt a városé. Az 1728. évi 21 289 Ft-nyi bevételből a porció (tulajdonképp hátralék) csak 138 Ft. Persze a porció a kiadási tételekben sem szerepelt, s így 1725 után aránylag azok is csökkentek.

A városi gazdálkodás fejlődése természetesen csupán a városi bevételek alapján le nem mérhető. Egyelőre azonban annyit meg lehet állapítani, hogy a bevételek aránylag biztos és szilárd emelkedése csak azon jövedelmi ágaknál volt tapasztalható, amelyek a város növekedésével, a lakosság szaporodásával voltak kapcsolatosak, így pl. az adóknál és vámoknál. Az egyéb városi gazdasági ágaknál (mezőgazdaság, a haszonvételek gyümölcsöztetése) a nagyobb bevételeket csak pénzázdozatok, beruházások révén lehetett elérni. A városi kölcsönök, amelyeket e

fejezetben csak érintettünk, főleg ezekkel a befektetésekkel kapcsolatosak. A városi gazdálkodás állapotáról teljes képet tehát csak akkor kapunk, ha a városi kiadásokat, a kölcsönök szerepét és a gazdálkodásra kiható egyéb körülményeket is tüzetesen megvizsgáljuk.

A város kiadásai

A városi kiadások tárgyalásánál célunk először is az, hogy a városi gazdálkodást most a kiadások, az egyes kiadási ágak szempontjából tekintsük át, ami természetesen hozzátartozik a városi gazdálkodás teljes képéhez. Ezzel kapcsolatban meg kell vizsgálnunk, miképpen fedezték a város bevételei a mindennapi városi közigazgatás költségeit, melyek voltak az erre fordított kiadások? Továbbá milyen állami és közterheket kellett teljesíteni e jövedelmekből? Mik voltak a városi gazdálkodást fejlesztő kiadások? Mit fordítottak a városfejlesztésre, tehát bizonyos intézmények (kórház, szegényház) létesítésére, utcakövezésre, középületek emelésére, mindarra, ami a városiasodással kapcsolatos? Végül meg kell állapítani azt, hogy a jövedelmek elegendőek voltak-e mindezekre a célokra, a bevételeket és a kiadásokat egyensúlyban lehetett-e tartani, s végeredményben a városi gazdálkodás hogyan töltötte be feladatát az adott történeti körülmények között?¹¹¹

A város igazgatásával kapcsolatos kiadások közül a legfontosabbak a tisztviselői fizetések és a személyi kiadások. A város növekedésével a városi alkalmazottak száma is emelkedett, ezzel kapcsolatban természetesen a kiadások is nagyobbak lettek. A főkamarási számadáskönyvek szerint 1712-ben összesen 5011, 1731-ben már 8599, 1732-ben pedig 7911 Ft-ot adtak ki fizetések címén. Az alkalmazottak fizetése a városi jövedelmek igen tekintélyes részét emésztette fel. Az 1712. évi tényleges városi bevétel 23 743 Ft volt, ebből kifizettek porcióra 5854 Ft-ot, maradt tehát 17 889 Ft, amiből csupán a rendszeres illetményekre 5011 Ft-ot kellett kifizetni. Az 1731. évi tényleges 24 728 Ft-os városi bevételből 8599 Ft jutott az alkalmazottak fizetésére, kb. a jövedelmek egyharmadát kellett tehát fizetésekre fordítani. A városi tanácsot a túl magas fizetések miatt a polgárság igen sokszor bepanaszolta. A tanács tagjainak ugyanis a fizetéseken kívül természetbeni járandóságokból és mellékesekből is tekintélyes jövedelmeik voltak.

A városi igazgatásra fordított kiadások külön részét jelentették a telekkönyvi hivatal adminisztrációjára s a telekkönyvi hivatal meglehetősen sokrétű teendőire fordított összegek. Ezeket először a tisztviselői fizetések között számolták el, mint ahogy a vámhivatal és adóhivatal kiadásai is itt találhatók meg. A telekkönyvi kiadások 1724-től kezdve külön tételt kaptak, a rendszeres tisztviselői illetmények kivételével, melyeket továbbra is a fizetések között számoltak el. A telekkönyvi hivatalra fordított kiadások tehát részben fizetések (a telekhivatali vezető, írnok, csőszök, kerülők fizetései), továbbá a telekfelmérésekre, telekbecs-

lésekre kiadott alkalmi összegek, majd utak és kutak javítására, dobosokra (a szüret kihirdetésére), szüreti cédulák kiosztására s egyéb hasonló dolgokra kifizetett díjak voltak. Ezek az összegek 1724 után évente kb. másfélezer forintot tettek ki.¹¹²

A városi alkalmazottak jövedelmeit növelték a napidíjak és az útiköltségek, amelyek néhány évben több ezer forinttal is megterhelték a városi pénztárt. Itt számolták el a város országgyűlési követének a kiküldetési költségeit is. A napidíjak és útiköltségek pl. 1714-ben 3141, 1718-ban 3357, 1722-ben 1753, 1726-ban 1623 Ft-ra is felmentek. A városi követekre pl. 1712-ben 3832 Ft-ot költöttek.

Hasonlóan tekintélyes összegeket emésztettek fel a különféle ajándékok, discretiók, jutalmak, amelyeket a város patrónusainak (főbb állami tisztviselők, katonatisztek), de maguknak a városi alkalmazottaknak is juttatott. A honoráriumok, discretiók évente több száz forintot nyeltek el, de néha az ezret is túlhaladták, mint pl. 1724-ben (1021 Ft) és 1727-ben (1204 Ft). Kézpénzen kívül főleg bort, de egyebet is adtak ajándékkul.

A városi igazgatással kapcsolatos kisebb kiadásokat jelentettek a kéményvizsgálóknak fizetett díjak (1713-ban pl. 24, 1717-ben 12 Ft), az évente postaköltségekre, irodaszerekre költött néhány száz forint, a rabok eltartására fordított 50 forintot is alig meghaladó összegek. Ez utóbbiak tehát a városi kasszát nem terhelték meg túlságosan.

A kiadások következő csoportját alkották az állami és közterhek. A legfontosabbról ezek közül, a porcióról, a bevételeknél már megemlékeztünk, s ott jeleztük, hogy a porció tulajdonképp csak a városi kasszán átfutó összeg volt, nem a város jövedelmeiből, hanem a lakosság adójából tevődött össze. A városi gazdálkodásra nehezedő közterheket itt csak röviden érintjük, mert az ezekkel kapcsolatos, a városi gazdálkodást és a város fejlődését különösen érintő problémákra külön fejezetben térünk ki. A porción kívül a várost súlyosan érintő teher volt ebben a korszakban az ún. országgyűlési taksa (diaetalis taxa), melyet néha ugyan városi adó alakjában a lakosságra is kivetettek, de általában nem erre a célra befolyt adóból, hanem a város jövedelmeiből fizették ki. Az országgyűlési taksát a szabad királyi városoknak minden országgyűlés alkalmával fizetniük kellett, mégpedig az országgyűlés, illetve az ott tartózkodó királyi udvartartás költségeire. Ezt a hozzájárulást a városoknak mint királyi jószágoknak, régi szokás és törvény szerint kellett leróniuk.¹¹³ Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a diaetalis taxa címén kiadott összegeket a főkamarási számadáskönyvek nem számolták el pontosan, a kifizetett összegeknél sokkal kevesebb szerepel itt, úgyhogy a valódi összeget más iratokból kellett megállapítani.

A közterhek közül igen súlyosak voltak a katonaság számára adott szolgáltatások, mégpedig a katonai szállások javításának, szálláspénzek fizetésének, kaszárnyák javításának, továbbá a garnizon részére a vízfordásnak, s főleg a svábhgyei és a dunai vízmű építésének költségei.

A kiadások következő csoportjának vehetjük azokat az összegeket, amelyeket a városi gazdálkodás fejlesztése, kibővítése céljából fektettek be. Ezeket az egyes városi gazdasági intézmények karbantartására, javítására, illetve a városi gazdálkodás bizonyos költségeire fordították. Itt is megállapítható az, hogy a főkamarási számadáskönyvek az ilyen célra kiadott összegeket a ténylegesnél sokkal kisebb mértékben tüntetik csak fel. Kezdve a város földbirtokain, nem találjuk meg pl. a Kurtz-féle ingatlanvásárlásokra kiadott összegeket, vagy a Városmajor megvétele történt kiadásokat. A Városmajorral kapcsolatosan találunk ugyan 1730-ban 836, 1731-ben 71, 1732-ben 103 Ft-nyi kiadást, de ezek az ottani gazdaság szükség szerinti napi költségeire vonatkoznak.

A szőlőműveléssel kapcsolatban az figyelhető meg, hogy bár a város a boreladásból vajmi kevés jövedelmet mutatott fel, a kiadások a szőlőművelésre mégis tetemesek voltak, évente kb. 500 Ft-ot tettek ki.¹¹⁴ Hozzá kell tenni ehhez még a város egyik alkalmazottjának az alkamárásnak fizetését is, aki elsősorban a városi szőlészet teendőivel volt elfoglalva.

A fürdőkkel kapcsolatos kiadások a Rudas- és a Sárosfürdő között oszlanak meg. Itt meg kell említeni, hogy a Sárosfürdő vételárát a számadáskönyvek a kiadásokban feltüntették. A Sárosfürdőre 1719-ben 4114 Ft 20.5 kr-t adtak ki, ebben benne van a fürdőért és tartozékaiért kifizetett 3800 Ft egy része is, amelyet a város kölcsönök alapján teremtett elő. A többi esztendő kiadási összegeit a Rudas- és a Sárosfürdő esetében is a fürdők karbantartására, javítására fordították. Főleg a Rudast építette ki a város, ezeket a munkákat a bérlőkkel végeztette el. A Rudas törökfürdője mellé 1715-ben külön fürdőt is építettek, 1729-ben pedig a fürdőben már a következő osztályok vannak: 1. Rundelbaad, 2. közös nagyfürdő, 3. Mittlere Baad (középfürdő), 4. Solium novum (újfürdő).¹¹⁵

A két városi sörházra vonatkozóan a számadáskönyvek elég tekintélyes összegű kiadásokat tartalmaznak, azonban ezek a kiadások is inkább a sörházak javítására, bővítésére, a sörfőzéshez szükséges nyersanyagok beszerzésére fordított költségek. A vízivárosi sörház felépítésével, főleg pedig a tabáni sörház megvételével kapcsolatos igen nagy kiadásokat a főkamarási számadások azonban legfeljebb csak részben tüntetik fel, a sörházakkal kapcsolatos nagy költségek máshonnan derülnek ki. A sörházakkal együtt számolták el a városi ún. Rossmühl (lómalom) és a két városi dunai hajómalom építésének, üzemeltetésének (a hajómalmok be- és kihúzása) kiadásait is.¹¹⁶

A hajóhídra a számadáskönyvek 1719-ben 135, 1727-ben 156, 1732-ben pedig 564 Ft kiadást tüntetnek fel. Ez meglehetősen csekély összeg. Itt általában azt a gyakorlatot követték, hogy ha a bérlőnek a hídmű karbantartásával kapcsolatosan kiadásai voltak, azokat a bérösszegeből vonták le, de a kiadásokat a kiadási tételeknél nem jegyezték fel. Ez főleg az 1710-es években tapasztalható. (L. a hajóhíd bevételeit ezekben az időkben.)

A téглаégetésből mint fontos haszonvételből a városnak legfeljebb a telekkönyvi jövedelmek közé befizetett ún. „Zieglofenzins” révén volt valami jövedelme, amelyek magánkézen lévő téглаégetők után jártak. Városi téглаégetésből a pénztárnak semmi jövedelme sem volt. Ezzel szemben a kiadási tételek között találkozunk a téглаégetés céljára kiadott összegekkel. Ez Budának a városi téглаégetés megszervezésére irányuló törekvéseit mutatja. A város 1714-ben a Kneissl-féle örökségből 250 Ft-ért vett egy téглаégetőt, ezt az aktust örökíti meg az 1714. évi számadáskönyv 137 Ft 20 kr-t feltüntető kiadási tétele. (Arról, hogy a város a teljes összeget kifizette volna, a számadáskönyvek nem adnak további felvilágosítást.) Ezt a téглаégetőt később a város a katonaságnak kényszerült átadni.¹¹⁷ A városi tanács 1729-ben újból téглаégető felállításával próbálkozott, mégpedig a Városmajor mellett és a Gellérthegy alatt, s ilyen célra 1730-ban 184 Ft 42 kr-t, 1732-ben pedig 49 Ft 35.5 kr-t adott ki.¹¹⁸

A számadáskönyvek kiadási tételeiből az is kiderül, hogy a városnak lóistállója és lófogatái is voltak, amelyeket különféle városi fuvaroknál használt fel. A lóistálló építésére, lovak, szekerek vásárlására, szénavételre aránylag nagy összegeket adott ki a város. (1724-ben 559, 1726-ban 1025, a további években is több száz forintot.)¹¹⁹

A városi gazdálkodással kapcsolatos kiadások közé kell sorolnunk az iparosoknak, kereskedőknek, fuvarosoknak kifizetett összegeket. Ezek a városi munkákhoz, építkezésekhez szükséges beszerzések, kézműves munkák, ezekkel kapcsolatos fuvarok, a városi igazgatáshoz szükséges mindenféle bevásárlások költségei voltak. Az 1720-as évek végén e kiadások elég nagy összeget emésztettek fel, pl. 1730-ban 1720, 1731-ben 1975, 1732-ben 2147 Ft-ot utaltak ki kerek összegben iparosoknak és kereskedőknek. A kiadások vonatkozhattak a szegényháza, kórházra, egyéb intézményekre, bár ezek költségeire külön kiadási tételeket is találhatunk.

Aránylag kevés jutott a kiadásokból városi közcélokra, középületek emelésére, közintézményekre, utcakövezésre stb., tehát olyan dolgokra, amelyek a „városiasodással” kapcsolatosak. E kiadások közül elsősorban a városháza építésének költségeit kell megemlíteni. A városházára pl. 1727-ben 1432, 1728-ban 2313, 1729-ben 2403 Ft-ot fordítottak. Ebben az összegben benne foglaltatnak egyéb városi házak javítására fordított kisebb összegek is.

Sok szó esett ebben az időben a város egyik fontos közintézményéről, a kórházról. A városi kiváltságok megadásakor a város a söradó jövedelmét azzal a feltétellel kapta meg, hogy azt kórházi célokra kell fordítania. A kórház (a városi lövőhely mellett a Szegényház-utca sarkán) ennek ellenére igen kezdetleges állapotban volt, 1718-ban ugyan szegényházzal bővítették ki, s így a kórház és a szegényház egy tető alá került, de nem a városi jövedelmekből, hanem inkább a kórházra hagyott összegekből, alapítványokból és közgyűjtésből.¹²⁰ Annak ellenére, hogy söradóból a számadáskönyvek szerint bizonyos években elég tekintélyes

összegeket vettek be, a kórházra fordított kiadások — főleg 1720-ig — minimálisak. (Csupán 1716-ban 12 Ft 30 kr.) A kórházi célokra, szegény betegek ellátására szükséges forintokat a tanács gyűjtés révén szerezte meg,¹²¹ ezeket a főkamarási számadáskönyvekbe — úgy látszik — nem vezették be. Az 1720-as években találkozunk csak a kórházzal kapcsolatos nagyobb kiadásokkal (1724-ben 405, 1725-ben 588, a továbbiakban évi 96, 1731-ben és 1732-ben évi 1096 Ft), de ezek is a betegek ellátására, nem pedig a kórház fejlesztésére kiadott összegek. A kórház 1730 után a sörfőzőház béréből 1000 Ft-ot kapott, ezen kívül alapítványi tőke, szőlők (hagyatékokból) és adományok jelentették fenntartásának eszközeit. A kórházban 1734-ben pl. csak 8 férfit, 4 nőt és 5 gyermeket ápoltak.¹²²

Voltak a városnak egyházi célú kiadásai is, így pl. 1712-től 1716-ig nagyobb összegeket adott ki a Szentháromság-émlékmű felépítésére (az 1709—12. évi nagy pestisjárvány idején tett fogadalmával kapcsolatosan), amelyre már az előző évtizedekben is sokat költött a tanács. Kisebb összeget adott ki 1719-ben a Szentkereszt-kápolna építésére és a plébániatemplom toronyórájának javítására. Egyházi ill. vallásos célú kiadások voltak a „pia legata” néven kifizetett összegek, melyeket misék mondatására, árvagyerekeltartására, vallásos célú hagyatéki szőlők megművelésére, egyházi ünnepségek költségeinek fedezésére stb. fordítottak. E tételnél több esetben csak az egyházra hagyományozott különféle hagyatéki összegeknek, amelyeket a város vett át, az örökhagyó akaratára szerinti kiadásáról volt szó.

Rendszeres kiadásai voltak a városnak már ebben a korban az utcák karbantartására és kövezésére. Ezek az összegek külön tételben inkább csak 1724-től kezdve jelennek meg, azelőtt a „rendkívüli kiadások” tételénél szerepeltek. Meg kell említeni, hogy a tanács a városi lövőhely céljaira is kiadott 1713-ban 524 Ft 32 kr-t.

A főkamarás külön tételben számolt el az 1709-től 1713-ig tartó nagy pestisjárvány költségeiről, melyek bizony a városi pénztárt nagymértékben vették igénybe. A Tabánban, a Vízivárosban és egyéb külvárosokban dúló járvány 1709. november 1-től 1711 végéig 16 270 Ft-ot emésztett fel, ehhez 1712-ben még 1336, 1713-ban 561, 1715-ben 55 Ft kiadás járt. (Vesztéglőhelyek létesítése, a vesztéglőben lévők és az elzárt városrészek élelmezése, gyógyszerek, orvosi költségek, a kórház költségei, a város elzárása céljából szervezett őrszemélyzet fizetése stb.)¹²³ A pestis — amint látható — a városi gazdálkodás viszonyait eléggé súlyosan befolyásolta. Különösen nehéz helyzetet teremtett Budán az, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatti gazdasági válságot tulajdonképp újabb válságos időszak követte. A pestis miatt elzárt városban a termelés megbénult, s a kereskedelmi kapcsolatok újból megszakadtak.

A főkamarási számadáskönyvek a bevételekhez hasonlóan meglehetősen nagy összegeket tartalmaznak a „rendkívüli kiadások” című tétel alatt. Ide az évenként rendszeresen nem ismétlődő kiadások kerültek, sokszor olyanok, amelyek aztán néhány év múlva külön kiadási

tételt kaptak. A városi számadáskönyvek már említett rendszertelen szerkesztését mutatja az, hogy olyan kiadásokat, amelyeknek egyébként külön tételük volt, nem a megfelelő tételnél, hanem itt könyveltek el. A számadások zavaros és nem egyöntetű szerkesztése a városi bevételek és kiadások áttekintését az egykorú vizsgálatoknál is nagyon megnehezítette. Az 1720. évi számadáskönyvben pl. 18 oldalt foglalnak el a rendkívüli kiadások, „Extra Ordinari Unkosten”, és 3822 Ft 36.5 kr-t tesznek ki. A kiadási tételek száma 96. Itt aztán mindenféle kiadás található, pl. a városháza részére vett tüzelőfa ára, napszám és fuvarbér, alamizna, ajándékok, kiküldetési díjak, órajavítás és misék költségei, szegényházi ápolási díjak, adósságtörlesztés, apróbb megbízások díjazása, iparosmunkák bére, a hóhér és a hóhérlégények díjai, adóösszeírók díjai, hivatali szolgák jutalmazása, tűzoltószeretek felügyeletének díjazása, szőlőmunkák, muzsikások bére stb. Amint látható, ilyen kiadásokkal már más tételeknél is találkozunk. Nem kell csodálkozni tehát azon, ha a rendkívüli kiadások az évi 1000 Ft-ot is meghaladták, sőt nem egy esetben 2—3000 Ft fölé is emelkedtek.

Végül van a kiadások között egy olyan tétel, melynek jelentőségét különösen ki kell emelni, mégpedig a város által törlesztett tőkék és kifizetett kamatok tétele. A tisztviselői fizetések és a porció mellett ez volt a pénztár harmadik legnagyobb kiadása. Világosan látható ebből is, hogy a kölcsönök igen fontos szerepet játszottak Buda gazdasági életében. E bonyolult kérdés elemzésére azonban majd — amint ezt már a bevételeknél is jeleztük — külön fejezetben térünk ki.

A kiadások áttekintése után összefoglalólag azt lehet megállapítani, hogy a város jövedelmeinek tekintélyes részét az adminisztráció költségei, az állami és közterhek nyelték el. A megmaradt részből elsősorban a városi gazdálkodás fejlesztésére törekedett a tanács. Így érthető, hogy meglehetősen kevés jutott egyéb városi célokra, középítkezésekre, a város szépítésére, szegénygondozásra, egészségügyre, iskolákra stb. Buda városa tehát nagyobb szabású városfejlesztési terveket egyelőre nem tűzhetett maga elé.

Hátra van most már annak megállapítása, miképpen fedezték a város bevételei az előbb felsorolt kiadásokat, hogyan alakult a városi háztartás egyensúlya? A főkamarási számadáskönyvek adatait figyelembe véve, a válasz erre a kérdésre nem mondható éppen kedvezőtlennek. A számadáskönyvek szerint az évi bevételek és kiadások általában egyensúlyban voltak. A városi gazdálkodás minden évben inkább felesleggel, mint hiánnyal zárult. A számadáskönyvek pénztári hiányt 1712-től 1732-ig csak a következő években tüntetnek fel.

1712	965 Ft	1720	498 Ft
1713	101 "	1722	319 "
1714	61 "		

Tekintettel arra, hogy az előző évi hiányt a következő évben mindig fedezték (kiadásba helyezték), tulajdonképp deficitről nem is beszélhe-

tünk. A többi évben a zárszámadások mindig (néhány száz forintos, egy-két esetben ezer forintot is meghaladó) pénztári felesleggel zárultak. A felesleget a következő évben mindig bevételezték. Az 1732. esztendőben 154 Ft 3 kr-t vételeztek be előző évi pénztári maradványként, ami azt jelzi, hogy az előző évek gazdálkodása az 1732. évi állapot szerint nem mutatott fel hiányt.

A városi háztartás egyensúlyának helyzete már kevésbé látszik ilyen egyszerűnek, ha a város által felvett és visszafizetett tőkéket vesszük figyelembe. A városi bevételeket ugyanis erősen emelték az évről-évre felvett nagy összegű kölcsönök, melyeket nem lehetett a tényleges jövedelmek közé számítani. A számadáskönyvek kiadási tételeiben szereplő kölcsöntörlesztések és kamatok azonban helyrebillenteni látszanak ezt a felvett tőkékkel megingatott egyensúlyt. Buda városa 1712-től 1732-ig — a számadáskönyvek szerint — 101 583 Ft kölcsönt vett fel, kifizetett ezzel szemben 159 691 Ft-nyi tőketörlesztést és kamatot. (A számadáskönyvek a tőketörlesztést és a kamatokat együtt tartalmazzák.) Mivel a városnak 1711-ben kb. 20 000 Ft-nyi adóssága volt, az 1732-ig felvett tőke kb. 120 000 Ft, a visszafizetés kamatokkal együtt pedig kb. 160 000 Ft. A város által fizetett kamatok bizonyára rengeteg pénzt nyeltek el, mégsem látszik valószínűnek az, hogy — legalábbis a számadáskönyvek adatai szerint — Buda adósságainak törlesztését túlságosan elhanyagolta volna. A számadáskönyvek tehát a városi háztartásban különösebb zavarokra nem mutatnak.

Sajnos, a valóságban a városi gazdálkodás helyzete egyáltalán nem alakult ilyen tűrhetően. A kiadások ismertetésénél nem egyszer hangoztattuk, hogy a számadáskönyvek többször nem tüntetnek fel olyan kiadásokat, amelyeknek egyéb városi iratokban nyoma van. Ezek az összegek pedig a kiadásokat több esztendőben a bevételek fölé emelték volna. Valószínűnek látszik, hogy a felvett kölcsönöket sem könyvelték el mindig. Végeredményben a számadáskönyvek adatai nem egyeztetethetők össze más forrásokból származó értesülésekkel, melyek ebben az időben Buda városának fokozatos és nagymértékű eladósodásáról, ezzel kapcsolatban a városi élet súlyos megrázkódtatásairól, a polgárság és a városi tanács ádáz küzdelmeiről, botrányos események sorozatáról számolnak be.

A városi gazdálkodás tehát — ez már most is megállapítható — a nagyobb jövedelmek, a fejlődés e kétségtelen momentuma ellenére sem tudott a Rákóczi-szabadságharc alatt szerzett adósságaitól megszabadulni, sőt — amint majd látni fogjuk — újabb adósságokba bonyolódott. Ezt a rendkívül kedvezőtlen körülményt a városi tanács, mely a város súlyos anyagi helyzetében szintén ludas volt, igyekezett a rendszeres vizsgálatra kerülő számadáskönyvekben, ahogy lehetett, elleplezni. Persze ezzel legfeljebb a felelősségre vonás elé gördített akadályokat, a városi pénztár súlyos helyzete, fizetéseképtelensége előbb-utóbb úgyis napvilágra került. Mindez a számadáskönyveket a bevételek és kiadások megközelítően pontos méreteinek megállapítására alkalmatlanná

tette. Egyéb forrásokhoz kell fordulnunk, hogy a városi gazdálkodás hitelesebb képét megrajzolhassuk. Erre a gazdálkodást ellenőrző közegek jelentései látszanak alkalmasnak. A polgárság panaszai, a rendszeres királyi biztosi vizsgálatok ugyanis nem hallgattak a város súlyos pénzügyi nehézségeiről, sőt a legnagyobb nyomatékkal szóba hozták ezeket, valahányszor csak lehetett. Ez az út könnyebbnek látszik a városi háztartás egyensúlya valóságos helyzetének megrajzolására, bár a gazdálkodás viszonyainak ismertetésénél a nem teljesen hiteles számadáskönyvek adatai sem nélkülözhetők. A következőkben tehát főleg a polgárság panaszait, a királyi biztosok vizsgálatait tartalmazó források alapján kíséreljük meg a város eladósodásának, az eladósodás okainak megállapítását. Fontos és lényeges adatok meríthetők ezeken kívül azokból az iratokból is, amelyek a város eladósodásának egyéb, nem a tanács gazdasági politikájával kapcsolatos okairól adnak számot, s ilyeneket a magisztrátus — nem véletlenül — elég gondosan s elég nagy számmal hagyományozott az utókorra.

Buda eladósodása

A Rákóczi-szabadságharc végén Buda meglehetősen nagymértékű eladósodása már eléggé ismeretes volt a város polgársága, sőt a város felsőbb hatóságai előtt is. A város polgársága elsősorban a vállára nehezedő súlyos terhek miatt figyelt fel a városi gazdálkodás nem kielégítő menetére. A súlyos terheket részben az adósságok révén már akkor zilált helyzetbe került városi háztartás folytonos nehézségei miatt kellett viselnie. Tapasztalnia kellett, hogy a városi jövedelmek s a polgárságnak akkor csak bizonyos sejtése szerint felvett kölcsönök, a lakosságra kivetett súlyos adóterhek ellenére a tanács képtelen az állami kötelezettségeket, a porciót és az országgyűlési taksát fedezni. A tisztújítások alkalmával leküldött királyi biztos, ebben az időben Zennegg Kristóf György budai kamarai inspektor, szintén hasonló megállapításra jutott. A kancelláriától kapott instrukció elsősorban azt hagyta meg a királyi biztosnak, vizsgálja meg, mi az oka annak, hogy Buda képtelen az állami adókat kifizetni? Vajon a tanács által felhozott indokok, a Rákóczi-felkelés pusztításai vagy az utána következő pestis, majd a dunai árvíz okoznak-e nehézségeket, vagy a fizetéseképtelenségnek más okai vannak? A polgárság panaszos beadványaiból, a királyi biztosi vizsgálatok irataiból, a tanácsnak az ellene felhozott vádakra, vizsgálatokra adott válaszirataiból, nem különben a város nehéz gazdasági helyzetét, szegénységét a felsőbb hatóságok előtt vázoló emlékiratokból, jelentésekből Buda akkori fejlődésének sok lényeges vonását tartalmazó képe rajzolódik ki előttünk. Ezek szerint a város akkori közállapotának két jellemző vonását lehet megfigyelni, az egyik a városi tanács és a polgárság közötti ellentétekből fakadó belső harc, a másik a város pénzügyi viszonyainak, gazdasági helyzetének állandóan fokozódó romlása.¹²⁴

Mindezek a körülmények, ha nem is teljes részletességgel, fényt vetnek Buda város eladósodására, az adósságok összegére, a kölcsönökkel kapcsolatos manipulációk szövevényeire is. Említettük azt, hogy Buda városának a Rákóczi-szabadságharc végén kb. 16 000 Ft adóssága volt. Az adósságok összegét azonban, tekintettel arra, hogy a főkamarási számadáskönyvek minden kölcsönről sem akkor, sem később pontos felvilágosítást nem nyújtottak, tulajdonképp ennél nagyobb összegre becsülhetjük. Legalábbis ennél magasabb összegre következtethetünk a polgárság 1711. évi panaszbeadványából, az ezzel kapcsolatos kamarai felterjesztésből és az 1712. évi királyi biztosi vizsgálat irataiból. Ezekből az tűnik ki, hogy a városi tanács a kb. évi 20 000 Ft-ra rúgó jövedelmek ellenére ez ideig kb. 80 000 Ft-nyi kölcsönt vett fel, s a városnak ennek következtében 1711-ben már kb. 20 000 Ft-nyi adóssága volt. Mindezeket az adósságokat a városi tanács a polgárság tudta és beleegyezése nélkül halmozta fel. Épp ezért a polgárság a tanácshoz benyújtott pontjaiban többek között azt a követelést is előadta, hogy a számadásokat a tanács évenként pontosan készíttesse el, városi kiadás polgármesteri aláírás és a tanácsulési jegyzőkönyvbe való bevezetés nélkül meg ne történhessék, továbbá a felvett tőkéket, a hátralékokat a tanács a polgársággal mindig közölje.¹²⁵ Zennegg Kristóf György királyi biztos szintén szövéttette az adósságokat. A városi tanácsnak azt az állítását, hogy a város a súlyos porció, a beszállásolás, egyéb terhek és az elemi csapások miatt adósodott el, azzal a nevezetes mondással utasította vissza, hogy a várost nem a császár tette szegénnyé, hanem a város urai. („Der Kayser habe die Statt nicht armb gemacht, habe Herr von Zennegg gemeldet, sondern Eure Herren haben sie armb gemacht.”) Zennegget a tanácsnak főleg ama érvelései dühítették fel, amelyekkel a városra kivetett adók kifizetésének lehetetlenségét próbálták bebizonyítani. Ezzel kapcsolatban 1712. május 9-én a magisztrátushoz fenyegető hangú rendeletet intézett, ebben szigorúan meghagyta, hogy a városra kivetett országgyűlési taksa első részlete fejében a város — most már a harmadik felszólításra — 2000 Ft-ot egy napon belül fizessen ki, különben az executiót nem a már „kiszipolyozott polgárságra”, hanem a „nemes, okos és előrelátó” tanácsra fogja kiküldeni addig, míg ki nem derül, hová adták ki a város jövedelmeit, a behajtott adókat és a felvett kölcsönöket?¹²⁶

Mindezek az adatok nemcsak arra mutatnak rá, hogy Buda súlyos adósságokba keveredett, hanem arra is, hogy fizetési kötelezettségeinek eme kölcsönök ellenére sem tudott eleget tenni. A városi háztartást ettől kezdve állandóan elmerüléssel fenyegető hajóval hasonlíthatjuk össze, amelyet csak újabb és újabb kölcsönökkel lehet felszínen tartani. Az adókat sürgető rendeleteken kívül a hitelezők is szorongatják a várost. E ek kielégítésével, a kamatokkal ugyanannyi baja van, mint az adókkal. Albrecht János György császári kapitány 1000 Ft-ot kölcsönzött Budának, s ennek visszafizetését kéri 1711. december 26-án. A város a törlesztést 1712 szüretjére igéri. Igérete ellenére adósságát erre az időpontra nem tudja visszafizetni. Albrecht és Albrechtné Bécsből küldöz-

get sürgető, sokszor erélyes hangú leveleket, melyekben Budát okolják, hogy Pozsonyban tanuló lányuk a kölcsön vissza nem fizetése miatt szükségét szenved. A sürgetések ellenére a kölcsön törlesztésére csak 1714-ben került sor.¹²⁷ Ugyancsak türelmet és haladékot kellett kérnie Budának Zuana bécsi kamarai tanácsostól, Werleth ráckevei uradalmi inspektortól, akik szintén a város hitelezői voltak.¹²⁸ A régi kölcsönöknek újakkal való törlesztése a városnál annyira szokásba jött, hogy ez már szinte a városi gazdálkodás alapvető vonásává vált. Persze a hitelezők rohamait Buda önmagában így sem tudta feltartóztatni. Már ekkor felsőbb hatósági védelemre volt szüksége, nehogy a hitelezők a betáblázott, rendszerint a legfontosabb haszonvételi forrásokat elárvereztessék. Buda 1713-ban kért először adósságaira moratóriumot, bécsi ágensének nagyon lelkére kötötte a moratórium minél előbbi kieszközölését.¹²⁹ A városi háztartásnál valóban súlyos bajok lehettek, mert a magyar kancellária 1713-tól 1718-ig évről-évre megadta Budának a moratóriumot, mely nélkül Buda városi gazdálkodása valószínűleg összeomlott volna. Ilyen súlyos volt tehát már ekkor a helyzet Budán, pedig a város eladósodásának még csak kezdetén állunk.¹³⁰

Természetes, hogy az újabb és újabb fizetnivalókkal küszködő, egyik kölcsöntől a másik által megszabaduló városi háztartás adósságai az évek folyamán elég gyors ütemben növekedtek. Hozzájárult ehhez, hogy a tanács új jövedelmi források megnyitására is kölcsönöket igyekezett szerezni. Ehhez minden alkalmat felhasznált, 1715-ben pl. az árvaszámtartó azt panaszolta fel, hogy a tanács kölcsönveszi az árva-pénzeket, s ezek után csak 5%-os kamatot fizet, holott e pénzekért mások 7—8%-os kamatot is adnának, aminthogy a város is egyéb tőkékért 6, 7 sőt 8%-os kamatot fizetett.¹³¹ (Pl. Pfeffershoven tábornok 8%-ot kapott.) A város kölcsöneivel kapcsolatban az 1717. évi királyi biztosi vizsgálat alkalmával nyerünk újabb adatokat. A városi tanácsot bepanaszoló polgárság szerint Buda adóssága ekkor már kb. 30 000 Ft volt, melynek 8%-os kamatja 2400 Ft-ot tett ki évente.¹³² Tehát Buda adósságai 1711 óta kb. egyharmadával növekedtek meg. Részletesebb adataink vannak a kölcsönökről 1717-től 1720-ig. A királyi biztosnak adott válaszok szerint Buda e négy év alatt 10 089 Ft 49 kr kölcsönt vett fel, ugyanakkor tőketörlesztés és kamat fejében visszafizetett 29 842 Ft 28,5 kr-t.¹³³ Ebből látható, hogy ezekben az években a tanács nagyobb gondot fordított az adósságok likvidálására, ami végül is azt eredményezte, hogy az adósságok emelkedésének üteme némileg csökkent.

A városi gazdálkodás körüli nehézségek, a polgárság és a tanács közötti ellentétek végül is olyan méreteket öltöttek, hogy 1722. november 20-án rendkívüli időben küldtek királyi biztosokat Budára. A városi számadások felülvizsgálata alapján sok minden kiderült, többek között az is, hogy Buda adósságai 1722-re már 34 432 Ft-ra növekedtek. Más adatok szerint a város adóssága 1723-ban már 49 975 Ft 8 kr volt.¹³⁴

Az 1722—23. évi vizsgálatokra kiküldött királyi biztosok erélyes intézkedésekkel próbálták gátat vetni a város további eladósodásának,

illetve kísérletet tettek a városi gazdálkodás viszonyainak rendezésére.¹³⁵ Ezek az intézkedések azonban nem tudták a város további, még nagyobb mértékű eladósodását megakadályozni. A polgárság panasza 1722-ig általában az volt, hogy a városi tanács a polgárság beleegyezése nélkül halmozta föl a kölcsönöket, s meghallgatása nélkül adta ki tetszés szerinti célokra. A választó polgárság intézményének megszervezése után az adóssághkötelezvényeken a tanácsé mellett most már a választó polgárság neve is ott szerepel, mégsem lehetett a további bajoknak elejét venni.

A nagy összegű kölcsönök felvételének ideje csak most következik el. A pénz az előző kölcsönök törlesztésére, a házi kezelésbe vett sörh. zak céljaira, a Kurtz-féle adósságok törlesztésére, országgyűlési taksára kellett, legalábbis a városi adóssághkötelezvények szerint. Buda tanácsa most már többnyire csak nagyobb összegekkel operál. A régi Pfeffershoven-féle adósságok törlesztésére pl. Szeleczy Márton táblai ülnök, Pest megyei földbirtokostól 1725-ben és 1726-ban, három alkalommal összesen 9060 Ft-ot vett fel. A kölcsönt a hajóhíd jövedelmére táblázták be és 1731-ben fizették vissza a váci káptalantól felvett újabb kölcsön összegéből. A váci káptalan egyébként már 1725. december 12-én 5500 Ft-ot folyósított a városi pénztárnak. Ballauf József városi sörfőzőmester 4000 Ft, Scopek Ferenc Pest városi tanácsnok pedig 3000 Ft kölcsönt nyújtott 1726-ban Buda városának. Tehát csupán e két esztendőben több, mint 20 000 Ft-tal növekedik Buda adóssága, pedig csak a nagyobb kölcsönöket említettük meg. A következő esztendőben a pálos szerzetesrend Buda újabb hitelezője, 10 000 Ft-os hatalmas összeget kölcsönöz hat évre a városi pénztárnak régi adósságok kifizetése céljából (certa quaedam debita a privatis hinc inde contracta exsolvere cupientibus). Ugyanabban az évben még több ezer forintnyi egyéb kölcsön folyik be a városi pénztárba. A Kurtz-féle ingatlanok vételárának kifizetésére 1727-ben és 1728-ban a budai Szentháromság-kongregációtól 3000 Ft-ot, a váci káptalantól 2000 Ft-ot, Daun várparancsnoktól 3000 Ft-ot vettek fel. A Kurtz-féle ingatlanok megvásárlásából 1728. július 9-én Budának még 5027 Ft 54 kr tartozása maradt fenn.¹³⁶

Mindezeket a kölcsönöket csupán Buda nagyméretű eladósodásának illusztrálására soroltuk fel, az összes kötelezvények számbavételére sem terünk, sem módunk nincs. Buda város levéltárának megfelelő iratcsomója (Misc. ant. 77.) az 1712-től 1732-ig terjedő időből több mint 70 ilyen kötelezvényt tartalmaz, bár a kötelezvények száma ezzel még korántsem mondható teljesnek. A város 1731-re annyira elmerült az adósságokban, régi és újabb hitelezői annyira szorongatták, hogy a magyar kamarától és a kancelláriától kért engedélyt újabb kölcsönök felvételére. Enélkül az erősen megterhelt városi jövedelmekre újabb hitelezőket nem könnyen kapott volna. Az 1731. június 22-i királyi rendelet a magyar kamara közbenjárására Buda városának mint királyi jószágnak további fennmaradása és fenntartása céljából 14 000 Ft-nyi kölcsön felvételére adott engedélyt, hogy ezekből előbbi hitelezőit kielégítse.¹³⁷ Eme engedély alapján Buda 1731-ben a veszprémi káptalantól 8000, a váci kápta-

lantól 4000, Arbay János váci préposttól 1200, Billard Ferenc főhadbiztostól 2000 Ft kölcsönt vett fel. A kötelezvények alapján úgy látszik, hogy Buda túllépte a 14 000 Ft-os határt. A város adóssághkötelezvényeinek iratcsomója az 1732. esztendőn túl nem tartalmaz újabb darabokat,¹³⁸ a további adósságcsinálásnak erélyes felsőbb hatósági beavatkozás, az egész városi igazgatásnak és gazdálkodásnak szigorú vizsgálata, s a budai tanács ezzel kapcsolatos bukása vetettek véget.

Az 1723-tól 1732-ig felvett kölcsönök a város adósságait hatalmas mértékben megduzzasztották. Erre az 1734. évi, Buda város gazdálkodási és igazgatási viszonyait megvizsgáló kamarai bizottság működése során derült fény. E vizsgálat kimutatta, hogy Buda város adósságai 1734-ben összesen 99 684 Ft 48 kr-t tettek ki,¹³⁹ amely abban az időben nagy összeg volt, a város évi jövedelmének több mint háromszorosa.

Az 1711-től 1732-ig kb. 20 000 Ft-ról kb. 100 000 Ft-ra növekedő adósság élesen rávilágít Buda városi gazdálkodásának válságára. Más kép tárul tehát elénk, mint amelyet a városi számadáskönyvek átvizsgálása nyomán az előbbieken a városi háztartásról nyertünk. A városi jövedelmek emelkedése, amely a szatmári béke után Budán valóban tapasztalható volt, 1711-től 1732-ig legfeljebb 50%-osnak vehető, ezzel szemben a városi adósságok az 1711. évinek kb. négyszeresére növekedtek. A magyarországi városok ebben az időben a súlyos adóterhek miatt általában el voltak adósodva, de Buda adósságai ezek mellett szinte példa nélkül állnak. Az adósságok nemcsak a város fejlődését akasztották meg, hanem Buda szabad királyi városi létét is veszélyeztették. Valóban Buda városi élete súlyos válságot élt át az 1730-as években, mindent meg kellett tenni azért, hogy a város fejlődése normális útra terelődjék. Ezzel magyarázhatók a példátlanul szigorú felsőbb hatósági vizsgálatok is.

Buda 1732 után már nem vett fel komolyabb összegű kölcsönöket, s hozzákezdett a nagy adósságteher törlesztéséhez. A törlesztés terén nem sokat érhettek el, mert a város jövedelmeiből csak a kamatok fizetése volt lehetséges, ezek pedig kb. 6000 Ft-ot tettek ki évente. A város adósságai körül 1740-ig annyiban tapasztalható javulás, hogy valóban sikerült leállítani a város további, most már végzetessé válható eladósodását. Buda adósságairól csak 1743-ból, amikor már új magisztrátus vezette a város igazgatását, van kimerítően pontos jegyzékünk. E jegyzék szerint Buda adósságai 1741-ben 101 843 Ft 4 kr-t, 1743-ban pedig 100 505 Ft 44 kr-t tettek ki. A hitelezők között 1743-ban a következők szerepeltek a legnagyobb összegekkel: a veszprémi káptalan 8000, a váci káptalan 12 600, Berkes váci prépost 3000, a pesti pálosok 10 000, Trameshaussen százados 5000, Batthyány grófnő 5000, a nagyvárad káptalan 6000 Ft-tal. Ezekkel együtt Buda összesen 47 hitelezőnek tartozott kisebb-nagyobb összegekkel, a hitelezők között voltak a városi árva-, szegényházi és a plébániai alapok pénztárai is.¹⁴⁰

A bécsi gazdasági politika és a városi jövedelmi források

Buda főváros városi gazdálkodásának súlyos helyzete, a 100 000 Ft-os adósság nem mindennapos jelenségnek számított abban a korban. Nemcsak a városi polgárság, hanem a kormányzások, a magyar kancellária és a kamara is sokat foglalkoztak ezzel a számukra többször érthetetlennek látszó körtünettel. A polgárság a tanácsot, a tanács a felettes hatóságok adóztatását, a katonaságot, a várost ért természeti csapásokat, a kormányzások többnyire szintén a városi tanácsot okolták az adósságok miatt. Meg kell hagyni, hogy mindegyik mondott valamit az igazságból.

A város nagymértékű eladósodásának okait vizsgálva tulajdonképp vissza kell nyúlnunk a kamarai adminisztráció korába. Buda városának közvetlenül a török uralom utáni helyzetével kapcsolatban részletesen kifejtettük, hogy a bécsi kamara elsősorban a város területén levő anyagi javak, jövedelmi források elvételével tette lehetetlenné komoly városi gazdálkodás kialakulását. A városi kiváltságok tényleges megadásakor, 1705-ben, ezeknek a jövedelmi forrásoknak tulajdonképp automatikusan a város tulajdonába kellett volna kerülniök. Ebben az időben Buda azonban már ilyen téren befejezett tényekkel találta magát szemben, mert a kamarai adminisztráció által elvett jövedelmi források túlnyomó hányadát, így a fürdőket és a sörházat, a bécsi kamara rendszerint eladogatta. E jövedelmi források nélkül pedig Budán a városi gazdálkodást megfelelő színvonalon kiépíteni nem lehetett.

A városi gazdálkodás számára létfontosságú jövedelmi forrásokkal kapcsolatban Budának 1711 után kétféle választása volt. Vagy továbbra is idegen kézen hagyja ezeket s ezáltal igen lényeges bevételek lehetőségétől fosztja meg a városi pénztárt, vagy pedig megpróbálja e haszonvételeknek bármi áron, módon való visszaszerzését. Mivel az első út a városi gazdálkodás kiépítéséről való lemondást jelentette volna, Buda nem tehetett mást, mint hozzálátott ahhoz, hogy a kiváltságokhoz megszerezze a privilégiumokkal járó vagyoni forrásokat, illetve visszaváltssa azoktól, akiknek a bécsi kamara ezeket eladogatta. A szatmári béke utáni korszak története Budán bővelkedik ilyen visszaváltási kísérletekben. A városi bevételek és kiadások ismertetésénél megemlékeztünk azokról az eredményekről, amelyeket a tanács az új jövedelmi források megszerzése, megnyitása terén elért. Nem tértünk ki azonban részletesen arra, hogy milyen körülményekkel járt ez a városi háztartás egyensúlyára nézve? Azt sem vizsgáltuk meg még, vajon sikerült-e Budának a kamarai adminisztráció által elvett jövedelmi forrásokat, akár áldozatok árán is, teljes mértékben visszaszerezni, s ezzel a kamarai adminisztráció korának bűneit valamiképp helyrehozni? E kérdések vizsgálata megadja az első választ arra, miért kellett Buda városának a török uralom után teljesen eladósodnia.

E visszaváltási processzust Buda 1711 után több ingatlanféleséggel, jövedelmi forrással kapcsolatban megindította. Rendkívül sokat-

mondóak és érdekesek azok az erőfeszítések, amelyeket a tanács a város különleges természeti kincseinek, a melegfürdőknek a megszerzéséért kifejtett. Figyelemre méltó az a körültekintés és ravaszkodás is, mellyel a tanács egy-egy ilyen ügyhöz hozzálátott. A magántulajdon, márpedig a fürdők 1711 után a Rudast kivéve mind magántulajdonban voltak, sérthetetlen volt még a városi kiváltságok alapján álló tanács számára is. Nem lehetett tehát csak egyszerű elhatározással, akár vétel útján is, a fürdőket a város számára megszerezni, ehhez várni kellett a megfelelő alkalomra. Persze ez a lehetőség nem minden esetben érlelődött meg.

A szatmári béke után, bonyolult körülmények között, először a Sárosfürdő (akkori nevén Blockbad, illetve Jungfraubad) megszerzésére nyílt alkalom. A Sárosfürdőt Lipót császár 1687. március 3-i rendelete alapján Illmer Frigyes Ferdinánd, a császár orvosa kapta meg, majd az 1690. november 17-i végrendekezés szerint a fürdőt ennek fia, Illmer Károly ügyvéd örökölte bizonyos tartozékokkal és egyéb budai ingatlannal együtt.¹⁴¹ Illmer Károly örökös nélkül halt meg, s így Buda a fürdőre és tartozékaira caducitas jogcímén akarta a kezét rátenni. Sajnos a városnak nem volt ekkora szerencséje, mert közben kitudódott, hogy Illmer budai ingatlanait 1711. május 15-én, bizonyos adósságainak törlesztése fejében, Hölbling (Hölbling) Keresztély bécsi kereskedőnek, Hölbling János budai építőmester fiának engedte át.¹⁴² Minderről Budát nem értesítették, s így a tulajdonos-változást a telekkönyvben sem vezették keresztül. A tanács ennek alapján ragaszkodott az Illmer-féle hagyatékhoz, mint caducitashoz s nem volt hajlandó Hölbling Keresztélynek a Sárosfürdőről, a kapcsolatos ingatlanokról és két várbeli házról az ingatlanlevelet (Gewöhrbrief) kiadni. Hölbling ezzel szemben azt kívánta, hogy a város vagy az ingatlanleveleket adja ki, tehát ismerje el tulajdonjogát az említett ingatlanokra, vagy pedig fizesse meg Illmer 4000 Ft-os adósságát, melynek fejében ő (Hölbling) a fürdőt s tartozékait megkapta. Hölbling Keresztély a bécsi kamarához fordult panaszával. Ott elismerték igényét a Sárosfürdőre és a többi ingatlanra. Elismerték azonban azt is, hogy a területén fekvő bármily ingatlan eladása esetén a városnak elővételi joga van. Így Buda a fürdőt és az ingatlanokat a 4000 Ft kifizetése ellenében megtarthatja.¹⁴³ A bécsi kamara átiratára a magyar kancellária ilyen értelemben utasította Budát, úgyhogy a városnak le kellett mondania a hön óhajtott caducitáról. A Sárosfürdő és a többi Illmer-féle ingatlan átengedése ügyében 1719. március 10-én egyezett meg Hölbling Keresztéllyel. Az egyezés szerint a fürdőért, szántóért és szőlőért, 2 házért 3800 Ft-ot kellett fizetnie.¹⁴⁴ A Rudas (Bruckbad) mellé a városnak tehát sikerült megszereznie a Sárosfürdőt is. A császári eladományozás miatt ezt azonban már csak a fürdő visszavásárlása révén tudta megoldani. A vételár kifizetésére, a fürdő rendbehozatalára kölcsönöket vett fel, újabb adósságokba keveredett. Íme tehát az első adalék ahhoz, miért növekedtek Buda adósságai 1711 után a neoaquistica gazdasági politika miatt.

Hasonló események játszódtak le az ún. régi kórházfürdő körül. (A mai Királyfürdő, a XVIII. században bérlője, Sprenger vízivárosi bíró után Sprengerbadnak is hívták. Későbbi tulajdonosa, a Königs család után kapta a Királyfürdő nevet.) A török uralom után a császár ezt a fürdőt is orvosának, Illmer Frigyesnek ajándékozta el, aki után fia, Illmer Károly ügyvéd örökölte. Illmer Károly a fürdőt 1703. szeptember 3-án 5000 Ft-ért Pfeffershoven tábornok budai várparancsnoknak adta el.¹⁴⁵ Így vándorolt tehát Buda eme fontos jövedelmi forrása egyik császári kezéből a másikéba. Pfeffershoven tábornok 1714 május havában meghalt. Özvegye, aki Bécsben lakott, értékesíteni akarta volt férje budai ingatlanait, s a fürdőt Aigner Lénárt fürdőmesternek és sebésznek szándékozott eladni.¹⁴⁶ Buda városa megint az elővételi jog alapján próbálkozott a fürdő megszerzésével, amely szerinte eredetileg is a város tulajdonába tartozott s attól nem jogos úton fosztották meg. Megtagadta tehát a Pfeffershovenné és Aigner között kötött adásvételi szerződés tanácsi jóváhagyását, s ehhez ürügyül felhasználta azt is, hogy a tábornoknéval épp ekkor a férjétől megvett rét miatt összekülönbözött. Pfeffershoven tábornok ugyanis az általa mint várparancsnok által elfoglalt rétet a városnak 500 Ft-ért eladta. Regal várparancsnok azonban ezt a rétet, amelyet szerinte a mindenkori várparancsnok használatára jelöltek ki, a budaiaktól erőszakosan visszavette. A városi tanács, mivel a jogtalanul eladott rét miatt kárt szenvedett, megtagadta a kb. 12 000 Ft-ot kitevő Pfeffershoven-féle adósságok kamatainak fizetését és a fürdő adásvételi szerződésének jóváhagyását.¹⁴⁷ Az ügy megint végigjárta a bécsi kamarát, a magyar kancelláriát. Pfeffershovenné közben nem mulasztotta el, hogy Buda városát — melynek férje szerinte annyi jót tett — csúf hálátlansággal vádolja meg. A tőkék felmondásával, perrel fenyegetődött, a moratórium feloldásával. Az ügyet 1718-ban kancelláriai rendelettel zárták le, amelyben Buda városát kötelezték a tőkék törlesztésére, a kamatok fizetésére, megengedték, hogy a rétek miatt 300 Ft (?) követelését az adósságból levonja. Biztosították ugyancsak a fürdőre a városnak a földesúri joghatóságából származó elővételi jogát.¹⁴⁸ Buda tehát megvehette volna a régi kórházfürdőt is, ezt azonban súlyos adósságai miatt nem tudta megtenni. Pfeffershovenné ugyanis, akinek férje kb. 12 000 Ft-ot hitelezett a városnak, nem volt hajlandó a fürdőt a városnak eladni. A tábornokné vélekedését találóan jellemzi megbízottjának, Stettner budai hadipénztári igazgatónak a kijelentése: minek akar Buda fürdőt vásárolni, ha annyi tartozása van.¹⁴⁹ Nem is került ez a fürdő sohasem a város kezébe. Buda nem tudta tovább a fürdő értékesítését megakadályozni, azt Aigner Lénárt, a fürdő akkori bérlője, 1718-ban 5000 Ft-ért valóban megvásárolta a tábornoknétól, s ezzel a kórházfürdő ügye tulajdonképp Buda teljes kudarcával záródott le.¹⁵⁰

A kórházfürdő visszaváltásának ügye tehát Buda részéről nem sikerült. A többi fürdő, vagyis a mai Császár- és a Rácfürdő esetében a város ennyire sem tudta megingatni az akkori birtokosok tulajdonjogát. A Rácfürdőt 1696 óta Pergassi kapitány és örökösei birtokolták. A Csá-

szárfürdőt 1702-ig a bécsi kamara, illetve a budai kamarai adminisztráció használta, majd 1702-ben teljesen elhanyagolt állapotban adta el Ecker János fürdősmesternek, a fürdő akkori bérletjének.¹⁵¹

A budai fürdők esete rendkívüli mértékben jellemző a városi gazdálkodás akkori körülményeire. Akár azt nézzük, hogy a Rudasfürdő mellé a város csak pénzáldozat árán tudott újabb fürdőt a városi gazdálkodás számára megszerezni, akár azt, hogy a többi 3 fürdő hasznáról a város most már kénytelen volt végleg lemondani, a következtetés végeredményben egyértelmű. Mind a két körülmény elősegítette a városi háztartás krízisének elmélyülését, s hozzájárult Buda eladósodásához.

A fürdőket a szatmári béke után már magánkézből kellett a városnak visszaszereznie. Volt azonban Budán olyan haszonvételi forrás is, amelyet még 1711 után is a bécsi kamara használt, mégpedig a Császármalom. Buda 1712-ben a magyar kancellárián, tehát legfontosabb felsőbb hatóságán keresztül kérte a bécsi császári kamarát, hogy a pestis, árvíz, tűzvész, állatvész stb. által tönkretett várost segítse ki a malom átadásával. A malom — Buda érvelése szerint — azelőtt is a városé volt, a város területén fekszik, tehát tulajdonképp a budaiak jogos tulajdona. A kancellária támogatta a bécsi kamaránál a kérést, de eredménytelenül. Amint Budának 1722-ben a bécsi kamarához felküldött újabb kérelméből kitűnik, a város továbbra is állandóan zaklatta Bécsset ezzel a kérésével. Sikert az ígéretet megkapni, hogy eladás esetén övé legyen az elővásárlási jog.¹⁵² Mindezek ellenére a Császármalom sohasem került a város tulajdonába, s jövedelmével sohasem járult hozzá — bármennyire is fáj ez a budaiaknak — a város bevételeinek növeléséhez.

A bécsi gazdasági politikának a városi gazdálkodást gátló, a város eladósodását előmozdító szerepét talán legjobban a sörházak esetével domboríthatjuk ki. Amint erről már szólottunk, a kamarai igazgatás korában a sörfőzést teljesen a császáriak monopolizálták maguknak, s ők építették fel Tabánban a sörházat is. A sörfőzésből eredő komoly jövedelmek miatt Buda a sörház megvételére, kibérlésére is hajlandó lett volna. Láthattuk, hogy számtalan kísérlete eredménytelen maradt.¹⁵³ A bécsi kamara 1702-ben a sörház eladására határozta el magát. Buda meg is becsültette a sörházat 11 684 Ft 48 kr értékben. Mivel azonban pénz híján csak bort ígért a bécsi kamarának, a vétel nem sikerült. Végeredményben a bécsi kamara bizonyos adósságok törlesztése fejében 1708-ban a sörházat a hessen-darmstatti hercegnek engedte át.¹⁵⁴ Így tehát ez a fontos gazdasági intézmény a bécsi kamara jóvoltából szintén az ország határán kívül talált gazdára. Az idegen sörház Buda városi kiváltságainak súlyos sérelmét jelentette, ezért a város már 1711-ben tárgyalta a hessen-darmstatti herceggel a sörház megvétele ügyében. Úgy látszik nem tudtak megegyezni, mert a város külön sörházat építtetett a Vízivárosban (a Három nyúl kaszárnya helyén), hogy ott gyakorolhassa sörfőzési jogosultságát. Persze a városi és a város területén levő idegen sörház között állandó súrlódások voltak, amelyeknek kiküszöbölése végett Buda 1718-ban bérbevette a tabáni sörházat. Végeredményben

itt sem lehetett más megoldást találni, mint a sörház jó pénzért való megváltását. Az 1722. június 21-én Bécsben tartott tárgyalások szerint Buda a hercegi sörházat összes felszerelésével és tartozékaival együtt 14 000 Ft-ért vette meg.¹⁵⁵ A vételárat teljesen kölcsönökből teremtette elő, a legnagyobb összeget, 6000 Ft-ot, Kahr Konrád, a külső tanács tagja bocsátotta a város rendelkezésére. A hercegi sörház megvétele súlyos és hosszantartó terhet jelentett a városi gazdálkodás számára, megvételéből 1730-ban még mindig 9644 Ft adóssága volt a városnak. A két sörház egyébként is talán a legnagyobb mértékben járult hozzá az eladósodáshoz, mert 1730. december 31-én a sörházi adósságok összesen 26 588 Ft 1,5 kr-t tettek ki.¹⁵⁶

A bevételek és kiadások ismertetésénél megemlíttük azt, hogy a városi gazdálkodáshoz szükséges földbirtokokat szintén pénzáldozatok árán kellett a városnak megszereznie, a kiváltságok révén élvezett földesúri joga ellenére. Itt is jórészt az történt, hogy a kamarai adminisztráció korában, ha nem is maga az adminisztráció, de ennek tisztviselői, azonkívül a császári katonatisztek foglalták le a legértékesebb földeket, amelyekre nemcsak a városi gazdálkodásnak, hanem magának a lakosságnak is szüksége lett volna. A szatmári béke után — persze pénzért — ezek a birtokok is részben vissza-visszakerültek a város tulajdonába, ugyanúgy, mint az egyéb jövedelmi források. E jelenségek közül a legértékesebb talán az a hosszú jogvita, amelynek eredményeképp Buda a Városmajort megvette.

A városnak magának 1700 körül alig volt még földbirtoka, amikor már a Vár alatt a Naphegytől kezdve egészen a pálvölgyi kőhídig elterülő, a városhoz legközelebb eső szántókat és réteket a „nagyurak” (kamarai tisztviselők és katonatisztek) vették birtokukba, főleg a várparancsnokok szereztek meg itt-tartózkodásuk alatti használatra. E, csupán a mindenkori várparancsnoknak lefoglalt területből, Pfeffershoven tábornok 1703. október 7-én a mai Városmajor táján elterülő 35 holdat jogtalanul magántulajdonként vett birtokba, s erről teleklevelét adatott ki magának. Ezt a területet, a császáriak Budán bevezetett szokása szerint, nyugalomba vonulása után 500 Ft-ért a városnak adta el. A város örült ennek az aránylag olcsó vételnek, mert ha fizetnie kellett is, az összeg nem volt nagy. Ám a város határában lefoglalt földek visszaváltása nem mehetett ilyen könnyen és egyszerűen. Pfeffershoven utódai Regal, Löffelholz és Daun várparancsnokok kétségbevonták Pfeffershoven tulajdonát az eladott birtokokra, s kijelentették, hogy a Vár alatt a Svábhegyig terjedő 58,5 hold terület a mindenkori várparancsnok használatára jelöltetett ki, ezt Pfeffershovennek nem volt joga eladni. Buda minden tiltakozása ellenére a földeket maguknak foglalták le. Ebből aztán egészen 1729-ig húzódó veszekedés támadt, amelyben a bécsi haditanács a várparancsnok véleményét, a magyar kancellária és az 1723. évi országgyűlés Buda igazát támogatta. Az ügy végül is 1728-ban a város és Daun gróf közötti egyezséggel fejeződött be. A meg egyezés szerint Buda megkapta a Pfeffershoven tábornoktól 1703-ban

megvett 35, illetve a későbbi állítások szerint a város szerencséjére 58,5 holdnak minősített, s addig vita tárgyát képező területet, ebből azonban 11 holdat ingyen átengedett Daunnak azzal a feltétellel, hogy áthelyezése után ez a városra száll vissza. Ugyancsak megkapta ebből a területből Daun gróf a Vártól nyugatra fekvő 5 holdat (a mai Városmajort), amelyen időközben majort, kertet, gazdaságot rendezett be, mégpedig azzal, hogy e gazdasága eladása esetén Budának elővételi joga legyen. Daun grófot 1729-ben Budáról elhelyezték, így a 11 hold a város tulajdonába került vissza, az 5 holdas gazdaságot pedig Daun 3000 Ft-ért tényleg a városnak adta el. Ez lett a későbbi Városmajor. Így Buda még aránylag szerencsésen megoldotta a várparancsnokok által lefoglalt, a Vártól (a Vérmező kivételével) a Svábhegyig húzódó terület visszaszerzését, mert mindössze 3500 Ft-ot fizetett érte, ami az épületekkel és felszereléssel együtt nem mondható magas árnak az említett területért.¹⁵⁷

Már nem kötött ilyen aránylag olcsó vásárt Buda akkor, amikor megvette Kurtz báró, volt kamarai adminisztrátor budai ingatlanait. Itt is tulajdonképp olyan birtokok megvételéről volt szó, amelyeket Kurtz hivatali állásánál fogva, a többi császári tisztviselőhöz hasonló módon szerzett Budán. A Kurtz-féle ingatlanokért összesen 11 000 Ft adóssága lett a városnak. A birtokok közül csupán a hidegkúti major volt a város területén kívül, a többi Buda territóriumán feküdt.¹⁵⁸

A szabad királyi városi kiváltságokkal járó haszonvételek kisajátításával, illetve ezek hasznosításának meggátolásával a szatmári béke után is lépten-nyomon találkozunk. Ilyen téren, a budai kamarai adminisztráció megszűnése után, az elnyomó hatalom helyben székelő képviselője, a budai várparancsnok és a császári katonaság járt elől. A katonaság éppúgy, mint a Lipót-féle diploma kibocsátása előtti időben, bort és sört mért, mészárszéket tartott, s ezek után semmit sem fizetett a városnak, a kiváltságok értelmében e jogosítványok haszonélvezőjének. A katonaság nem törődött pl. a borbehozatali, a sörbehozatali vámmal, a különféle piaci vámokkal. Ezzel nemcsak az e vámok fizetésére kötelezett lakosságnak okozott nehézségeket, hanem a városi pénztárt is súlyosan megkárosította.¹⁵⁹

A kiváltságokkal járó haszonvételekkel kapcsolatban a császári katonaság a legnagyobb visszaéléseket a téglaegetésnél követte el. Budának a kamarai adminisztráció idején és a Rákóczi-szabadságharc alatt a téglaegetésből semmi jövedelme nem volt. Budán 1710 körül két téglaegető található, mind a kettő magántulajdonban. Az egyiket (a mai Vérmező út és a Várfok utca sarkán) Renner Simon kőművesmester, a másikat (a mai Moszkva téren) Kneissl Márton ácsmester birtokolta. A város ezekből csupán a regale bérletéért a telekkönyvi pénztárba fizetett ún. „Zieglofenzins” révén élvezett némi jövedelmet. A szatmári béke után a budai tanács egyik legfőbb feladatának tekintette azt, hogy a városi kiváltságokkal kapcsolatos eme igen fontos jogosítványt házi kezelés útján, tehát városi téglaegető felépítésével hasznosítsa. Ezért

1714-ben megvette a Kneissl-féle téглаégetőt, hogy ebből lassan komoly igényű városi téглаégetőt fejlesszen ki. A császári katonaság, mégpedig Regal budai várparancsnok, azonban ezeket a számításokat keresztülhúzta. Regal 1715-ben a budai Vár építéséhez a Vár alatt fekvő téглаégetők egyikének megszerzését tűzte ki célul, s mivel a Renner-féle égető megszerzésével nem boldogult, a város tulajdonában levőt szemelte ki magának. Buda minden tiltakozása, a városi gazdálkodás súlyos helyzetére való hivatkozása ellenére, 1715. március 28-án kénytelen volt átadni a téглаégetőt. Bár az átadás bérlet formájában történt (később a bérlő a várparancsnokság helyett a magyar kamara lett), s Budának megígérték, hogy az erősítési építkezések után a téглаégetőt visszakapja, visszaszerzése a városnak sohasem sikerült. A város 1729-ben a Városmajor mellett, majd a Gellérthegy déli oldalán próbálkozott újból téглаégető létesítésével, a katonaság azonban mindkét esetben újból megíúsította a kísérleteket. Így állott elő az a különös helyzet, hogy Budának az egyik legfontosabb városi haszonvételből úgyszólván semmi jövedelme sem volt.¹⁶⁰

Az előbb ismertetett adatok alapján is elég világosan látható, milyen szerepet játszottak a városi gazdálkodás válságában, a város eladósodásában a bécsi neoacquistica politika, majd ennek következtében a város területén levő gazdasági javak visszaváltásának, visszavásárlásának kényszere és egyéb körülmények. A Sárosfürdőért, a darmstadti hercegi sörházért, a Városmajorért és a körülötte fekvő földekért, a Kurtz-féle ingatlanokért összesen 32 300 Ft-ot fizetett ki Buda. Mindezt túlnyomórészt kölcsönökből teremtette elő, tehát a nagy városi adósságok elég tekintélyes hányada innen származott. A város a haszonvételeknek a katonaság általi jogtalan használata és kisajátítása folytán is tekintélyes jövedelmeket veszített el.

Az állami és katonai terhek

Azok a terhek, amelyek a különféle adók, szolgáltatások, kvártély címen neheztek a városi gazdálkodásra, ebben a korban igen nagy szerepet játszottak nemcsak Buda, hanem egyéb városok eladósodásában is. A városok gazdálkodásának ellenőrzésére a magyar kancellária 1690 óta éppen ezért küldött ki királyi biztosokat, mert a legtöbb város a nagy adósságok miatt ingatlanait kénytelen volt eladni vagy elzálogosítani, minek folytán jövedelmei megcsappantak, s a szabad királyi városi életforma fenntartására képtelen lett.¹⁶¹ Ezekről a terhekről a városi bevételek és kiadások ismertetésénél némi áttekintést már adtunk. Megemlégtettük, hogy a város legnagyobb adóterhe a hadiadó, egykorú szóval a contributio volt, amelyet Budán a források általában csak porció néven emlegetnek. (A porció tulajdonképp csak a katonaság természetbeni ellátására adott élelem, takarmány volt, amelynek értékét a contributióból levonták. A contributio megmaradt összegét az illetékes hadi-

pénztárba kellett befizetni.) A hadiadót azonban nem is annyira a városi gazdálkodásra, mint inkább a lakosságra nehezedő tehernek minősítettük. Mégsem különíthető el teljesen a városi bevételektől és kiadásoktól, mert a város ebben az időben az államnak járó hadiadót nem közvetlenül a polgárságtól befolyt összegből, hanem a városi bevételek évi egész összegéből fizette ki. Így megtörtént az, hogy a lakosságtól befolyt adót elköltötték egyéb célokra, s amikor a hadbiztosok a porcióquantumot követelték, a városnak nem volt miből fizetnie. Az is megtörtént, hogy elemi csapások miatt a porciót a város nem tudta időben beszedni a lakosságtól, holott a hadipénztár a befizetési határidővel nem várt. Ilyen esetekben a városi pénztár kölcsönökre! segített magán, ezért fordult elő, hogy kölcsönt kimondottan porció céljára is felvettek, mint pl. 1716-ban, amikor az executiót 800 Ft-nyi kölcsönrel hárították el, vagy 1731-ben, amikor a contributio-hátralékhoz épp maga Billard Ferenc főhadbiztos nyújtott 2000 Ft-nyi kölcsönt. A porció tehát a város zavaros anyagi helyzete mellett szintén növelte az adósságokat és kamatokat, tehát így közrejátszott a város eladósodásában.¹⁶²

A porció miatt sokat panaszkodott a város a kamaránál és a kancelláriánál, többször adóelengedést is sikerült kieszközölnie, így pl. a nagy 1709—12. évi pestis, majd a dunai árvíz után, majd az 1723. évi tűzvész alkalmával. A porcióval kapcsolatos sirámok azonban nem hasonlíthatók össze azokkal, amelyek egy másik, rendkívüli természetű adóteherrel, az országgyűlési taksával kapcsolatban hangzottak el. A szabad királyi városok számára a minden országgyűlés idején jövedelmeik arányában megállapított ún. „diaetalis taxa”¹⁶³ nem jelentett állandó terhet, de az időnként kifizetendő taksa-összegek elég magasak voltak ahhoz, hogy a város évi költségvetésében nagy zavarokat okozzanak. Az egyéb terhek mellett az országgyűlési taksa időnként olyan váratlan és kellő fedezettel nem bíró kiadásnak látszott, amely pl. Budánál mindig a legnagyobb kétségbeesést okozta. Buda városára 1732-ig: 1708-ban 8000, 1712-ben 8000, 1714-ben 2666, 1722-ben 10 000, 1728-ban 5000 Ft országgyűlési taksát vetettek ki, összesen tehát 33 666 Ft-ot.¹⁶⁴ A városi tanács mindig kétségbeesítő siránkozások és a legnagyobb gyötrelmek közepette nyögte ki ezt az adót, a kamara és kancellária pedig fenyegetődzések, szidalmak kíséretében csikarta ki tőle a taksát, rendszerint kisebb részletekben. A budai kamarai adminisztrációhoz, a magyar kamarához mindjárt 1709-ben megindultak az 1708. évben kivetett taksa elleni panaszos beadványok. Ezekben a tanács kifejtette, hogy a város nyomora, pénztelensége oly nagy, hogy nem 8000 Ft-ot, de még 800-at sem tudna kifizetni. Ezt azonban a város felsőbb hatóságai nem értik meg, hanem executióval fenyegetik a tanácsot.¹⁶⁵ Az 1712. évben kivetett újabb 8000 Ft még az 1708. évinél is nagyobb kavarodást idézett elő. Az ez évi királyi biztos, Zennegg Kristóf György budai kamarai inspektor a kamarától és a kancelláriától egyenesen azt a szigorú utasítást kapta, hogy a diaetalis taksa behajtásáról minden áron gondoskodjék. Zennegg az utasítás értelmében, sőt még azon túlmenő buzgalommal

járt el, a fizetni képtelen tanácsot keményen ostromozta, a tanácsosokat executióval fenyegette, Pfeffershoven várparancsnoktól karhatalmat akart kérni. Hiába volt minden igyekezete, a város nem bírta a kivetett összeget előteremteni. A tanács kétségbeesésében odáig ment, hogy „térden állva (flexis genibus) könyezve, könyörögve” kérte a kivetett összeg kétharmadának elengedését,¹⁶⁶ mert — amint mondta — a városnak pénze nincs, a sok csapás miatt „egyedül a gyászos és szerencsétlen szabadság” maradt meg számára, melyen nyilván a sok terhet nyakába zúdító városi kiváltságokat értette.¹⁶⁷ Az 1714. évben kivetett taksa körül is nagy zavarok voltak, a várost akkor perrel fenyegették fizetési kötelezettségének nem teljesítése miatt.¹⁶⁸

Az országgyűlési taksát általában a város, a községi adóba beleszámítva, szintén kivetette a lakosságra, külön alapot az ily címen begyűlt összegekből azonban nem létesített, úgyhogy a kamara követelése esetén a város egész jövedelméből fizette ki az esedékes összeget. Persze a városi pénztár úgyszólván sohasem volt abban a helyzetben, hogy a kivetett taksa összegét folyósítani tudta volna, emiatt diaetalis taksa céljára többször vettek fel kölcsönt. A megmaradt kötelezvények szerint 1712-ben 1000, 1723-ban 3000, 1726-ban 4000, 1728-ban 1000 Ft-nyi kölcsönt, tehát összesen 9000 Ft-ot kellett felvennie ilyen okokból.¹⁶⁹ Majdnem bizonyos, hogy főleg az 1711 utáni rendkívüli szorult helyzetben a tanács ezen felül is kölcsönökhöz nyúlt. Mivel az 1732-ig kivetett összesen 33 666 Ft-nyi összegből a város könyörgésére a kancellária több mint 14 000 Ft-ot elengedett, a fennmaradó összeget a tanács tehát jórészt kölcsönökből egyenlített ki.¹⁷⁰ Az a körülmény pedig, hogy Budának ily nagy összegű országgyűlési taksát hajlandók voltak elengedni, valóban a városi pénztár rendkívül kétségbeejtő állapotát mutatja. A városnak az elengedések után is elég nagy hátraléka maradt.

A porció és az országgyűlési taksa mellett sokat szenvedett a város a császári katonaság elhelyezésével, ellátásával kapcsolatos különféle terhek, kötelezettségek miatt. A városi kiváltságok megadásakor a bécsi kamara többféle katonai terhet a városra hárított, mégpedig azzal az indoklással, hogy ezentúl a budai kamarai adminisztráció jövedelmeit a kiváltságok értelmében a város fogja élvezni, vállalja el tehát a volt kamarai adminisztráció e jövedelmekkel kapcsolatos kötelezettségeit is. Ez az érvelés persze hamis volt, mert a kamarai adminisztrációnak e kötelezettségek teljesítésére az összes kamarai jövedelmek, tehát nagyobb összegek állottak a rendelkezésére, mint Budának.

A magyar kamarának egy 1712. évi rendelete bővebben kifejti, milyen kötelezettségek voltak ezek. Eszerint Buda városa elvállalni tartozik minden olyan javítást vagy azok költségeit, amelyek a Várnál (kivéve a kimondottan erődítési jellegűeket), a garnizon, illetve a tisztek szállásait adó épületeknél, legyenek ezek akár magánépületek is, előadódnak. Sőt a kiváltságok megszerzésekor a város azoknak a kamarai épületeknek a gondozását, javítását is elvállalta, amelyek azelőtt a budai

kamarai adminisztráció gondozásába tartoztak. Mindezek elvégzésére Buda szerződésben kötelezte magát.¹⁷¹

E kötelezettségekből, melyeket Buda a kiváltságok biztosítása érdekében, különösebb alku és ellentmondás nélkül vállalt el, számos, a városi háztartást súlyosan érintő kiadás keletkezett, nem egyszer a fenti szerződés nem egészen pontos rendelkezéseiből kifolyólag. Zennegg kamarai inspektornak 1710-ben meghagyták, hogy a budai laktanyákat a kamara költségén, a budai kamarai inspektorátus jövedelmeinek felhasználásával javíttassa ki. Zennegg a fenti szerződésre hivatkozva e munkálatokat azonban nem a kamarai jövedelmekből, hanem a város költségén végeztette el. Így az 1709—1710. évi laktanyatatarozások 2129 Ft 26 kr-al terhelték meg a városi pénztárt.¹⁷² A tanács több panasziratban kérte e költségek megtérítését, a visszafizetésről azonban az egykorú források nem tudósítanak. Úgy látszik azonban, hogy a kincstári költségén épített kaszárnyák tatarozását nem írta elő kimondottan a szóban forgó szerződés. A kaszárnyák javítása 1718-ban újból esedékké vált, s ennek kapcsán a magyar kancellária megint figyelmeztette a várost, hogy a privilégiumok kibocsátása idején a polgárság, a katonai beszállásolástól való felmentése ellenében, a laktanyák javítását magára vállalta. Buda válaszában tagadta ilyen értelmű egyezmény megkötését, szerinte ilyen egyezményt sem a budai kamarai adminisztrációval, sem mással nem kötött, s kérte a kamarát, hogy e tehertől mentesítse az amúgyis túlterhelt várost.¹⁷³ A felterjesztés eredményes lehetett, mert újabb laktanya-javítási költségekről a források nem adnak számot.

E tiltakozás meglehetősen indokolt volt, mert a katonai beszállásokkal kapcsolatban úgyszólván állandó kiadások voltak. A városi polgárság egyáltalán nem mentesült a katonai beszállásolás terhétől, így a laktanyák tatarozását a fenti címen kívánni tőle tényleg jogtalan eljárásnak minősülhetett. A polgári házakba beszállásolt katonák után fizetett kvártélypénzek, azonkívül a tiszti lakások fenntartására és tatarozására kiadott költségek évről-évre komoly összegekkel terhelték meg a városi pénztárt, mert a szóban forgó egyezmény eme kötelezettségét Budának szigorúan teljesítenie kellett. A császári tisztek és legénység szállásaira 1721-ben pl. 2228 Ft-nyi összeget fizettek ki.¹⁷⁴ A folytonos katonai átvonulások és megpihenések miatt pl. 1729-ben 6 kompánia időzött Buda elővárosaiban.¹⁷⁵ A katonai kvártély, közelebbről véve a tiszti szállások fenntartásának terhe az 1723. évi országgyűlésen is a város egyik „speciale gravamen”-e volt. Ebben előadták, hogy a tiszteket, akiket nagy számban és tartósan vezényeltek Budára, a romos Várban csak a legnagyobb költségek és nehézségek mellett lehet elhelyezni. Az országgyűlési gravamen a tiszti szállásokra kiadott összeget kb. évi 2000 Ft-ra becsülte, s az egész beszállásolási ügy megoldása céljából a romos Vár állami költségén való helyreállítását ajánlotta.¹⁷⁶

Elsősorban a katonaság ellátásával kapcsolatos kötelezettségek és terhek közé kell sorolnunk azokat a kiadásokat is, amelyek Budára a Vár vízellátását szolgáló két vízmű helyreállítása következtében hárultak.

A svábhegyi források vizét a Várba vivő vízvezeték és a dunai vízemelő-szerkezet az ostrom alatt használhatatlanná vált, helyreállításuk a kamarai adminisztráció idején pénz hiánya, de a kamarai adminisztráció hanyagsága miatt is, nem történt meg. Az 1711-ben, Eleonóra császárnő által kibocsátott, a szabad királyi városi kiváltságokat véglegesen biztosító privilégiumlevél a két vízművet a városnak adta át, de kötelezte a várost a kiváltságok alapján befolyt jövedelmekből ezek sürgős helyreállítására is.¹⁷⁷ A városi gazdálkodás állandó nehézségei miatt a helyreállítási munkálatok azonban igen nehezen indultak meg, 1714-ben a kancellária már sürgeti a munkálatok megindítását, s a következő években is egymást érik a vízművek kijavításának befejezését szorgalmazó leiratok.¹⁷⁸ A munkához végül tüzetesebben 1716-ban fogtak hozzá, a svábhegyi vízvezetékét Kerschensteiner Konrád jezsuita szerzetes és a dunai vízemelő-szerkezetet (a mai Lánchídfőnél) Caspar Jakab lakatosmester hozta rendbe. A két vízmű nagyjából 1718-ra elkészült.¹⁷⁹

Az egykorú források egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy a két vízmű helyrehozatala nagyon igénybe vette a városi pénztárt. A főkamarási számadáskönyvek szerint 1715-ben 1216, 1716-ban 1217, 1717-ben 2065, 1718-ban 5703, 1719-ben 3600 Ft-ot költöttek a vízművekre, s a továbbiakban is a karbantartás és a javítás általában 500 Ft-on felüli állandó kiadást jelentett évente. Buda, mint minden komolyabb vállalkozásánál, itt is kölcsönökhöz folyamodott. Az ilyen célra felvett kölcsönök sorát Zennegg Kristóf György budai kamarai inspektor 1715-ben folyósított 1500 Ft-os kölcsöne nyitotta meg.¹⁸⁰ Az 1721. évi királyi biztosi vizsgálatnál a tanács akképp nyilatkozott, hogy a két vízmű helyreállítása a városnak igen sokba került, és emiatt a város adósságokba keveredett.¹⁸¹ A vízművek kijavításával kapcsolatos költségeket tetézte még az is, hogy az építés ideje alatt a várbeli katonaság vízszükségletét a város tartozott vízfűvarozással ellátni. Ez a vízhordás elég tetemes összeget emésztett fel, a számadási könyvek 1714-ben 550, 1715-ben 2136, 1716-ban 1671, 1717-ben 2779, 1718-ban 1260, 1719-ben 787, 1720-ban 273 Ft vízfűvarozási kiadást tüntetnek fel, tehát nem sokkal kevesebbet, mint a vízművek helyreállítási költségei. A polgárság szerint az ilyen vízhordás napi 8,5 Ft-ba került.¹⁸²

Budának tehát elég sok baja volt a Várban székelő császári katonasággal és annak igényei miatt, bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a vízművek helyreállítása a városnak is elsőrendű érdeke volt. A Vár újjáépítésével, rendbehozásával kapcsolatos igények azonban a további években is súlyos kötelezettségeket róttak a városra. A Várnak és a királyi palotának 1715-ben, a kincstár költségén megindult újjáépítése anyagiak fogytán 1724-ben megakadt. A haditanács a budai várparancsnokon és a magyar kamarán keresztül megpróbálta a várost anyagi hozzájárulásra bírni. Daun gróf várparancsnok a beszállásolás alól való mentesítés ígéretével tett kísérletet a városnál. A város most már megelégedve az állandó közmunkákat, határozottan és erélyesen utasította vissza ezeket a próbálkozásokat. Kifejtette, hogy a város anyagi ereje

nagyon csekély ilyen teher elvállalására. Mégha a városnak annyi jövedelme volna is, mint amennyit a haditanács feltételez, akkor sem vállalhatna olyan kötelezettséget magára, amelyekkel a kincstár, a vármegyék anyagi ereje sem tud megbirkózni. Buda városi jövedelmei nem közmunkákra valók, hanem belső városi kiadások fedezésére, s arra sem elegendők. Hogy a tanács jól, vagy rosszul gazdálkodik, az a legmagasabb elbírálás alá tartozik, ezért a tanács a felelősséget vállalja. A Vár felépítésének terhe tönkretenné a polgárságot. A beszállásolás pedig — amint az eddigi gyakorlat is mutatja — nem szűnne meg, legfeljebb a beszállásoltak cserélődnének ki. A haditanács továbbra is próbálkozott, Buda válaszában felhozta a vízművek helyreállításának, a vízfordásnak, az 1723. évi tűzvésznek a kiadásait, s mindezekkel kapcsolatban a város súlyos eladósodását. Végül Buda 1725. január 27-én magához a királyhoz fordult panaszával, s ezzel ez az ügy be is fejeződött.¹⁸³

A bécsi hatóságok a visszafoglalás óta ismételten megpróbálták tehát a Vár helyrehozásának és újjáépítésének bizonyos költségeit a városra áthárítani. Az ilyenfajta igényeknek a végsőkéig való fokozását jelentette a haditanácsnak s a bécsi kamarának fent említett próbálkozása. A tanács és a városi polgárság határozott ellenszegülése is azt mutatja, hogy a bécsi körök a hűrt ilyen téren túlfeszítették. A város élete úgyszólván a katonaság befolyása és igényei ellen folytatott állandó küzdelemben telt el.

A városi magisztrátus hűtlen vagyongazdálkodása

A városi gazdálkodás súlyos helyzetének, az eladósodás okainak teljes feltárása céljából meg kell még vizsgálnunk azt is, milyen szerepe volt ebben a városi magisztrátus vagyongazdálkodásának, a városi jövedelmekkel való sáfárkodásának. A városi tanács gazdálkodása ebben a korban a polgárság és a városi magisztrátus közötti viszálykodások és a rendszerint ezek miatt lefolytatott királyi biztosi, kamarai vizsgálatok középpontjában állt. A polgárság és a tanács közötti ellentétek fő oka az volt, hogy a tanács önkényesen, a polgárság véleményének meghallgatása, érdekeinek figyelembevétele nélkül igazgatta a várost, kezelte a város jövedelmeit. A polgárságnak ama törekvéseit, hogy az az igazgatás és gazdálkodás menetét ellenőrizhesse, teljesen elnyomta, s ilyen szempontból számos esetben a városi kiváltságok intézkedéseivel is szembehelyezkedett. Megkönnyítette a tanács eme magatartását az a körülmény is, hogy Budán ekkor még nem volt olyan önkormányzati testület, amely a városi gazdálkodás ügyeibe beleszólhatott volna. Ilyen testület (a választott polgárság, százaskör) az ország majdnem minden városában működött ebben az időben. Budán ekkor e testület magját képező ún. külső tanács létezett csak, ezt a belső tanács nevezte ki, így a lakosság érdekeinek képviselője nem volt alkalmas.¹⁸⁴ A város lakossága, polgársága így lényegében nem sokat tudott a város vagyongazdál-

séről, nem lehetett áttekintése a jövedelmekről és a kiadásokról, pedig e jövedelmek jórészt az ő adóiból, a rá kivetett terhekből tevődtek össze, s ezeknek a terheknek mértékét döntő módon szabta meg a városi háztartás biztos vagy bizonytalan helyzete.

A városi tanács meglehetősen korlátlan hatalmának egyik forrása részben a XVIII. századi városi igazgatási szervezet volt. A városigazgatást vezető tanács állandó, a polgárság által életfogytiglan megválasztott tagokból, tanácsnokokból tevődött össze. A polgármestert és a bírót ugyan két évenként újból választották, azonban mindig csak a tanács-tagjai közül, s a lelépő polgármester és bíró továbbra is a tanács tagja maradt.¹⁸⁵ A tanács korlátlan hatalmát növelte ezenkívül az is, hogy nemcsak a külső tanácsosokat, hanem a város egyéb tisztviselőit (szindikusz, főkamrás, telekhivatali igazgató stb.), a külvárosi bírakat, esküdteket is ő nevezte ki, sőt ebben az időben az elhalálozás révén megüresedett tanácsnoki állásokat sem választás útján, hanem kinevezéssel töltötték be. Budán ilyen körülmények között egymás érdekeit támogató, sőt egymással rokonságban levő klikk kezébe került a hatalom, mely annak révén, hogy a városnak a kiváltságokat megszerezte, a város korlátlan urának, a budai kamarai adminisztráció jogutódjának képzelte magát. E klikkel szemben szintén befolyásos és gazdag városi polgárokból álló csoport állott, mely egyelőre ugyan a város vezetéséből kimaradt, de az abban való részvételért, főleg a kiváltságok biztosította önkormányzati jogai (a tanács választásának, a városi gazdálkodás ellenőrzésének, az adóterhek szétosztásának joga) alapján az uralmon levő tanácsi klikk ellen szívós harcot indított meg. Támogatta ezt a küzdelmet a város nem polgárjogú, szegény lakosságának széles tábor, amely a zsarnokoskodó, megvesztegethető, pártosan bíraskodó, fennhéjázó s a súlyos terheket főleg a lakosságra áthárító magisztrátussal szintén mélységesen elégedetlen volt.¹⁸⁶

A tanácsellenes párt nem csinált titkot abból, hogy véleménye szerint a tanácsbeli urak a felelőtlen, helytelen gazdálkodáson felül még meg is lopják a várost, s ez az oka a város eladósodásának, a túlságos nagy terheknek. Ilyen véleményének főleg 1710 után adott hangot a kancelláriához eljuttatott emlékiratokban, de főleg a tisztújítás alkalmával leküldött királyi biztosok előtt. A magyar kamara és a magyar kancellária a polgárság és a tanács között állandóan fokozódó ellentétek miatt gyakran kényszerült királyi biztosok leküldésére. A királyi biztosok szinte évenként megismétlődő látogatásának fő oka azonban az volt, hogy Buda a reá kirótt adókat és egyéb terheket igen rendszertelenül fizette, sőt többször képtelen volt ezek kifizetésére. A királyi biztosok főleg ilyen szempontból vizsgálták meg a városi gazdálkodás helyzetét és a tanács vagyonkezelését.

A városi tanács a polgárság és a királyi biztosok folytonos vádjai, vizsgálatai következtében tulajdonképpen két tűz közé szorult. Ennek ellenére igen soká tudta leplezni a nyilvánvaló visszaéléseket, ügyesen a kuruc pusztításokra, a pestisre, az árvízre, egyéb elemi csapásokra

hivatkozott, s nagyobb ellenállás esetén ajándékokkal, borral csitította a kamara vagy a kancellária tisztviselőinek haragját. Jellemző eset erre pl. 1715-ben a gyors pénzszerzés céljából a kiváltságok rendelkezései ellenére polgárrá felvett rácok esete. A városi tanács 100 Ft discretiót ígért a kamara alelnökének, ha a rácok polgárrá való felvételét jóváhagyja.¹⁸⁷ A discretio különben is a város rendszeres, a számadáskönyvekbe felvett kiadási tétele volt.

A városi polgárság először 1711-ben vádolta komolyabb formában a tanácsot a pénzügyek gyanús kezelésével. Megjegyezte pl., hogy Sauttermeister Frigyes volt polgármester hitelezett a városnak, s a kölcsönöket tanúsító számadási kivonatokat ő maga mint polgármester hagyta jóvá, tehát saját maga ügyében gyakorolt hatósági funkciót.¹⁸⁸ A következő évben Zennegg Kristóf György királyi biztos gyanúsította meg súlyosan a tanácsot, amikor kimondta, hogy a várost nem a császár, hanem saját urai tették tönkre. Zennegg egyébként is nagyon ellenségesen viselkedett a tanáccsal szemben, 1710-ig ugyanis az akkor megszűnt budai kamarai adminisztráció vezetője volt, s így nem jó szemmel nézte Buda szabad királyi városi rangra történt emelését. Ki is jelentette, hogy Buda nem egészen jogszerű módon jutott a kiváltságokhoz (per fas et nefas). Jó alkalmat látott tehát a vizsgálatnál arra, hogy a városi tanácson üssön egyet. A tanács fel is jelentette őt a magyar kancelláriánál, hogy a magisztrátussal még a régi kamarai stílusban (nach alten Cameral Stylo) beszél.¹⁸⁹ Zennegg eme véleményéből az szűrődik ki, hogy szerinte Buda a kiváltságok megszerzésével kapcsolatos kalandos vállalkozások miatt jutott súlyos gazdasági helyzetbe.

A további években, főleg az 1715. és az 1717. évi tisztújítás alkalmával hangzott el sok panasz a városi tanács ellen. A polgárság az 1715. május 2-án kelt panaszbeadványában többek között azt kifogásolta, hogy a tanács tagjai adómentességet élveznek, a tanácsban két sógor és két fivér van, a gyakori küldöttségek a városi pénztárt módfelett megterhelik, a tanács a polgárság tudomása nélkül vesz fel kölcsönöket, s a polgárság nem tudja, mire fordították a kölcsönvett összegeket. Kifogásolták továbbá, hogy a tanács alacsony kamatra kölcsönveszi az árvapénzeket, a polgárokat katonai szállásadásra és kvártélypénz fizetésére is kötelezi. Túl magasnak vélték a városi tisztviselők számát és a fizetéseket. Az 1717. évi tisztújítás alkalmával a királyi biztos jelentés beszámol a tanács elleni kifogásokról. A jelentés szerint a helytelen gazdálkodás és a polgársággal való rossz bánásmód az ellentétek fő oka. A polgárság teljesen ki van zárva a város ügyeinek intézéséből, a tanács csupán a saját érdekeinek megfelelő rendelkezéseknek szerez érvényt. A sörvámot a tanács nem kórházi célokra fordította, a vízműveket nem a telekkönyvi jövedelmekből, hanem a lakosság különadójából állította helyre. A hadiadó címén beszedett összegnek csak a felét fizették a hadipénztárba.¹⁹⁰ A polgárság szóvátette a folyton emelkedő adósságok ügyét is, Zennegg királyi biztos pedig hosszú faggatás alá vette a tanácsot a városi gazdálkodás részleteinek kivizsgálása céljából. A tanács a sok-

szor kellemetlen kérdésekre immel-ámmal, leplezett vagy nem leplezett sértődöttséggel, sőt ingerültséggel válaszolt.¹⁹¹ A számadáskönyvek — a királyi biztos szerint — tele vannak különféle megtévesztő, jogtalan, nagy összegű kiadásokkal, s a lehető legnagyobb összevisszaságban tartalmazzák a különféle tételeket.¹⁹²

A polgárság panaszai, a királyi biztosok kifogásai ellenére a magyar kamara és a kancellária kb. tíz évig nem tett komolyabb intézkedéseket a városi igazgatás és gazdálkodás ügyeinek a rendezésére. Az erélyes beavatkozást pedig tovább halogatni nem lehetett, mert a tanács és a polgárság, a céhek között a viszályok annyira elfajultak, hogy a város két pártra, egy tanácsira és egy polgárira szakadt. Ezeknek a fejleményeknek a hatására a magyar kamara végre elhatározta magát a városi tanács elleni tüzetes vizsgálatra, s rendkívüli időben (tehát nem tisztújítás alkalmával), 1722. november havában báró Maholányi Tamás és Jeszenszky István kamarai tanácsosok személyében királyi biztosokat küldött ki Budára. A királyi biztosoknak elsősorban a város igazgatása körüli belső ellentéteket, majd a városi gazdálkodást kellett alaposan megvizsgálniuk. A város igazgatása körüli bajok fő okát abban látták, hogy a polgárság eddig nem vett részt kellő mértékben a tanács megválasztásában és a gazdálkodás ellenőrzésében. E bajokat úgy szüntették meg, hogy 1722-ben létrehozták, más városok mintájára, a választott polgárság intézményét, s erre ruházták a tanács megválasztásának, a lakosság ügyei képviseletének, a városi pénzügyek ellenőrzésének a jogát. A városi háztartás megfelelő ellenőrzésére elrendelték, hogy a városi számadásokat ezentúl a választott polgárság tagjaiból és tanácstagokból álló vegyes bizottság elé kell terjeszteni, utána vizsgálja felül azokat a tanács, a számadóknak végleges felmentését azonban csak a királyi biztos adhat. Rendezték továbbá a hadiadó különkezelésének ügyét, az adó-kivetést. Meghagyták a tisztviselői fizetéseket, azonban leszállították a különjárandóságokat, s korlátozták a városi alkalmazottak adómentességét. Részletesen szabályozták a tisztújítást, megtiltották, hogy a tanács tagjai számadói tisztet lássanak el. Elrendelték az árvaügyek intézésének és az igazságszolgáltatásnak újabb reformját, intézkedtek a magyar nyelv megfelelő oktatása ügyében stb.¹⁹³

Az 1722 novemberében, majd az 1723. évi tisztújításra leküldött királyi biztosoknak (mindkét esetben báró Maholányi és Jeszenszky kamarai tanácsosok) kétségtelenül legfontosabb feladatuk a gazdálkodás megvizsgálása s annak megállapítása volt, mennyiben felel meg a valóságnak a polgárságnak s az eddigi felsőbb hatósági vizsgálatoknak az a vádja, hogy a tanács felelőtlenül, rosszul gazdálkodik, sőt meglopja a várost. Amint a királyi biztosoknak a kamarához és ennek alapján a kamarának a kancelláriához intézett jelentéséből látható, a vizsgáló közegek meglehetősen alapos munkát végeztek, s tanácsot ért vádak — sajnos — beigazolódtak. A királyi biztosok munkájukat először 1722. november 20-án kezdték el, s az eljárásukról szóló jelentés egy kötetnyi iratanyagot tesz ki. (Ezt 1723. március 11-én küldték el a kancelláriá-

nak.) A jelentésben a királyi biztosok mindenekelőtt azt emelték ki, hogy a városi számadásokat teljes rendetlenségben és zavaros állapotban találták. Ezekből a számadásokból a városi bevételek fajait és mennyiségét megállapítani nem lehetett, úgyhogy külön kellett összeállítani a város jövedelmi forrásait. Az így összeállított jövedelmekkel kapcsolatban a tanáccsal közölték megjegyzéseiket, de erre a tanács válasza annyira homályos volt s annyira nem segített a nehézségek megoldásában, hogy e zavaros összeviSSzaság útvesztőiben a bizottság a bevételek és kiadások megállapításának munkájában képtelen volt előrehaladni. Épp ezért az 1717—21. évi számadások megvizsgálását a legközelebbi tisztújításra halasztották el, hogy addig a számadásokat a megfelelő számadók hozzák rendbe és azokat a megfelelő mellékletekkel is lássák el.

A jelentés beszámol a polgárságnak (communitas) a tanács ellen felhozott több súlyos vádjáról. Többek között arról, hogy a tanács tagjai nem elégszenek meg az esetről esetre befolyó mellékes, irodai bevételekkel (accidentia), hanem még a városi jövedelmekből is részesülnek, s ezek a jövedelmi források nem a városnak, hanem a tanácstagoknak hoznak hasznot. Ezért a tanácstagoknak kisebb fizetéssel kellene megelégedniök, s a mellékes jövedelmek közül csupán a bírságokkal. A városi tanács ezzel szemben ragaszkodott meglehetősen nagy összegű mellékeseihez, amit borban, sörben, disznóban, tűzifában kapott meg, mert szerinte ezeket az 1718. január 17-i tanácsülés határozata alapján a communitas jóváhagyta. A polgárság szerint azonban a határozatot nem a communitas (a város közönsége, a polgárság egyeteme) hagyta jóvá, hanem csak a külső tanácsnak a magisztrátussal tartó 17 tagja. A királyi biztosok megállapították, hogy a mellékes jövedelmek kb. 7000 Ft-ot tesznek ki évente. Ez nem egyszer felülmúlta a rendes tiszti fizetések évi összegét. A fizetésekre a pénztár pl. 1720-ban 5070, 1721-ben 7205, 1722-ben 5614 Ft-ot adott csak ki. A fizetések körüli visszaélések megszüntetése céljából egyelőre azt rendelték el, hogy további szabályozásig a tanácstagok vegyék fel fizetésüket és természetbeni járandóságukat. Adómentességet csak 6 negyed szőlő és lakóházaik után élvezzenek. A bírságok, caducitasok s egyéb rendkívüli jövedelmek felvételétől pedig tartózkodjanak.¹⁹⁴

A tanács visszaéléseiről a királyi biztosok az 1723. évi tisztújításról beszámoló 1723. december 31-i jelentésükben tájékoztatták a kamarát, illetve a kancelláriát. Eddig ugyanis befejezte munkáját az 1717—21. évi városi számadások átvizsgálására és ellenőrzésére kirendelt városi bizottság. Ennek alapján részletes áttekintést nyertek a bevételekről és kiadásokról, megállapították az indokolatlanul kiadott összegeket, mindazokat a károkat, amelyeket a városi tanács az említett években okozott a város számára.

A jelentés szerint a tanács legszembevetőbb visszaélései a következők voltak: Először is az álláshalmazások. Egy személy több állást töltött be s ezért több fizetést is vett fel. Így pl. Dillmann Sebestyén egyszerre húzott tanácsnoki és főkamarási fizetést. Wolff Gáspár tanácsnok

és kórházi gondnok volt egyszerre. Keppeler Rüdiger Gáspár pedig bíró, tanácsnok és telekhivatali prefektus volt egy személyben, így három fizetést kapott. Általában a tanács majdnem minden tagja legalább két fizetést biztosított magának.

Nagy visszaéléseket tapasztaltak a városi szőlők és a bortermés körül. A szőlőkre a tanács évente több mint 500 Ft-ot költött, ezzel szemben a bortermés arra sem volt elegendő, hogy a tanácsnokok és a városi tisztviselők deputatumát (természetbeni járandóságok) kielégítse. Nem lévén a városi pincében elegendő bor, a borjárandóságot a tisztviselők pénzben vették fel, egy akót azonban 5—6 Ft értékben számoltak el, holott a bor ára 1 és 1,5 Ft-nál több nem igen volt. Ajándékokra, jutalmakra szánt borokat a polgármester és a bíró pincéjéből vettek meg, s egy akó borért 10—15 Ft-ot is elszámoltak.

A jutalmak ügyében a tanács felfelé s önmaga felé is nagyon bőkezű volt, úgyhogy ez a városnak rengeteg pénzét nyelte el. Hasonlóan pazarlás folyt az útiköltségek és a kiküldetési díjak terén is. A tanácstagok olyankor is felvették a napidíjat, amikor Pestre mentek üdvözölni a kollégákat névnap vagy születésnap alkalmával.

A város adósságai körül a legnagyobb zürzavarok voltak. A felvett kölcsönökről semmiféle kimutatás sem állott rendelkezésre, úgyhogy egy kancellistával kellett ezeket külön jegyzékben összeállíttatni. Sok kölcsönről nem lehetett megállapítani, hogy mikor, milyen célra, milyen kamatra vették fel, ami mögött persze nagy visszaélések rejtőzhettek.

A legnagyobb méretű visszaéléseket a városi sörháznál fedezték fel. Megállapították, hogy a városi sörháznak 1717—18-ban a megvett árpakészletből összesen 67 205,5 akó sört kellett volna főznie, holott a sörfőző csupán 40 843 akó főzését mutatta ki. Az elmaradt 26 362,5 akó sör (akónként 1,5 Ft-jával) révén 39 543 Ft 45 kr kár érte a várost. A bizottság, mivel az árpa különféle minőségű volt s nem egyformán adta a sört, ezt a kárt csupán 26 004 Ft-ban állapította meg. Így is a sörházi visszaélések kerültek az első helyre a visszaélések listáján. Ezeket az üzelmeket a sörfőzővel kötött szerződéssel leplezték, akit a szerződésben csak kb. 40 000 akó sör leadására köteleztek, a többlet a sörfőzőé és a tanácstagoké maradt, s ezt saját zsebükre eladták. Annak ellenére, hogy a sörfőző csak 40 843 akó főzését mutatta ki, a szállító jegyzéke szerint csupán Buda területén 45 571 akó sört adtak el az említett években városi sör gyanánt.¹⁹⁵

Megállapították a királyi biztosok azt is, hogy általában igen ritkák a számadások hiteles mellékletei. A polgárokat mértéktelenül megadóztatták, hogy a tanácsbeliek adómentessége biztosítható legyen. A természetbeni kiadásokról egyáltalán nem vezettek számadásokat. A magisztrátusnak mindig volt pénze a saját felesleges pénzügyi műveleteire, de a kamatokra, a kézművesek fizetésére alig. A tanács megvett egy házat 5300 Ft-ért és néhány év múlva ugyanazt eladta 1025 Ft-ért. Drága pénzen megvásárolták a Sárosfürdőt, s csupán 180 Ft évi bért kapnak érte.¹⁹⁶

A vizsgáló királyi biztosok tehát az 1717—21. évi számadásokban tekintélyes összegű, a várost megkárosító, nem indokolt kiadásokat találtak. Mivel a kiadásokért a tanács volt felelős, kimondották, hogy a tanács köteles ezeket megtéríteni. A nem indokolt kiadások a legfontosabb számadási ágazatokban pl. a következők voltak: ¹⁹⁷

A főkamarási számadásoknál	9865 Ft	33,5 kr
Az alkamarási "	3427	" 15 "
A telekkönyvi "	163	" 23 "
A kórházi "	301	" 58,5 "
Az adóhivatali "	868	" 49 "
A szegényházi "	4	" — "
A tanácsnokok által jogtalanul élvezett adómentesség	1009	" 35 "
A Freydenberg-féle per költségei	6134	" 15 "
A Kurtz-féle ingatlanok megvétele miatti per	7658	" 48 "
A sörházi visszaélések	26004	" 59 "
A söradóval elkövetett visszaélések	3049	" 39 "
A sörházi számadásoknál mutatkozó hiány	1252	" 59 "

A vizsgáló bizottság végeredményben az öt év számadásaiból 59 762 Ft hiányt állapított meg. (A fenti kimutatás végösszege ennél valamivel kevesebb.) Valószínű, hogy hasonló eljárással az 1717 előtti számadásokban is kisebb-nagyobb hiányokat lehetett volna találni. A várost megkárosító kiadásokért a felelősséget egyelőre pontosan megállapítani nem tudták. Addig, amíg ez megtörténik, a tanács tagjainak vagyonát zár alá helyezték. A kamara e súlyosan terhelő tények ellenére sem kívánta a városi tanács elmozdítását, csupán azt, hogy szigorú rendszabályokkal az igazgatás és gazdálkodás rendes és becsületes vite-lére szoríttassék. ¹⁹⁸

A tanács és a polgárság közötti harcban tehát a polgárság az 1722—23. évi vizsgálatok alkalmával fényes győzelmet aratott, bár a tanács számára egyelőre csak kilátásba helyezett büntetés nem mondható túlságosan súlyosnak. A királyi biztosok intézkedései elsősorban Vánossy Ferenc főbíró ellen irányultak, aki a polgárság és a királyi biztosok véleménye szerint egyaránt a visszaélések fő okozója volt. Valóban a budai közállapotok romlása 1711 után időben is Vánossy működésével kapcsolódik össze. Vánossyt, mint jogi szakembert (Juris utriusque licentiat), 1711. július 1-én alkalmazta a tanács szindikusnak. ¹⁹⁹ Már az 1717. évi királyi biztosi vizsgálat alkalmával sok volt a panasz ellene. Összeférhetetlen, fennhéjázó, zsarnokoskodó, haszonleső természetével nemcsak a polgárság soraiban, hanem magában a tanácsban is súlyos viszályokat okozott. Budán idegen (német) jogszokásokat és rendszabályokat vezetett be, mint jogász magánügyeket is vállalt. A polgárság

tudta nélkül pert indított a pestiek ellen a budai szőlők után fizetendő porció miatt, s ezzel a várost sok felesleges kiadással terhelte meg. Jogtudományi doktorságára hivatkozva a tanácsban is korlátlan érvényt szerzett akarátának. Kapzsiságára jellemző, hogy mint jegyző (szindikusz) a legkisebb ügyekért is irodai taksát kért.²⁰⁰ Ő volt egyébként Baiz János Keresztély polgármesterrel együtt a sörházi visszaélések egyik főszereplője, ugyanis ők ketten voltak a városi sörház igazgatói. A királyi biztosok meg is jegyezték 1723-ban, hogy mindketten szegényen jöttek Budára, azóta pedig meggazdagodtak.²⁰¹ Vánossy ezenkívül merész ember is volt. 1718-ban pl. kijelentette, hogy a császár nem parancsol Budán, császári rendelet ide, császári rendelet oda, a városi tanács úgy cselekszik, ahogy azt jónak véli.²⁰² A polgárság vezetői igen rossz véleménnyel voltak róla, Matthy szószóló pl. 1723-ban kijelentette, hogy minél nagyobb gazember, annál nagyobb a szerencséje.²⁰³

A városi tanács, Vánossyval az élén, mindent megtett azért, hogy a magisztrátust elmarasztaló kamarai határozatokat megváltoztassa. Az agyafúrt Vánossyt 1723 végén már Bécsben találjuk. A kamara írja a kancelláriának, hogy Vánossy és Mayerberg Ferenc tanácsnok, nem elégedvén meg a királyi biztosok működésével, a városi communitas tudta nélkül Bécsbe, a kancelláriához mentek ahelyett, hogy a királyi biztosok üdvös intézkedéseit végrehajtanák, amivel a rend és nyugalom helyreállhatna végre Budán. A magyar kamara kéri a kancelláriát, hogy Vánossykat ne fogadja, hanem börtönbüntetés terhe mellett küldje őket vissza, nehogy a szegény város bécsi tartózkodásuk és manipulációik miatt újabb költségekbe keveredjen.²⁰⁴ A küldöttség 1724 júliusában és szeptemberben is Bécsben van, a császári kamarával is tárgyalnak, most a magyar kancellária ír át a császári kamarának Vánossy hazaküldése ügyében. Közben Budán nagy volt a felháborodás, szeptemberben a visszatérő Vánossy megvédésére katonaságot rendel ki a kancellária.²⁰⁵

Vánossy valóban rendkívüli ügyességéről és agyafúrtságáról tett tanúságot, mert a vizsgálatokat véglegesen lezáró 1727. május 5-i kancelláriai rendelet, valószínűleg az ő közreműködése folytán, megváltoztatta az 1723. évi királyi biztosi intézkedéseket. E rendelet szerint a városi tanács a Buda visszafoglalása óta folytatott gyakorlat szerint gazdálkodott, amit sohasem kifogásoltak, s a város jövedelmeit kimutathatólag magáncélokra nem használta fel. A tanács gazdálkodása tehát a városnak kárt nem okozott, ezért a tanács tagjai kártérítésre nem kötelezhetők. A számadóknak meg kell adni a végleges felmentést, s a tanács tagok vagyona a zár alól feloldandó. A város adósságai — a rendelet szerint — nem a tanács helytelen gazdálkodásából keletkeztek. A kölcsönöket az országgyűlési taksára, a Kurtz-féle ingatlanok, a darmstadti hercegi sörfőző megvételére kellett felvenni. Vánossyt ellenfelei igaztalanul vádolták, ezért bocsánatot kell tőle kérniök. A tanács ellen támadó polgárok ügyében pedig Pest, Esztergom, Székesfehérvár 2—2 tanácsnokból álló városközi bíróság hozzon ítéletet.²⁰⁶

Amint a kancelláriai rendeletből kivehető, a tanács sajátmaga tisztázására, rendkívül ügyesen, főleg azokat az indokokat hozta fel, amelyek valóban közreműködtek Buda eladósodásában. A sörfőző megvétele, a birtokok vásárlása, az adóterhek miatt felvett kölcsönök tényleg nem voltak a tanács rovására írhatók. Kétségtelen az is, hogy az 1723. évi vizsgálatoknál a tanács ellen felindult polgárokból álló számadás-vizsgáló bizottság meglehetősen szigorúan járt el az indokolatlan kiadások megállapításánál. A kancelláriai határozat azonban mégis helytelen és igazságtalan volt, mert a város tönkremenésében, eladósodásában a városi beneficiumok visszavásárlásának költségei és a súlyos adóterhek mellett a tanács felelőtlen gazdálkodása, hűtlen vagyonkezelése is közreműködött. Ezt a további események teljesen igazolták.

Buda magisztrátusa nem tanult a történetekből, hanem Vánossyval az élén, akit érdemeiért 1727-ben polgármesternek is megválasztottak, tovább folytatta bűnös üzemeit. Közben persze a választott polgárság sem nézte tétlenül a dolgokat. A kamarának tudomására jutott, hogy a városi számadásoknál 1724-től kezdve megint súlyos mulasztások történtek, az ellenőrzéseket nem tartották meg. Az 1724—30. évi számadások megvizsgálására a választott polgárságból ellenőrző bizottságot küldtek ki, ennek a munkáját azonban a tanács megakadályozta, úgyhogy a bizottság működését csak az 1732. december 22-i királyi rendelet szigorú utasítására tudta érdemben megkezdeni. A vizsgálat 1733. június 29-én fejeződött be és a számadásokban nagy hiányokat és hátrálékokat talált. A tanácsot kétszer is a hiányok megmagyarázására, indokolására hívták fel, a tanács a magyarázattal azonban adós maradt.²⁰⁷

A város korrupt vezetősége a felelősségre vonást most már nem kerülhette el. A magyar kamara 1737-ig a vizsgálatot befejezte, a királyi ítélet kihirdetésére 1737 októberében került a sor. A városi tanácsnak nemcsak az újabb, hanem régebbi bűneiért is bűnhődnie kellett. A kormányhatóságok, végre ráébredvén a Budán történt események nem mindennapi jelentőségére, kemény és emlékezetes megtorlásra szánták el magukat. A királyi ítélet végrehajtására a kancellária magát a magyar kamara elnökét, gróf Erdődy Györgyöt küldte le, a királyi biztos személyével is kifejezésre akarván juttatni az eljárás komolyságát és jelentőségét. A kamarai elnök szeptember 30-án érkezett Budára és az ügy fontosságát kidomborító külsőségek mellett október 3-án hirdette ki az ítéletet a polgárság képviselői és a tanács előtt. A királyi ítélet mindenekelőtt azt emelte ki, hogy Budán a polgárság és a tanács közötti viszálykodások és ellentétek, a tanács visszaélései oly nagy méreteket öltöttek, hogy azok már nemcsak a király és a kormányhatóságok előtt, hanem az egész országban ismeretessé váltak. Ezért a királyi biztos és az egyéb rendeleteket semmibe vevő városi magisztrátusnak a megbüntetését rendelték el. Az ítélet a tanács visszaéléseit csak sommásan tartalmazza, azonban ebből is kiderülnek a tanács főbb bűnei. A városi tanács először is rosszul gazdálkodott. Felsőbb rendelkezések és tilalmak ellenére önhatalmúlag, jogtalanul vett fel napidíjakat és útiköltségeket. Indokolatlanul engedte

el a hegyvámot és a szüreti adót. Teljesen elhanyagolta a számadások vitelét, s emiatt nagy hátralékok keletkeztek. A város régi adósságait nemcsak hogy nem törlesztette, hanem a kamara tudta és beleegyezése nélkül újakat vett fel, s annyi adósságot halmozott össze, hogy ezzel a városnak sok ezer forint kárt okozott. A bíraskodás terén is súlyos mulasztások terhelték a tanácsot. A periratokat a bírói taksa lefizetése után, sőt rendeletekre sem küldték tovább, az ügyek elhúzásával sok peres fél kárt szenvedett. E visszaélések miatt a királyi rendelet az egész tanácsot megfosztotta állásától, s kötelezte a városnak okozott károk megtérítésére. Az ítélet külön kitért a főbűnös Vánossy Ferencre, aki ekkor tanácsnok volt. Vánossyt, aki juttatásokkal és megfélemlítéssel az egész tanácsot a maga pártjára állította s ezzel a közügyeket úgy intézte, mint a sajátjait, a fenti büntetésen felül még az összes városi hivatalok viselésének jogától, sőt az összes városi jogoktól is örökre megfosztották.²⁰⁸ Az ítélet kiirdetése után az állásától megfosztott tanácsot a városháza terméből kiutasították, s a királyi biztos a jelenlevő polgársággal új tanácsot választatott meg.²⁰⁹

A régi tanács által okozott károk megállapítása már az új tanács kötelessége lett. A királyi biztos felügyelete alatt ehhez a munkához hivatalba lépése után rögtön hozzá is fogott. A kiküldött számvizsgáló bizottság először is megvizsgálta a jogtalanul felvett fizetések, a kiküldetési díjak és adósságok ügyét. A királyi biztos a városnak sok kárt okozó Városmajort és a Kurtz-féle ingatlanokat el akarta árvereztetni.²¹⁰ Végeredményben az elmozdított tanács által okozott károkat 15 439 Ft 19 kr-ban állapították meg, tehát jóval kisebb összegben, mint 1723-ban. Ebből az összegből 1738. január 17-ig 10 225 Ft 25 kr-t, illetve 1749-ig 11 588 Ft-ot hajtottak be. A megállapított kár teljes összegéhez a város azonban sohasem jutott hozzá, mert egy 1749. évi királyi rendelet alapján az elmarasztaltaknak, illetve örököseiknek a hátralevő összeget elengedték, sőt a már befizetett 11 588 Ft-nak a felét is visszajuttatták. Az elmozdított tanácsnak tehát sikerült ismét, ha nem is megváltoztatni, de legalább enyhíteni a kirótt büntetést.²¹¹

Az 1737. évi vizsgálat a visszaélésekben nemcsak magát a tanácsot (polgármester, bíró és tíz tanácsnok), hanem úgyszólván az egész magisztrátust bűnösnek találta. Emiatt a magisztrátust feloszlatták, elbocsátottak néhány kancellistát, több hegymestert, szolgát, éjjeli őrt és darabontot.²¹² Az árvapénzeknél és adóhivatalnál nagyobb szabású sikkasztásoknak jöttek a nyomára. Göltl János árvaszámtartót már az 1737. októberi királyi biztosi látogatás előtt felszólította a tanács, hogy számoljon el az árvapénzekről. Göltl a felhívásnak nem tett eleget, ezért még 1737-ben elmozdították állásából. A vizsgálat Göltl ügyében 1742-ig tartott. Buda 1742. március 31-én jelentette a kancelláriának, hogy Göltl árvahivatali prefektus az árvapénzekből 1731-től 1738-ig 1454 Ft-ot fordított saját céljaira és ezért börtönbe vetették. Ezen felül porcióval, telek-könyvi tartozásokkal és szőlőjének megművelésére a városi pénztárból kölcsönvett összeggel is adós maradt a városnak, ezekkel együtt tarto-

zása 1607 Ft-ra növekedett. Kártérítés céljára minden vagyonát lefoglalták, az eladott ingóságok nem is voltak elegendők a fenti összeg fedezésére.²¹³

Még a régi tanács indított eljárást hűtlen pénzkezelés miatt Fridl Antal adószedő ellen. A Göltl és Fridl ellen indított vizsgálatokkal a hasonló visszaélésekben később szintén elmarasztalt városi vezetőség — úgy látszik — érdemeket akart szerezni a városi gazdálkodás viszonyait épp ekkor vizsgáló kormányhatóságok előtt. Ezért Fridl Antalt az adószámadásokban tapasztalt hiányok miatt már 1737 áprilisában börtönbe vettette.²¹⁴ Az 1729—34. évi adószámadások átvizsgálásakor ugyanis kitűnt, hogy Fridl 10 179 Ft-tal nem tudott elszámolni. Ebből 3723 Ft Fridl hanyagsága miatt behajtatlan hátralék, 6456 Ft pedig a hiányzó összeg volt. A sikkasztó adószedő egészen haláláig a börtönben maradt. A magyar kancellária 1741-ben érdeklődött a Göltl és a Fridl-ügy iránt, Buda ekkor közölte, hogy a Göltl-ügy még nem nyert befejezést, de Fridl már a túlvilágon számol be tetteiről, mert 1741. december 8-án meghalt. Örökösei 1742-ben kérték a hátramaradt vagyonból a város kielégítése után örökrészük kiadatását.²¹⁵

A hivatali visszaélések és sikkasztások nem tartoztak tehát a ritkaságok közé Budán ebben az időben. Az adókkal, egyéb terhekkel, természeti csapásokkal sújtott városnak 27 évig kellett arra várnia, hogy a város vagyonát elherdáló magisztrátusától megszabaduljon. Nem kétséges, hogy az előbb felsorolt visszaéléseknek nagy része volt a város eladósodásában, bár eztösszecszerülleg pontosan kimutatni nem lehet. A kormányhatóságok végeredményben sem az 1722—23. évi, sem pedig az 1737. évi vizsgálat alkalmával nem jártak el elég szigorúan a városi tanáccsal szemben. Az első esetben az összes kártérítést, az 1737. évi vizsgálat után pedig a kártérítés kétharmadát elengedték. A hivataluktól megfosztott tanácstagok közül egynehány erkölcsi elégtételt is kapott, mert az 1737-ben elbocsátott tanácstagok közül Dillmann Sebestyént és Sauttermeister Józsefet 1739-ben újból tanácsnokká, sőt Sauttermeister 1741-ben polgármesterré is megválasztották.²¹⁶ Igaz, hogy ezek nem is annyira a visszaélésekben való részvételük, mint inkább a dolgok elhallgatása miatt kerültek kollégáik sorsára. Mi fékezte a kancelláriát és a kamarát a büntetések teljes szigorral való végrehajtásában, arra az egykorú források nem adnak tájékoztatást. Nyilván közrejátszottak ebben a tanács egyes tagjainak kitűnő összeköttetései, a bőséges ajándékok, de ezek mellett az is, hogy a város eladósodását mindig meg lehetett indokolni olyan objektív tényekkel, mint amilyeneket a városra kivetett adók, katonai terhek, vagy a jövedelmi források elvétele jelentettek a városi gazdálkodás számára. Ezeknek a felmentést biztosító körülményeknek a fedezete mellett a városi magisztrátus majdnem három évtizedig meglehetősen szabadon folytathatta üzemeit Budán.

Felmerülhet még az a kérdés is, mi lehetett az oka annak, hogy a XVIII. század első felében Buda vezetése éppen ilyen korrupt tanács kezébe került. A már eddig felsorolt indokok, tehát a városi kiváltságok

megszerzésével kapcsolatban a tanácsnak jutott hatalom, 1723-ig az ezt fékező választott polgárság hiánya, vagy a tanácsnoki tisztségeknek és egyéb városi hivataloknak holtig való viselhetése, nem elegendő a Budán történt események teljes megértéséhez. Mindehhez hozzájárultak a várost vezető egyének személyi tulajdonságai, jellemvonásai is. Ismeretes előttünk az, hogy a töröktől visszaszerzett területekre jövő császári tisztek, kamarai tisztviselők Magyarországot mennyire a gyors vagyonszerzés, a harácsolás honának tekintették. Sok kétes jellemű szerencsevadász özönlött el a számtalan lehetőséget kínáló magyar vidékeket. Ezek az újjászervezés, újjátelepítés zavaros, ki nem alakult viszonyai között bátrabban nyúltak meg nem engedett módszerekhez. Ez a mentalitás a Budára jött új telepesek egy részét is megfertőzhette. A kamarai tisztviselők a török uralom után buzgón gondoskodtak saját jövedelmeik növeléséről; a hatalmat a kamarai adminisztrációtól átvevő városi tanács — úgy látszik — ilyen szempontból is az adminisztráció örökösének érezte magát. A saját érdekeit mindenek elébe helyező, pénzsóvár hivatalnok egyik típusa volt Vánossy Ferenc, de a többiek sem vetették meg a könnyű vagyonszerzés lehetőségét. Baiz János Keresztély polgármester pl. 1711-ben összeveszett a tanáccsal és lemondott hivataláról. Szolnokra ment el kincstári gabonabiztosnak, később azonban visszajött, s újból a tanács tagja, majd polgármester lett.²¹⁷ Budán — úgy látszik — jobban megtalálta számításait. Bár 1726-ban meghalt, az 1737. évi vizsgálat alkalmával őt is elmarasztalták s a városnak okozott károkat özvegyének kellett megtérítenie.²¹⁸ Még az aránylag eléggé megbecsült Keppeler Rüdiger Gáspár sem mentesült a visszaélések vádjától. Keppeler 1695-től kezdve számos városi tisztséget töltött be, volt árvaszámtartó, alkamarás, telekhivatali prefektus, jegyző, író, helyettes polgármester, már 1711-ben a tanács tagja lett. A polgárságból kirendelt számadási ellenőrök 1732-ben az ő telekhivatali igazgatósága idején vezetett telekkönyvi számadásokban is 4547 Ft hiányt találtak. Keppeler a számadásvizsgálókat bepanaszolta a tanácsnál. A tanács, e régi tagjának gyanúsítása miatt, erőlyesen kikelt az ellenőrző bizottság ellen. Kijelentette, hogy Keppeler mindig a legbecsületesebben és a legpontosabban vezette a számadásokat, ő róla senki sem mondhatja, hogy hűtlenül kezelte a város pénzét, s hogy ebből bármit saját céljaira fordított volna. Épp ezért megértik Keppeler fájdalmát emiatt, hogy őt az egyoldalúan, jogtalanul kijelölt vizsgáló bizottság — nem tudni, milyen okból — a fenti összegben elmarasztalta.²¹⁹

Az adósságok kifizetése.

A városi jövedelmeket kisajátító bécsi gazdasági politikának, a különféle adóknak és katonai terheknek, a városi magisztrátus visszaéléseinek és hűtlen vagyonkezelésének ismertetésével bemutattuk Buda török hódoltság utáni történetének ama jelenségeit, amelyek a városi

gazdálkodás válságának és a város eladósodásának tényleges okozói voltak. A török uralom örökségeként az országban uralkodó fejletlen gazdasági viszonyok még fokozták e három tényező hatását a városi gazdálkodás körülményeinek kedvezőtlen alakulására. A további eladósodásnak 1737 után gátat vetettek ugyan az erélyes kormányhatósági beavatkozások, azonkívül az is, hogy a jövedelmi források visszaváltása az 1730-as években nagyrészt már befejeződött, s a lassú fejlődés, a lakosság szaporodása a városnak (főleg az adók révén) mind nagyobb jövedelmeket biztosított. Az 1730-as évekig felhalmozott kb. 100 000 Ft-os adósság azonban fojtogató kötélként szorult továbbra is Buda nyakára, s elég hosszú idő múlt el addig, míg az adósságok nyomasztó terhetől meg tudott szabadulni.

Amint említettük, az 1733. évi kb. 100 000 Ft-os összegzen felül a következő években a város adósságai már nem igen emelkedtek. Nem is emelkedhettek, mert a kamara és a kancellária új kölcsönök felvételét a legszigorúbban megtiltotta. A tilalmat a kormányhatóságok nagyon komolyan vették. Jól látható ez abból a nagy hűhóból, amelyet a kancellária 1737—38-ban a Coopmann Ferenc Bernátnak adott adósságkötelezvény miatt csapott. Coopmann Buda bécsi haditanácsi ágense volt, s mivel a város a tiszteletdíját és napidíjait már rég nem folyósította, az elmaradt összegekről 10 000 Ft-os kötelezvényt állított ki a számára. A kötelezvény kiállítását összekötötték egy kis kölcsönüzlettel is, mely szerint Coopmann kötelezte magát arra, hogy Budának 3000 Ft-os kölcsönt nyújt. A városi tanács számtalan dorgáló leiratot kapott e kölcsönügylet miatt, pedig itt nem kölcsön felvételéről, hanem adósság törlesztéséről volt szó.²²⁰

Az 1743. esztendei kimutatás után²²¹ 1749-ből áll rendelkezésünkre újabb kimutatás a város fennálló adósságairól. Az adósságok összege ekkor még mindig 100 420 Ft 41 kr volt.²²² A főkamarási számadáskönyvek szerint ez az állapot 1753-ig tartott, ekkor tüntetnek fel ugyanis a kiadásokban a törlesztett tőkék tétele alatt olyan összeget, amely az évi 6—7000 Ft-ot kitevő kamatokon felül komolyabb tőkevisszafizetésről is tanúskodik. (A számadáskönyv szerint 1753-ban 17 691 Ft-ot adtak ki tőketörlesztésre és kamatokra.) A 100 000 Ft-os adósság kamatai tehát 20 évig kötötték le a város jövedelmeinek elég tekintélyes részét s lényegében újabb, több mint 100 000 Ft-os terhet jelentettek a város számára, mivel a 100 000 Ft 20 évi kamatja 6% mellett 120 000 Ft-ot tett ki. (Buda általában 6—7—8%-os kamatra vette fel kölcsöneit, a törvényes kamat a 6%-os volt. Az ennél nagyobb kamatra felvett kölcsönök kamatait a város — hitelezőinek, pl. Pfeffershovennének nagy elégedetlenségére²²³ — később 6%-ra szállította le. A kamat nem törvényes, leplezett formáira is találunk Budán eseteket. A számadáskönyvek több helyen tanúskodnak arról, hogy egyes hitelezők a várostól discretiót, jutalmat kaptak.)

A XVIII. század közepére Buda és a többi szabad királyi városok gazdasági megerősödése elérte azt a fokot, hogy az adósságok rendszeres

törlesztésére gondolni lehetett. Ezt a célt tűzte ki a magyar kamara 1749. április 19-i rendelete is, amelyben Budát, a többi szabad királyi várossal együtt, felszólították, hogy ezentúl a kamaton kívül tőkét is törlesszenek, s általában minden erejükkel az adósságok kifizetésére és a városi jövedelmek növelésére törekedjenek.²²⁴ A kamara intenciójának megfelelően Buda 1753 után valóban hozzálátott az adósságok rendszeres törlesztéséhez. Ettől kezdve az évi számadásokban a visszafizetett tőkék mindig felülmúlták a felvett kölcsönök összegét, s így a 100 000 Ft-os adósság lassan fogyni kezdett. Erről a számadáskönyvek megfelelő tételei győzhetnek meg bennünket. Ezek szerint Buda 1753-tól 1758-ig felvett 28 440 Ft összegű kölcsönt, ezzel szemben visszafizetett 99 656 Ft tőkét és kamatot.²²⁵ Ez 1758-ig több mint 40 000 Ft adósság visszafizetését jelentette.

Buda adósságait a változó körülmények között még hosszú ideig fizethette volna, azonban 1758-ban egy a városra nézve rendkívül szerencsés esemény a városi háztartás állapotában gyökeres változást idézett elő. Ebben az esztendőben (1758. június 25-én) ugyanis örökös nélkül meghalt Bernucca Péter, a város vagy talán az egész ország akkor leggazdagabb kereskedője. Bernucca Péter Buda tekintélyes polgára, 1737 óta a tanács tagja, számos esetben Buda készséges hitelezője volt.²²⁶ Halálával vagyonát caducitasként túlnyomórészt a város, részben a kincstár örökölte.

A Bernucca-féle vagyon felől mesés hírek keringtek az országban. A kancellária egyik leiratában is úgy vélte, hogy ez a vagyon kb. fél-millió forintra becsülhető. A városi tanács és a magyar kamara megbízottai össze is veszték a hagyaték leltározása körül, ugyanis a kamarai tisztviselők felsőbb rendelet nélkül láttak hozzá a vagyon leltározásához, ezt pedig a tanács megakadályozta. Ilyesmin természetesen a hagyaték leltározása és megbecsülése nem múlhatott. Buda 1758 szeptemberében már a hagyaték összegének hovafordításáról számolhatott be a kancelláriának. E kimutatás szerint a Bernucca-hagyaték összesen 203 815 Ft 56 kr-t tett ki. (A vagyon nagyságáról keringő hírek tehát meglehetősen túlzottak voltak.) Ebből a kincstár az ingóságok harmadrésze fejében kapott 56 391 Ft 48 kr-t, az oldalági rokonok, a temetési költségek, a kegyes hagyatékok és az adósságok kifizetése után a városnak maradt összesen 116 937 Ft 6 kr-ja. Ebből az összegből Buda fennálló adósságaira kifizetett 57 165 Ft 16 kr-t, 20 000 Ft-ot adott az uralkodónak kegyes célzatú kölcsön céljára, s mindezek levonása után a városi pénztárnak még maradt tisztán 39 771 Ft 49 kr-ja.²²⁷

Buda e hagyaték révén a török uralom után először került igen kedvező anyagi helyzetbe. Eddig csak adósságai voltak, most fölös pénzre is szert tett. Végeredményben gazdálkodását a kiváltságokkal kapott igen fontos joga hűzta ki a hínárból. A caducitasok a városnak eddig is hoztak némi jövedelmet, 1724-től 1757-ig pl. összesen 26 491 Ft-ot, ez az összeg azonban eltörpül a Bernucca-hagyaték mellett.²²⁸

A tanács a városi pénzügyek e kedvező viszonyai között először is önmagáról kívánt gondoskodni. Elérkezettnek látta az időt, hogy

régi kívánságát, a tisztviselői fizetések felemelését végre is megvalósítsa. A tisztviselői fizetéseket 1723 után ugyanis leszállították,²²⁹ majd 1743-ban újból rendezték.²³⁰ A további időkben a város nehéz pénzügyi viszonyai miatt a tisztviselői fizetések kívánt felemeléséhez a kancellária és a kamara nem járult hozzá. A Bernucca-hagyaték birtokában a tanács megragadta a kedvező alkalmat, s 1759 februárjában a kancelláriához, majd 1760 január 21-én a kamara elnökéhez, Grassalkovich Antalhoz fordult a fizetések felemelése végett. Kérelmében hosszadalmasan ecsegtelte a tanács rendkívül fárasztó, küzdelmes munkáját, amelyért eddig a megérdemelt fizetést nem kapta meg. Mivel a Bernucca-hagyatékból Buda nemcsak adósságait, hanem összes adóhátralékait is kifizette, s a városnak ezenfelül még pénze is maradt, a kamara 1760. szeptember 5-én a tisztviselői fizetések felemeléséhez hozzájárult.²³¹

A Bernucca-hagyaték birtokbavétele szinte egyedülálló momentum Buda történetében. Míg a magisztrátus 1737 előtti visszaélései sok kárt okoztak a városnak, 1758-ban — mintegy kárpótlásul — a tanács egy tagjának vagyona tette lehetővé Buda pénzügyi viszonyainak rendezését. A városi kiváltságok, amelyekért Buda annyi áldozatot hozott, annyi terhet vállalt, ezen a ponton tehát igen értékesnek bizonyultak. A pénzügyi válságból Buda talán a Bernucca-hagyaték nélkül is kilábalhatna, hiszen 1758-ban a város adósságainak már majdnem felét letörlesztette. A városi gazdálkodás megszilárdulásának folyamata azonban ekkor még inkább elhúzódott volna, márpedig a város fejlődését befolyásoló adósságok felszámolása már nagyon időszerűvé, nagyon sürgetővé vált. Ez ugyanis egyenlő volt a szabad királyi városi állapot végleges kifejlődésével, amelyhez Buda már amúgyis túl későn jutott hozzá, akkor, amikor a városi fejlődésben a privilégiumok lassan mellékes szerepet kezdenek játszani, sőt hovatovább a fejlődés kerékkötői lesznek.

*

A XVIII. század második felében a nagy adósságterhek kifizetésével Buda városa történetének rendkívül válságos korszaka záródott le. A városi gazdálkodás e korszakban igen fontos szerepet játszott a város általános fejlődésében. Az a küzdelem, amelyet Buda polgársága a szabad királyi városi életforma tényleges megvalósításáért a bécsi hatalom szervei és a városban önkényesen uralkodó tanácsi klikk ellen folytatott, a városi gazdálkodás kérdéseivel kapcsolatban vált a legélesebbé. Ez a küzdelem végül is a város győzelmével végződött, de közben a városi gazdálkodás súlyos helyzete több vonatkozásban megakadályozta azt, hogy Buda az adott történeti korszak által nyújtott fejlődési lehetőségeket a megfelelő mértékben kihasználja, s további fejlődéséhez nagyobb erőforrásokat gyűjtsön magának.

A XVII. század végén és a XVIII. század első felében, a magyar városi élet akkori fejlettségét véve figyelembe, Budán megtalálhatjuk a fejlődés lehetőségeit. A gazdasági és kereskedelmi élet fejletlensége miatt Magyarországon ekkor még nem érvényesültek kellőképp az élénk,

az egész országot behálózó gazdasági vérkeringésből, ennek következtében a piac kialakulásából, az ipari fellendülésből adódó városfejlesztő erők, melyek pl. Pestet a XVIII. század második felétől kezdve Buda fölé emelték. A hegyektől körülvett, ezért zárt és védett Budát, mely különben is az ország egyik közigazgatási (például a kamarai adminisztráció, 1711-től kezdve a kamarai inspektorátus székhelye) és katonai központja volt, az új telepések szívesebben keresték fel, mint a nyílt területen fekvő és kevésbé védett Pestet. A telepésekre azonban a legnagyobb vonzóerőként hatott Buda határának a szőlőtermelésre való kitűnő alkalmassága. A XVIII. században főleg ezért tudott Buda nagyobb jelentőségre szert tenni, mint a mocsaras és terméketlen határáú Pest. Pest kedvezőbb helyzete az ipar és kereskedelem szempontjából, ekkor még kellően nem érvényesült.

A kedvező lehetőségekre támaszkodva, a fentiekben részletesen tárgyalt okok miatt Buda mégsem tudta városi gazdálkodását a megfelelő mértékben kifejleszteni. Ez pedig lényeges kihatással volt a városiasodásra, utcák építésére, középületek emelésére, városi intézmények létesítésére stb. Lehetetlenné vált bizonyos városi tőke felhalmozódása is, ennek segítségével pedig Buda az ipart és kereskedelmet nagyobb mértékben fejleszthette volna.

A városi gazdálkodás súlyos helyzete a század elején nagy ütemben meginduló városi fejlődést több szempontból visszavetette. Buda közigazgatási szervezete a század elején jóval fejlettebb volt, mint Pest városáé, a tisztviselői fizetések is jóval magasabbak voltak. A XVIII. század második felében a fizetésük felemelését kérő budai városi alkalmazottak már Pest városára hivatkoznak, ahol a fizetések nagyobbak, mint Budán, és a pesti fizetések nivójára kérik a budai fizetéseket is felemelni.²³² Más szempontból is észre lehet venni a fejlődés mértékének csökkenését. A század elején, 1720-ban még Buda az ország legnépesebb városa, 12 324 lakossal. A század második felére Pozsony és Debrecen már megelőzte Budát, 1777-ben Pozsony népessége 28 737, Debrecené 25 747, Budáé pedig 22 019 fő. Pest lakossága ugyanebben az időben 2713 főről 13 021 főre emelkedett.²³³ A népesség csökkent mértékű szaporodása kapcsolatban van Budán a városi háztartás súlyos helyzetével is. Az 1720-as években pl. a nagy adóterhek és az elszegényedés miatt a Budán letelepedett lakosság egy része Temesvár és Belgrád felé vándorolt tovább.²³⁴

Buda a XVIII. században az ország valóságos fővárosává, az országnak minden tekintetben első városává szeretett volna felemelkedni. Hogy ezt a célját nem érthette el, abban közrejátszott a városi gazdálkodásnak az előbbieken ismertetett válságos fejlődése is.

JEGYZETEK

- ¹ *Csizmadia Andor*, A magyar városi jog. Kolozsvár 1941, 53—54, 85. és *Felhő Ibolya*, A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények. 1946. 218.
- ² *Felhő Ibolya* i. m. 216, 225, 234.
- ³ *Wellmann Imre*, A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt. Századok, 1955. 4—5. sz. 551.
- ⁴ *Nagy István*, Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. Tanulmányok Budapest múltjából. XI. köt. Bp. 1956, 66—68. (A továbbiakban: Buda adóterhei.)
- ⁵ Ld. erre *H. Pálffy Ilona*, A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Domanovszky-Emlékkönyv. Bp. 1937., *Hóman—Szekfü*, Magyar történet. 2. kiad. Bp. 1935, IV. köt. 238, 242—43. és *Mód Aladár*, 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. 7. kiad. Bp. 1954, 66.
- ⁶ *Nagy István*, Buda adóterhei. 34—36. és *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai a XVII. sz. végén. Századok (1916) (továbbiakban: Buda város közigazgatása), 480—481.
- ⁷ *Bánrévy György*, Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából. V. köt. Bp. 1936, 268—70.
- ⁸ *Nagy István*, Buda adóterhei. 36—37.
- ⁹ Az 1696 után a kamarai adminisztráció által szerkesztett, ún. Gewöhrprotocolokban (a tulajdonjogot biztosító, ún. ingatlanleveleket tartalmazó telekkönyvek) az egyes tételeknél sűrűn fordul elő a kamarai adminisztrátor asszignációjára mint a tulajdonjog alapjára való hivatkozás. Pl. 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Prothocoll über die Weingarten 1696—1705. Érdekes ebből a szempontból Buda levele a pozsonyi káptalanhoz, amelyben a Budán háza után földet, szőlőt kérő káptalant a kamarai inspekciónak utasítja azzal, hogy a házzal járó szőlő, kert, szántó kiosztása a kamarai inspekciónak hatáskörébe tartozik. Budai Ltár. Corr. mag. 1689. augusztus 9.
- ¹⁰ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 596.
- ¹¹ Ld. erre 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Gewöhr Prothocoll über die Gärten, Wissen und dergleichen Grundstückh. 1697—1705.
- ¹² *Gárdonyi Albert*, A Krisztinaváros településtörténete. Tanulmányok Budapest múltjából. III. köt. Bp. 1934, 25.
- ¹³ *Nagy István*, Buda adóterhei. 65. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1698. január 7, 24., Acta adm. cam. 1702 máj. 5.
- ¹⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1702. jan. 31.
- ¹⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Miscellanea antiqua (továbbiakban Misc. ant.) 223. 1698. szept. 24. keletű irat másolatban.
- ¹⁶ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 494—95. Kunszt János, A Rudas-gyógyfürdő monográfiája. Bp. 1947, 17—18. és Orsz. Ltár. Magyar kamara, Óbuda. felterjesztések. 1768—77. A 424.
- ¹⁷ ifj. *Csemegi József*, A budai Császármalom eredete. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 1942. okt. 4. 154—158. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 294. 1722. ápr. 28.
- ¹⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1696. dec. 30., Corr. mag. 1696. dec. 20.
- ¹⁹ *Bánrévy György* i. m. 251.
- ²⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1700. júl. 20., júl. 27., 1701. febr. 5. és Acta adm. cam. 1703. ápr. 2.
- ²¹ *Kovács Lajos*, Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében. Szentpétery-Emlékkönyv. Bp. 1938, 207—229. és *Nagy István*, Buda adóterhei. 62—64.
- ²² *Csizmadia Andor* i. m. 54.
- ²³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1691. aug. 11., 29., 1696. máj. 30., 1700. márc. 4. és 1701. dec. 23.

- ²⁴ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 497, 618.
- ²⁵ *Gárdonyi*, Buda város közigazgatása. 501.
- ²⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár., Oberkammeramtsrechnung. 1702. év 14 fol. és 1703. év 21. fol.
- ²⁷ Ld. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung köteteit az 1690-es évekből.
- ²⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1691. dec. 22.
- ²⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1696. dec. 19.
- ³⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Acta adm. cam. 1700. május 14.
- ³¹ *Pásztor Mihály*, Buda és Pest a törökuralom után. Bp. (1935), 145.
- ³² *Kovács Lajos*, A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálata. Tanulmányok Budapest múltjából. VIII. köt. Bp. 1940, 30.
- ³³ *Nagy István*, Buda adóterhei. 55, 59. és *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása. 493, 498.
- ³⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1689. jan. 1. és Páncélszobai iratok. Történeti értékű okmányok 14. *Lipót* oklevele Budának az országos vásártartási jog megadásáról. 1696. máj. 6.
- ³⁵ Általában a város bevételeire és kiadásaira *Gárdonyi Albert*, Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai c. művet használtam, jórészt ennek adatain alapulnak a fejezet egyéb részei is. Vö. még *Pásztor Mihály* i. m. 204—221.
- ³⁶ *Pásztor Mihály* i. m. 171—184. és *Kovács Lajos*, Buda főváros pénzügyei a Rákóczi-szabadságharc idején. Bp. 1937, 13—14. Kny. a Domanovszky-Emlékkönyvből.
- ³⁷ Vö. *Kovács Lajos*, Buda város pénzügyei. 6—8.
- ³⁸ Vö. *Kovács Lajos*, Buda város pénzügyei. 8, 11—20. A már a kamarai adminisztráció korában élvezett jövedelmi források évi hozadékát *Kovács Lajos* „Bevételek” c. melléklete alapján és *Gárdonyi* Buda közigazgatása stb. c. mű 587. alatti kimutatása alapján állítottam össze. A telekkönyvi jövedelmek évi tiszta összegét *Kovács* tanulmányának „Bevételek” és „Kiadások” c. mellékletei segítségével számítottam ki.
- A gazdasági válságra ld. ezenkívül : 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1706. máj. 31., katonai terhekre Corr. mag. 1707. okt. 23., okt. 31., nov. 14., a szüretelés katonai biztosítására Corr. mag. 1707. nov. 16.
- ³⁹ 1709. nov. 1-től 1711. febr. végéig 12 943 Ft 12 3/4 kr-t adott ki a város a pestis miatt. Budai Ltár. Corr. mag. 1711. aug. 29.
- ⁴⁰ *Wellmann Imre* i. m. 551.
- ⁴¹ Vö. *Hóman—Szekfű*, Magyar történet. 340—41, 352—54. és *Pach Zsigmond Pál*, Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952.
- ⁴² *Aldásy Antal*, Polgármester-választás Budán 1705-ben. Századok (1906), 22—40.
- ⁴³ *Pásztor Mihály* i. m. 190—191.
- ⁴⁴ Uo. 191—195.
- ⁴⁵ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai a XVIII. század elején (továbbiakban : Budapest közállapotai). Kny. a Városi Szemle XXXI. évf.-ből. 4—5.
- ⁴⁶ Buda város levéltára őrzi a különféle, a városi gazdálkodás ügyeivel foglalkozó tisztségek, hivatalok iratait, számadásait. A főkamarai tisztséggel kapcsolatos iratsorozat az Oberkammeramtsrechnung, az adószedő tisztségével a Steueramtsrechnung, a vámszedőével a Vámhivatali számadások, a telekhivatali tisztséggel a Grundbuchsrechnung, az alkamarási tisztséggel az Unterkammeramtsrechnung stb.
- ⁴⁷ *Kovács Lajos*, Buda város pénzügyei. Bevételek c. melléklet.
- ⁴⁸ Uo.
- ⁴⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung kötetei a megfelelő évekből.
- ⁵⁰ *Hóman—Szekfű* i. m. 354—55.
- ⁵¹ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litterae Camerae Hungaricae. 1714. év 34. sz.

- ⁵² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1720. máj. Saját számításaim szerint az ott található kimutatás adataiból.
- ⁵³ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 10.
- ⁵⁴ Uo. 14.
- ⁵⁵ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Protocoll Comm. Civ. 1735. okt. 18. 43. pont.
- ⁵⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. dec. 13.
- ⁵⁷ A megfelelő évekből a budai főkamarási számadáskönyvek és Orsz. Ltár. Magyar kamara. Protocoll Comm. Civ. 1735. okt. 12. 19. pont.
- ⁵⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. nov. 50. 1724. júl. 31.
- ⁵⁹ *Gárdonyi*, Budapest közállapotai. 14.
- ⁶⁰ Orsz. Ltár. Magyar kamara Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 12. 19. pont.
- ⁶¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Ld. az Oberkammeramtsrechnung köte-
teit a megfelelő évekből.
- ⁶² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. okt. 31.
- ⁶³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung. 1717. fol. 11.
- ⁶⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1712. jún. 12., Misc. ant. 22.
1713. márc. 31.
- ⁶⁵ Uo. Misc. ant. 650. 1721. máj. hó.
- ⁶⁶ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 7.
- ⁶⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 608. 1714. máj. 19. Vö. *Dvihalý Anna*, A budai szőlőművelés története. Bp. 1932, 92—93.
- ⁶⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung. 1727. fol. 8.
- ⁶⁹ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 17.
- ⁷⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. a. 650. 1716. okt. 31. 19. pont.
- ⁷¹ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 17.
- ⁷² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung 1712., 1713. év
Ua. 1714. évi mellékletek 9. szám.
- ⁷³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. nova 50. 1715. febr. 19., 1724. júl. 31.
- ⁷⁴ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 14.
- ⁷⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. a. 650. 1721. május.
- ⁷⁶ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 10.
- ⁷⁷ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 8, 17, 31.
- ⁷⁸ Ld. Budai Ltár. Grundbuchsrechnung. 1731. év.
- ⁷⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. okt. 31.
- ⁸⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung 1718. 339. sz.
melléklet.
- ⁸¹ Uo. 1722. fol. 84.
- ⁸² Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 8. 3. pont.
- ⁸³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 223. 1711. máj. 15. és 1719. márc. 10.
- ⁸⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 245. 1719. jún. 1. Szerződés.
- ⁸⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. okt. 13.
- ⁸⁶ L. a 75. sz. jegyzetet.
- ⁸⁷ L. a 76. sz. jegyzetet.
- ⁸⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 111. 1729. okt. 5.
- ⁸⁹ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 8. 1. pont.
- ⁹⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jegyzőkönyv. 1737. okt. 11.
- ⁹¹ L. a 83. sz. jegyzetet.
- ⁹² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1721. máj.
- ⁹³ Uo. Oberkammeramtsrechnung. 1713. fol. 8.
- ⁹⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 223. 1719. márc. 10. (Az egész
aktacsomó a Sárospárd megvételére és előzményeire vonatkozik.)
- ⁹⁵ L. a 94. sz. jegyzetet.
- ⁹⁶ *Kovács Lajos*, Buda város pénzügyei. 18. és Budai Ltár. Oberkammeramts-
rechnung 1711. év 140. sz. melléklet, és 1713. év.
- ⁹⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 99. 1722. jún. 11.
- ⁹⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 18. 1718. év.
- ⁹⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1721. május hó.

- ¹⁰¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 18. 1725. júl. 21., 1731. máj. 31.
¹⁰² Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 8. 2. pont.
¹⁰³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 18. 1724. jún. 20. és a következő iratok.
¹⁰⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. okt. 31. és 1721. május hó. Egyébként 1. az Oberkammeramtsrechnung megfelelő kötetét.
¹⁰⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung. 1713. fol. 12—14. és Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 8. 4. pont.
¹⁰⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung a megfelelő évekből.
¹⁰⁷ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 12. 11. pont.
¹⁰⁸ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 25. 13. pont.
¹⁰⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. okt. 13.
¹¹⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung a megfelelő évekből.

¹¹¹ A város kiadásaira 1. az Oberkammeramtsrechnung megfelelő kötetében a „kiadások” c. részeket.

¹¹² Buda város alkalmazottai 1711 után a következők voltak: Polgármester, bíró, bírósági titkár és a törvényszéki szolgák, a szindikusz és a kancellistái, kvártélymester, főkamrás, alkamrás, tanácsnokok, telekhivatali vezető és írnok, csőszök és kerülők, vámszedő, vásárbíró, orvos, a bécsi és a pozsonyi ágens, adóbeszedő és adóhivatali szolga, városi őrmester és helyettese, tanácsi szolgák, iskolamester, városi bába, éjjeli őrök, hóhér és segédei. Rendszeres fizetést kaptak a templomi muzsikuskok, a templomszolgák. A főbb tisztviselők és alkalmazottak a következő fizetést kapták:

Polgármester	évi 200 Ft	10 akó bor és 24 Ft tűzifára
Bíró	évi 150 Ft	10 akó bor és 24 Ft tűzifára
Szindikusz	évi 400 Ft	10 akó bor és 24 Ft tűzifára
Bírósági titkár	évi 300 Ft	
Cancellista I.	évi 100 Ft	
Cancellista II.	évi 75 Ft	
Telekhivatali vezető	évi 302 Ft	
Főkamrás	évi 150 Ft	
Alkamrás	évi 100 Ft	
Vámszedő	évi 160 Ft	
Vásárbíró	évi 100 Ft	
Orvos	évi 150 Ft	

A tanácsnokok csak 1718-tól kezdve kaptak évi 150 Ft fizetést. A polgármester, bíró, főkamrás, akik tanácsnokok is voltak, ezt a tanácsnoki fizetést is húzták. — Budai Misc. ant. 650. 1716. okt. 13. és a számadáskönyvek.

¹¹³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 95. 1709. febr. 4., 1712. máj. 3., 1721. szept. 30.

¹¹⁴ Szóvátette ezt az 1724. évi kamarai bizottság is. Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litterae Camerae Hungaricae (továbbiakban: Litt. Cam. Hung.) 1724. év 11. sz. 23. lap. E szerint a városi szőlőtermelésre több mint évi 500 Ft-ot költöttek.

¹¹⁵ Kunszt János, A Rudas-gyógyfürdő monográfiája. Bp. 1947, 17—18.

¹¹⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung 1731. fol. 45—46.

¹¹⁷ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1724. év 11. sz. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung. 1714. fol. 100.

¹¹⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung. 1730. fol. 45—46.

¹¹⁹ Uo. 1724. év fol. 86.

¹²⁰ Ifj. Könyves Tóth Kálmán, Budapest községi népjólét- és kórházügyének rövid története 1686-tól napjainkig. Bp. 1929. 218—19.

- ¹²¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1716. okt. 13.
¹²² Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 19. 44. pont
¹²³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1711. aug. 29. és a számadás-
könyvek.
¹²⁴ *Gárdonyi*, Budapest közállapotai 5. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc.
ant. 650. 1712. máj. 9., Misc. ant. 170.
¹²⁵ Uo., illetve Misc. ant. 650. 1711. dec. 14.
¹²⁶ Budai Ltár. Misc. Ant. 650. 1712. máj. 5. és máj. 9. keletű iratok.
¹²⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 4.
¹²⁸⁻¹²⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1713. febr. 20., márc. 3., aug. 16.
¹³⁰ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Conc. Exp. 1713. 49 ex Majo, 1714.
73 ex Junio, 1716. 38 ex Julio, 1717. 50 ex Decembri.
¹³¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1715. év.
¹³² Uo. és Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1717. év 34. sz.
¹³³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1721. május hó.
¹³⁴ *Gárdonyi*, Budapest közállapotai. 9. 11. és Orsz. Ltár. Magyar kancellá-
ria. Litt. Cam. Hung. 1724. év 11. sz. 142—43 lapon.
¹³⁵ Uo. 11—13.
¹³⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 77. Buda adósságairól kiállított
kötelezvények.
¹³⁷ *Schmall Lajos*, Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp.
1899. II. köt. 347—48.
¹³⁸ L. a 136. sz. jegyzetet.
¹³⁹ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735. okt. 21.
¹⁴⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 55.
¹⁴¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 223. 1698. szept. 24.
¹⁴² Uo. 1711. máj. 15.
¹⁴³ Uo. 1716. ápr. 3. és 1718. szept. 19., okt. 21.
¹⁴⁴ Uo. 1719. márc. 10.
¹⁴⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Gewöhrprotocoll. Wasserstadt. 1696. fol.
56. és Gewöhrprotocoll. Wasserstadt. Liber primus. fol. 48. 1713. ápr. 17.
¹⁴⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 403. 1714. június hó.
¹⁴⁷ Uo. Misc. ant. 403. 1716. júl. 29., 1718. aug. 27.
¹⁴⁸ Uo. Misc. ant. 403. 1718. szept. 3., a kancelláriai rendelet, 1719. márc. 16.
¹⁴⁹ Uo. Misc. ant. 403. 1718. okt. 23.
¹⁵⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Gewöhrprotocoll. Wasserstadt. Liber I. fol.
127—1719. jún. 17.
¹⁵¹ Ifj. *Mádai Lajos*, A Császárfürdő monográfiája. Bp. 1927. 8—9.
¹⁵² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 294. 1712. nov. 22. és 1722. ápr.
28. A Császármalom a mai Lukácsfürdő helyén állott, a XVIII. sz. II. felében mint
kincstári tulajdon az óbudai koronauradalomhoz került. A szabadságharc után
egy óbudai molnár vette meg, s ő létesítette helyén a fürdőt is.
¹⁵³ L. 23. sz. jegyzetet.
¹⁵⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 99., 1702. és 1722. jún. 11.
¹⁵⁵ Uo. Misc. ant. 99. 1718. év és 1722. jún. 11.
¹⁵⁶ Uo. Misc. ant. 99. 1722. márc. 1. és Misc. ant. 18. 1731. febr. 1.
¹⁵⁷ *Gárdonyi Albert*, A Krisztinaváros településtörténete. Tanulmányok
Budapest múltjából III. köt. Bp. 1934. 25—33.
¹⁵⁸ L. a 79. számú jegyzet alatt említett iratok adatait.
¹⁵⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1721. jún. 23.
¹⁶⁰ *Nyitrai Elek*, Építkezések és tégláégetők Budán a szatmári békét követő
korban. Építészettörténeti és Elméleti közlemények. 3. sz. (Kézirat gyanánt.)
Bp. 1954. 22—26, 32—33. és Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735.
okt. 12.
¹⁶¹ *Gárdonyi Albert*, A vármegye és a város társadalma. Magyar Művelődés-
történet. IV. köt. 328—329.
¹⁶² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 77. 1716. febr. 26., 1731. szept. 30.

- ¹⁶³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 95. 1709. febr. 4.
¹⁶⁴ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1736. okt. 29.
¹⁶⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1709. ápr. 3. és Misc. nova 49.
1709. ápr. 5.
¹⁶⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1712. május 3, 8., Misc. ant.
95. 1712. máj. 14., júl. 5.
¹⁶⁷ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litterae Civitatum 1714. év 357. sz.
¹⁶⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 95. 1715. okt. 18. 23.
¹⁶⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 77. 1712. júl. 23., 1723. jan. 8.,
1726. jan. 8., 1728. márc. 14.
¹⁷⁰ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1736. okt. 29.
¹⁷¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1712. (közlebbi nélkül).
¹⁷² Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litterae Civ. 1710. év 229 sz. és 1. sz.
Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 66. 1710. aug. 5., dec. 1.
¹⁷³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 66. 1718. szept. 14., dec. 12.
¹⁷⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1721. május hó.
¹⁷⁵ Uo. Misc. ant. 650. 1721. jún. 23.
¹⁷⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 95. 1722. júl. 17.
¹⁷⁷ *Tóth Andrásné Polónyi Nóra*, A mérnöki szervezet kialakulásának előz-
ményei Budán és Pesten. Tanulmányok Budapest múltjából. XI. köt. Bp. 1956, 81.
¹⁷⁸ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Conc. Exp. 1714. 4 ex Julio, 1715. 73
ex Jan., 1717. 60 ex Febr., 1717. 78 ex Majo.
¹⁷⁹ *Tóth Andrásné Polónyi Nóra* i. m. 81, *Zakariás G. Sándor*, Adatok a
budavári kutak történetéhez. Kny. Budapest Régiségei XVII. kötetéből. Bp.
1956, 299—300.
¹⁸⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 77. 1715. ápr. 4., 1717. máj. 11.
¹⁸¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1721. jún. 23.
¹⁸² Uo. Misc. ant. 650. 1715. után.
¹⁸³ *Bánrévy György*, A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt.
Tanulmányok Budapest múltjából. I. k. Bp. 1932, 37—39.
¹⁸⁴ *Schmall Lajos*, Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. II. köt.
235—36.
¹⁸⁵ *Peisner Ignác*, Budapest a XVIII. században. Bp. 1899, 65—67.
¹⁸⁶ *L. Schmall Lajos* i. m. II. k. 237 és *Gárdonyi*, Budapest közállapotai.
5, 6, 9. A város nem polgárjogú lakosságának tanácsellenes voltát ugyan e két
szerző külön nem emeli ki, de elég, ha utalunk a meglehetősen jogfosztott állapot-
ban levő, polgárnak fel nem vehető, súlyos adókat fizető rác lakosságra, mely
ebben az időben sok panaszt adott be a városi tanács ellen, s sérelmeit részben az
1727. május 5-i királyi biztosi rendelet orvosolta is. *Gárdonyi*, Budapest köz álla-
potai. 14. és 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. nov. 50.
¹⁸⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. nova 50. 1715. febr. 19.
¹⁸⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 170. 1711. dec. 14.
¹⁸⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1712. máj. 2—4.
¹⁹⁰ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai 6—7.
¹⁹¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 650. 1717. év.
¹⁹² Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1717. év 34. sz. 1717.
nov. 18.
¹⁹³ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 9—12.
¹⁹⁴ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1723. év 4. sz.
¹⁹⁵ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1724. év 11. sz.
¹⁹⁶ Orsz. Ltár. Magyar kamara. Exp. Cam. 1724. III. 4. C. 2.
¹⁹⁷ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1724. év 11. sz.
¹⁹⁸ *Gárdonyi*, Budapest közállapotai. 11, 12. Orsz. Ltár. Magyar kamara.
Exp. Cam. 1724. III. 4. C. 2.
¹⁹⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1711. júl. 1.
²⁰⁰ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 7.
²⁰¹ L. a 196. sz. jegyzetet.

- ²⁰² *Gárdonyi*, Budapest közállapotai. 24.
²⁰³ *Schmall Lajos* i. m. II. köt. 243.
²⁰⁴ Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1724. év 32. sz.
²⁰⁵ Orsz. Ltár. Magyar kanc. Conc. Exp. 1724. 61 ex Aug., 1724. 123 ex
 Sept., 1724. 135 ex Sept.
²⁰⁶ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 13—17.
²⁰⁷ Uo. 24., Orsz. Ltár. Magyar kancellária. Litt. Cam. Hung. 1734. év 3. sz.
²⁰⁸ 1. sz. Áll. Ltár. Budai tanácsi jegyzőkönyvek. 1737. okt. 3. 355 l.
²⁰⁹ Uo. és *Schmall Lajos* i. m. II. k. 244—46.
²¹⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Tanácsi jegyzőkönyv. 1737. okt. 11. 365. l.
²¹¹ *Schmall* i. m. II. k. 246—47., a kárterítési összegek visszafizetésére lásd
 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 103, 104, 105.
²¹² *Schmall* i. m. II. köt. 246.
²¹³ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 184. 1737. aug. 12., 1741. ápr.
 11 és máj. 26., 1742. márc. 31.
²¹⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai tanácsi jegyzőkönyvek. 1737. márc. 26. és ápr. 15.
²¹⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 153. 1737. ápr. 29., 30., 1741. dec.
 23., 1742. máj. 12.
²¹⁶ *Schmall* i. m. II. köt. 246.
²¹⁷ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Corr. mag. 1712. jan. 20., 1714. júl. 20.
²¹⁸ *Schmall* i. m. II. k. 247, 289.
²¹⁹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai tan. jegyzőkönyv. 1732. márc. 21. 121—122.
²²⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 76.
²²¹ L. a. 140. jegyzetet.
²²² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 37.
²²³ 1. sz. Áll. Ltár. Misc. ant. 403. 1718. szept. 3.
²²⁴ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 57.
²²⁵ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Oberkammeramtsrechnung 1753—1758. év.
²²⁶ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 37.
²²⁷ Uo. Misc. ant. 37. 1758. szept. 9.
²²⁸ Misc. ant. 37. és Orsz. Ltár. Magyar kamara. Prot. Comm. Civ. 1735.
 okt. 14.
²²⁹ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 15.
²³⁰ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 404.
²³¹ 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Misc. ant. 37. 1760. jan. 22. és Cameralia
 ant. 404.
²³² 1. sz. Áll. Ltár. Budai Ltár. Cameralia ant. 69, 407.
²³³ *Gárdonyi Albert*, A vármegye és a város társadalma. Magyar Művelődés-
 történet. IV. köt. 325—27.
²³⁴ *Gárdonyi Albert*, Budapest közállapotai. 17.

I. Nagy

DER HAUSHALT UND DIE SCHULDEN DER STADT BUDA IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Mit dem Ende der Türkenherrschaft begann für Buda ein neues Leben. Nach ihrer Neubesiedlung mußte die Stadt die Privilegien einer königlichen Freistadt wiedergewinnen, die im Ungarn des 17. und 18. Jahrhunderts immer noch die Grundbedingungen des städtischen Lebens bildeten. Während der Neuorganisation und des Wiederaufbaus des städtischen Lebens galt es große Schwierigkeiten zu überwinden. Schon die primitiven Lebensverhältnisse, eine Folge der Türkenherrschaft, stellten die Stadt Buda vor ungewöhnlich große Aufgaben; darüber hinaus aber hinderte auch der politische und wirtschaftliche Druck des Hauses Habsburg das erneute Aufblühen der Stadt.

Durch Untersuchung der Verhältnisse in der städtischen Bewirtschaftung lassen sich wichtige Einzelheiten der Geschichte der Stadt im 18. Jahrhundert beleuchten. Dank den Privilegien, die Buda als königliche Freistadt besaß, verfügte sie über manche Berechtigungen und Nutzungsrechte, die nebst anderen wirtschaftlichen Gegebenheiten die Entwicklung einer ziemlich ausgedehnten städtischen Bewirtschaftung ermöglichten. Die Verhältnisse in der Kommunalwirtschaft geben stets ein treues Bild von der jeweiligen Entwicklungsstufe einer Stadt in den verschiedenen kleineren Zeitabschnitten ihrer Geschichte.

Während der sogenannten »neoacquistischen« Periode (1686—1705), also unmittelbar nach der Türkenherrschaft, war einer normalen Wirtschaftsentwicklung der Weg versperrt, weil Buda nicht im Besitz seiner Privilegien war, unmittelbar der Oberhoheit der Budaer Kammeradministration unterstand und überdies schwere, von der Wiener Hofkammer aufgebürdete Steuerlasten zu tragen hatte. Der überwiegende Teil der der Stadt gebührenden Einkünfte wurde von der Wiener kaiserlichen Schatzkammer »iure armorum« (»mit dem Recht der Waffen«) beschlagnahmt und der Rest genügte kaum, um die damals noch ganz anfänglichen Haushaltungskosten zu bestreiten.

Als Buda seine freistädtischen Rechte im Jahre 1703 durch das Diplom Leopolds endlich zurückerhielt und sich als Gegenleistung zur Zahlung eines Lösegeldes (ius armorum) in der Höhe von 8600 Gulden als Beitrag zur Deckung der Kosten der Türkenkriege verpflichtete, war die Stadtkasse leer. Zwischen 1703 und 1711 wurde die weitere Entwicklung der städtischen Bewirtschaftung durch den von Rákóczi geführten nationalen Freiheitskrieg und auch durch die Kaisertreue Budas in jener Zeit ungünstig beeinflußt. Während des Freiheitskrieges verschlimmerten die Wirtschaftskrise, der Abbruch der Handelsbeziehungen, sowie die Unterhaltungskosten der in Buda einquartierten kaiserlichen Garnison nur noch mehr die wirtschaftliche Lage der Stadt, obwohl Buda eben im Jahre 1705 in den Besitz der mit den städtischen Privilegien verbundenen wichtigsten Einnahmequellen, wie z. B. Grundbuchtaxen, Schiffsbrückenzoll, Bierzoll und andere Nutzungsrechte, gekommen war. Inmitten der ungünstigen Verhältnisse genügten jedoch diese Einkünfte keineswegs zur Deckung der erwähnten Lasten und Verpflichtungen. Buda sah sich deshalb gezwungen, Anleihen zu machen. Bis 1711 stiegen die Stadtschulden bis auf einen Betrag von ungefähr 17—20 000 Gulden an.

Erst in der Zeit nach dem Frieden von Szatmár (1711), der den Freiheitskrieg unter Rákóczi beendete, konnte eine allmähliche Entwicklung in der Kommunalwirtschaft einsetzen. Als die Kriegszeiten vorüber, die Privilegien endgültig gewonnen waren und die wirtschaftliche Neubelebung das ganze Land durchpulste, war auch für Buda die Möglichkeit einer wirtschaftlichen Entwicklung gegeben. Aber der unglückliche Ausgang des Freiheitskrieges brachte es mit sich, daß diese Entwicklung nur innerhalb der Schranken verlaufen konnte, die durch die anhaltenden politischen und wirtschaftlichen Unterdrückungsmaßregeln des Wiener Hofes gesetzt wurden. Wohl hat die Stadt nebst ihren freistädtischen Privilegien auch ihren im ungarischen Staatsrecht anerkannten Rechtsstand wieder erhalten: sie war als Krongut nicht den Wiener Behörden, sondern den ungarischen Amtsstellen unterstellt; da aber die städtischen Eigentümer — besonders in der Zeit der Budaer Kammeradministration (1686—1710) — von den Wiener Behörden enteignet worden waren und die Stadt auch weiterhin drückende Staats- und Kontributionsabgaben zu leisten hatte, konnten die zerrütteten Finanzangelegenheiten der Stadt auch in der Folge nicht geordnet werden. Die Stadteinkünfte wuchsen zwar in direkter Proportion mit der Stadtentwicklung, doch nahmen auch die Schulden in weit größerem Maße zu.

Nach 1711 setzten sich im allgemeinen die städtischen Einkünfte folgendermaßen zusammen: Kommunalsteuer, die zusammen mit der Kontribution eingehoben wurde, andere Steuern (Gewerbesteuer, Schutzgeld), verschiedene Zölle (Marktzoll, Weinzoll, Bierzoll), Bürgertaxen, Grundbuchtaxen, endlich Einkünfte, die aus den Stadtgütern, Weinbergen, den Budaer Thermalbädern, der Bierbrauerei, aus

dem Brückenzoll der Donau-Schiffsbrücke und aus kleineren Pachten einfließen. Diese Einnahmequellen waren der Stadt hauptsächlich durch die städtischen Privilegien gesichert. Im Interesse der Erwerbung gewisser Einnahmequellen (wie u. a. Ankauf von Gütern, Bau eines Brauhauses, Kauf der Thermalbäder) mußte die Stadt schwere Opfer bringen. Die administrativen Ausgaben bildeten den weitaus größten Teil der Kommunalauslagen. Große Summen hatte die Stadt auch für die Erwerbung der erwähnten Einnahmequellen auszugeben. Aber die drückendsten Lasten des Stadthaushaltes waren wohl die Staats- und Kriegsabgaben. Nach diesen Ausgaben blieb der Stadt kaum mehr etwas für Zwecke der Stadtentwicklung, wie z. B. für den Bau von öffentlichen Gebäuden, Spitalern, Armenhaus, Straßenpflasterung usw. Diesen Anforderungen der Stadtentwicklung vermochte der damalige Haushalt Budas nur ungenügend zu entsprechen.

Im allgemeinen genügten die Kommunaleinkünfte nicht einmal für die erwähnten Ausgaben. Neben dem steten Anwachsen der Einkünfte nahm Buda zu seinen in 1711 schon bestehenden Schulden immer weitere Anleihen auf. Diese Schulden erreichten in den dreißiger Jahren des 18. Jahrhunderts die Höhe von 100 000 Gulden, etwa das Dreifache der jährlichen Kommunaleinkünfte. Die große Schuldenlast ist der schreiende Beweis, wie außerordentlich kritisch die Lage der Budaer Kommunalwirtschaft war.

Diese Eigenarten und Schwierigkeiten in der Entwicklung Budas sind aufs engste mit den damaligen geschichtlichen Verhältnissen in Ungarn verknüpft. Fragt man nach den Ursachen, denen die kritische Lage der Kommunalwirtschaft zuzuschreiben war, so muß man vor allem die auch in Buda klar hervortretenden Züge der Wiener Wirtschaftspolitik ins Auge fassen. Wie bereits erwähnt, verfügten die Wiener Ämter (die Hofkammer und die ihr unterstehende Budaer Kammeradministration) über die wichtigsten Einkunftsquellen der Stadt, verkauften sie aber im Laufe der Zeit, so daß diese Einnahmequellen, die auf Grund der königlich-freistädtischen Privilegien Buda gebührten, von der Stadt erst zurückerworben werden mußten. Diese Rückkäufe verwickelten die Stadt in weitere Schulden.

Die großen Lasten der Kontribution und der Staatsabgaben vermehrten ebenfalls die Kommunalschulden. Für dieses Zeitalter ist übrigens im allgemeinen die Verschuldung der ungarischen Städte infolge der drückenden Steuerlasten kennzeichnend. Um den vielerlei Verpflichtungen, wie: Kontribution, Dieten- taxen, Quartiergeld, Instandhaltung der Offiziersquartiere und — in Budas besonderem Fall — Wiederherstellung der in die Burg führenden beiden Wasserleitungen, Wasserversorgung der Soldaten (mittels Wasserwagen) u. a. m., nachkommen zu können, war die Stadt sozusagen immer auf Anleihen angewiesen.

In der Verschlechterung der Lage der Kommunalfinanzen war auch der Umstand ausschlaggebend, daß der damalige Magistrat den Aufgaben keineswegs gewachsen war. Während der Stadtrat der Bevölkerung große Lasten aufbürdete, wirtschaftete er selbst gewissenlos, vergeudete die Einkünfte, ja bestahl die Stadt. Infolge der damals noch unvollkommenen städtischen Verwaltungsorganisation vermochte eine Ratsherrenclique zur Herrschaft zu gelangen und eine unbeschränkte Macht über die Stadt auszuüben. Dem Beispiel der kaiserlichen Beamten folgend betrachteten die Ratsherren die Kommunaleinkünfte als eine Goldgrube und suchten aus ihrem Amt einen möglichst großen Nutzen zu ziehen. So ergaben sich in Buda in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts sehr schlechte Verhältnisse. Wegen der Willkür des Rates, der Veruntreuung des Kommunalvermögens und der Verschuldung der Stadt kam es zwischen der Bürgerschaft und dem Rat zu Streitigkeiten, die im ganzen Land Ärgernis erregten. Die kritische finanzielle Lage, in der sich die Stadt befand und die Streitigkeiten zwischen dem Rat und der Bürgerschaft zwangen die höheren Obrigkeiten des öfteren, Untersuchungen in der Kommunalwirtschaftsführung vorzunehmen. Zu diesen Untersuchungen wurden königliche Kommissäre, in schwereren Fällen Kammerkommissionen entsandt. Als man während der Untersuchungen im Jahre 1722—23 erstmalig versuchte, die Finanzen der Stadt von Grund auf zu ordnen, wurden

in den Kassenrechnungen ein Kassenmanko und überflüssige Auslagen von 59 762 Gulden festgestellt; zur Erstattung dieser Summe wurde das Vermögen der Mitglieder des städtischen Magistrates beschlagnahmt.

Nach vielen Bemühungen gelang es aber dem Stadtrat eine Abänderung des königlichen Straferlasses von 1723 zu erwirken. Im königlichen Erlaß vom 5. Mai 1727 wurde der städtische Magistrat von der Anklage der Vermögensveruntreuung freigesprochen und der Entschädigungspflicht enthoben und darüber hinaus im Prozeß zwischen der Bürgerschaft als Kläger und dem Rat letzterem rechtgegeben.

Diese befremdliche und ungerechte Verfügung rettete aber den Budaer Magistrat nicht vor der wohlverdienten Strafe. Im Oktober 1737 enthub der königliche Kommissär den städtischen Magistrat, der, als ob nichts geschehen wäre, auch weiterhin das Kommunalvermögen veruntreute und unterschlug, seines Amtes und verpflichtete ihn zur Zahlung einer Entschädigungssumme von 15 439 Gulden.

Die Hauptursachen der Verschuldung Budas hat man somit einerseits in der Wiener Wirtschaftspolitik, die den Verlust der Kommunaleinkünfte mit sich brachte, und in den großen Steuerlasten, andererseits aber in den vom städtischen Magistrat verübten Mißbräuchen zu suchen. Die Absetzung des Stadtrates im Jahre 1737, das energische Eingreifen der Obrigkeit und die endliche Abwicklung der Rückkäufe der enteigneten Einnahmequellen geboten der weiteren Verschuldung der Stadt Einhalt, die in der Folge schon verhängnisvoll hätte werden können. Die Zinsen und Amortisationsverpflichtungen der Schulden von etwa 100 000 Gulden belasteten aber noch an die 20 Jahre lang (1733—1753) den Stadthaushalt. Während dieser zwanzig Jahre hatte Buda allein für die Zinsen annähernd 120 000 Gulden zu zahlen. Erst von 1753 an ermöglichte die wirtschaftliche Gesundung Budas eine langsame Schuldentilgung. Schließlich befreite nach vielen Wechselfällen ein außerordentlich glückliches Ereignis die Stadt von ihren Schulden. Im Jahre 1758 erbte sie nämlich gemäß den Privilegien als Caduzität das Vermögen des reichen, ohne Erben verstorbenen Budaer Kaufmannes Peter Bernucca. Diese Erbschaft ermöglichte die vollständige Tilgung der Schulden und brachte darüber hinaus der Stadt noch eine große Summe Geldes ein.

Nach Beendigung der Türkenherrschaft (1686) ordneten sich die Verhältnisse in der Budaer Kommunalwirtschaft erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in zufriedenstellender Weise. Die schweren wirtschaftlichen Verhältnisse hemmten in mancher Hinsicht die Entwicklung der Stadt. Darum hat Buda, das infolge seiner günstigen Lage, seiner vorzüglichen Weinkultur und anderer Faktoren über gewaltige Entwicklungsmöglichkeiten verfügte, die reifere Entwicklungsstufe einer königlichen Freistadt erst ziemlich spät erreicht, und zwar zu einer Zeit, als die auf Privilegien beruhende, feudale städtische Lebensform im Lauf der geschichtlichen Entwicklung auch in Ungarn allmählich der Auflösung entgegenging.

Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században

Azok a látképek, melyeket a török uralom alól való felszabadítás utáni Budáról készítettek a különféle nemzetiségű, érdeklődésű és tehetségű rajzolóknak, a török Buda vagy a rombadőlt vár érdekes és szomorú képe mögött mellékesen csak illusztráció- vagy magyarázat-képpen ábrázolják a Duna balpartján a budai várhoz képest szinte meg-lapuló kis, jelentéktelen Pest várát, gyenge falaival s néhány tornyával. A város falain kívüli terület ezeken a látképeken sivár pusztaság, melyre csatát ritkán, leginkább poroszkáló lovasokat rajzoltak. Emberi munka, művelés nyomai sehol sem láthatók, s e képek mai szemlélői előtt fel-vetődik a kérdés a rajz hűségét vagy a rajzoló érdektelenségét illetőleg.¹

A látképek nem, a térképek² azonban a város alaprajzán kívül már a város falain kívüli területeket is ábrázolják: a Pestre különböző irányokból — Vác, Kerepes, Szolnok és Soroksár felől — befutó ország-utakat, melyeknek itteni találkozásai a térképek szemlélői számára világos magyarázatot adnak Pest város jelentőségéről s fejlődésének lehe-tőségeiről. Hajszálerek ezek az utak, melyeken keresztül a város élete különféle vidékek gazdasági életével van összekötve, melyek sorvasztják vagy táplálják a várost, a forgalommal koronként bizonyítékokat adván kisebb vagy nagyobb területek virágzásáról vagy sorvadásáról.

A török alóli felszabadítás után megtelepedő lakosok s az előző idők-ből itt maradt néhány rác és török Pestjére ezek a hajszálerek ekkor messzi vidékek pusztaságainak a hírét hozhatták csak, parlagon maradt földek, elhagyott legelők, elvadult rétek, s lakatlan falvak hírét. S ezért az újonnan ide telepedő iparosok, akiknek munkaalkalmak bőven adód-hattak, lehetőségek már kevésbé, kereskedők, akiknek árujánál csak a vásárló volt kevesebb, kóborló jobbágyok, akiket a falusi kiszolgálta-tottságból és nyomorból a város emléke s a kövekből gyorsan építhető házak lehetősége vonzott ide, — a felszabadítást követő években, sőt évtizedekben, az élet lehetőségeit próbálgatva, a pusztaságok hírét hozó utak helyett kénytelenek voltak a várost környező területekre fi-gyelni, s amit az ipar és a kereskedelem ilyen szűkös körülmények között nem tudott biztosítani számukra, azt megkísérelték elérni a föld-ből. Így, az egykor virágzó város, mely híres volt gazdagságáról, forgal-máról, vásáraitól, ezekben az évtizedekben, egy nagy pusztaság közepén,